

GERBIAMIEJI SKAITYTOJAI!

Pradėdami ketvirtuosius *Nepriklausomybės sąsiuvinių* leidimo metus, sveikiname visus mūsų skaitytojus ir rėmėjus su Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo dvidešimtpenkmečiu ir pažadame visus metus šią iškilą datą minėti žurnalo puslapiuose.

Pirmojo (vienuoliktojo) šių metų *Nepriklausomybės sąsiuvinių* numerio naujajame skyriuje *Mūsų didieji* spausdinamas straipsnis apie Vaižgantą – mūsų lietuvišką šventąjį, savo gyvenimu, veikla ir kūryba liudijantį meilę savo tautai – jos būčiai, kalbai. Kaip nacionalinio atgimimo epopėja, įtaigiai perteikianti ankstyvą tautos rytmetį ir jos gyvenimo virsmą, akcentuojamas autoriaus kūrinys „Pragiedruliai“.

Tęsiamas straipsnių ciklas apie Lietuvos geležinkelius: apžvelgiami geležinkelių perėmimo po Nepriklausomybės atkūrimo 1990 m kovo 11 d., jų kaip Lietuvos Respublikos nuosavybės įtvirtinimo etapai ir šios transporto šakos integravimas į Vakarų Europos transporto tinklus.

Skelbdami Gintaro Songailos straipsnį „Vėluojanti istorija ar pavėlavę istorikai?“, kuriame bandoma įsigilinti į mūsų istorijos pradžią, istorijos metodologiją ir ryšio su kitais mokslais reikšmę, tikimės aktyvios skaitytojų diskusijos. Anot autoriaus, iš vokiečių perimtas vadinamasis eurocentristinis mūsų istorijos modelis trukdo geriau suvokti mūsų kultūros ištakas. Nekritiškai tęsdami Vokiečių ordino primetus istorinės tikrovės aprašymo kanonus, mes sumenkiname senųjų baltų etnosocialinę sąrangą ir nepagrįstai pavėliname savo politinės istorijos Europoje pradžią.

Dokumentų skyrius dedikuojamas Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo 25-mečiui. Čia skelbiama Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio rinkiminės konferencijos „Lietuvos kelias“, vykusios 1990 m. vasario 3 d. pirmųjų posėdžių stenograma. Sąjūdžio narių pranešimai politikos ir ekonomikos bei socialinės rūpybos temomis – tai Sąjūdžio rinkiminės programos nuostatos, dėl kurių konferencijoje buvo aktyviai diskutuojama. Čia netilpę pranešimai ir diskusijos bus skelbiamos kitame *Nepriklausomybės sąsiuvinių* numeryje.

Almantas Samalavičius *Mąstymuose* apžvelgia šių dienų universitetų problemas, su kuriomis jie susiduria po Europos Sąjungos priimtos Bolonijos deklaracijos ir mėginimų suvienodinti skirtingų nacionalinių kultūrinių tradicijų aukštojo mokslo sistemas bei sukurti konkurencingą Jungtinėms Amerikos Valstijoms europinę universitetų sistemą.

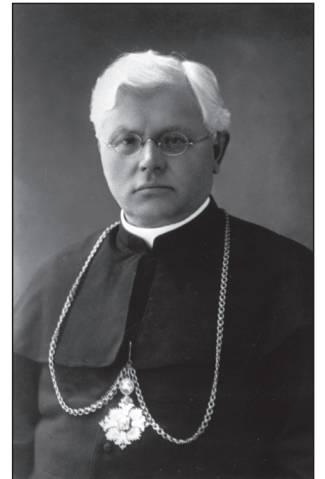
Pristatymuose Gintaras Songaila pasakoja apie Algimanto Bučio knygą „Seniausiosios lietuvių literatūros istorija ir chrestomatija“, kurioje autorius iš istorinės nebūties ir tautinės užmaršties bando prikelti seniausius Lietuvos kultūros bei raštijos tekstus, atskleisti jų genezę ir galimų kūrėjų bei herojų atvaizdus.

Redaktorius

1 p.
Lietuvos
Persitvarkymo Sąjūdžio
konferencija „Lietuvos
kelias“ 1990 m.
vasario 3 d. Sporto
rūmuose. Fotografai
Algirdas Sabaliauskas,
Romas Jurgaitis. LCVA.

MŪSŲ DIDIEJI

ROMUALDAS OZOLAS

ŠVENTASIS
VAIŽGANTASJuozas Tumas-Vaižgantas.
1926 m. LCVA.

Jis – *kitoks*. Iš pirmo žvilgsnio.

Koks – pasakyti labiausiai kliudo tie jo perdegę plaukai, švelniai, bet įsakmiai siaučiantys jį tokio kažkokio amžinojo lietuvių senolio aureole.

Joks jis senolis. Nereikia nė įsiskaityti, pakanka atidžiau pažvelgti į katrą ne visai atsitiktinį jo portretą, kad pamatytum vaiko akis, modeliuojančias visą gyvenimui tiesiog jaunuoliškai atvirą Vaižganto veidą. Jo akys yra durys į gyvenimo šventovę, kuri yra tokia didelė, kad joje telpa visas pasaulis su visais savo dievais ir žmonėmis, ir mums lieka tik kartu su visais Vaižganto vaikais ir jaunuoliais stebėtis, koks tas pasaulis gražus, o su suaugusiais – džiaugsmingai apie jį kalbėti. Vaikų akims besiskleidžianti būtis yra įspūdingiausi Vaižganto prozos puslapiai: čia ji pirmapradiškiausia, aiškiausia, švariausia. Vedanti ir link atsakymo, koks yra tas net išoriškai iš kitų žmonių išsiskiriantis Juozas Tumas, pasivadinęs lietuvių sendievio vardu ir tapęs lietuvių literatūros milžinu bei lietuvių dvasios galiūnu.

Visi trys literatūrinį Vaižganto palikimą sudarantys raštų klodai – publicistika, beletristika ir mokslai – įspūdingų apimčių. Kas dar svarbiau – visi jie tutini faktų. Ar būtų rašoma apie keliones, šventes ir renginius, ar apie senuosius lietuvių kultūrininkus, raštininkus ir poetus, ar aprašomos gyvenimo aistros ir žmonių likimai – viskas į tekstą sukrenta iš konkrečių tikrovės gabalų, detalių, santykių, reiškinių, sudėliotų su tokiu kruopštumu, tikslumu ir sąžiningumu, kad atskirybų niekaip kitaip nepavadinsi, kaip faktais, o visumą – tikrais tikrovės vaizdais. Vaikai šitaip skendi savo kūryboje kaip vienintelėje tikrovėje, kokia ji iš tiesų ir yra.

Antras visos kūrybos matmuo – kalba. Vaižgantas pats visų pirma yra kalba – iš priešistorės atkylanti lietuvių kalba, tekstuose kupina ir tokių žodžių, kurių prasmę be jo paties paaiškinimų kartais vargu bau atspėti (ar daug kas pasakytų, kas, pavyzdžiui, yra *molė?*), o jam tai yra jo kasdienybės daiktų vardai. Jo sakinių niekas be jo nepasakys (necituosiu, kad nesugestijuočiau ne ton pusėn). Vaižganto kalba žodžiais kaip žemės grumstais ir sakiniiais kaip humuso gyslom jungia mus su dirvožemio ikikultūriniais sluoksniais, kuriuos kaip savus po kojom jaučiant ir tegali išaugti čia buvojančios, ontiškai čia esančios gyvasties bylojimas.

Vaižgantą kaip ikiistorinių laikų mediumą į šiandienybę perjungia dar viena jo raštus persmelkianti galia – intelektas. Tai ryšku jau pačioje kalboje, kuri šalia gryniausių lietuviškų senžodžių, tokių kaip *dorė*, *grožė* natūraliausiai priglaudžia kitakilmius ir net kitakalbius inkliuzus, nes autorius turi tą saiko jausmą, kurį tegali suteikti jausmų ir proto kultūra – intelektinė dermė, arba kalbėjimo ir rašymo natūralumas – rašymas kaip kalbėjimas. Dar ryškiau Vaižganto paprastumo regimybė atsiskleidžia prasminiuose konstruktuose – sakiniuose. Antai jis sau įprastais žodžiais kalba apie moters slaptumą: ir jos atsiradimas

sodžiuje slaptingas, ir sugyvenimas su vyru ir vaikų vaisymas slaptingas. Ir nežinia, kas čia atsikėlė – gal labai šventa, o gal nepakenčiama ragana. O vaikai, priduria, *jaučia tai savo gyvuline ome*. Pasako jis tokį sakinį, ir matai, ant kokių civilizuoto supratimo aukštybių stovi šitas taip paprastai kalbantis žmogus: *omė, omuo* yra tai, ką Kantas, tas dar vienas baltų pasaulio reliktas, iki kelių paniręs baltiškojoje empiriškumo pagarboje, o galva įsiremęs į Koperniko dangų, vadino *grynuoju protu* arba bet kurio racionalumo kristalu. Vakarų racionalizmas galų gale jį visiškai ištrėmė iš realybės, bet čia, Vaižganto sampratoje, jis dar visiškai šiuolaikiškai gyvuoja kiekvienos gyvasties pradmenyse – pradedant vaikiška beveik gyvūnine intuicija, baigiant filosofine koncepcija ar – kaip Vaižganto *Pragiedrulių* atveju – menine revoliucijos artėjimo įtaiga.

Vaižganto intelektą ryškiausiai išskleidžia grožinė kūryba: joje jis suspaustas į kristalo briaunas. Tos kūrybos viršukalnės – apysakos *Rimai ir Nerimai*, *Dėdės ir dėdienės* bei *Nebyls*. Apie *Pragiedrulius* reikia kalbėti atskirai. Manau, bus teisinga pasakyti tiesiai, ką ir norėčiau kaip svarbiausia argumentuoti: apysakos, būdamos retos gelmės meno kūriniais, vis dėlto įsitenka į organišką XX amžiaus pradžios lietuvių literatūros raidos logiką, o epopėja ją sulaužo ir pranoksta. Apysakos yra lygintinos su kitų rašytojų analogiškais kūriniais, epopėja – nelygstama ir nelygintina, – bet ne tik dėl to, kad nėra su kuo lyginti. Nelygintina dėl to, kad *Pragiedruliai* yra *visai kas kita*.

Tai kas gi yra *Pragiedruliai*?

Apysakos yra *asmenų* gyvenimo istorijos, kurių įtaiga tuo galingesnė, kuo šie atskiri atvejai įtikinamiau reprezentuoja kokią nors kolektyvinę – socialinio sluoksnio, tautos, žmogaus apskritai – būtį. Apie kiekvienos Vaižganto apysakos ypatumus, savitumus ir privalumus galima būtų pasakyti daug pačių aukščiausių tonacijų žodžių, ir vargu bau kas suabejotų, kad jas iki amžinybės matmens kelia meilės motyvas. Visą pasaulio literatūrą patikimiausiai universalizuoja visų pirma meilė.

Apysakoms taikomi superlatyvai *Pragiedruliams* netinka. Taip, kūrinys irgi yra per-smelktas meilės. Bet ne asmens asmeniui – tokių puslapių reta, ir jie neprilygsta apysakų meilės patosui. *Pragiedruliai* yra apie meilę, kaip ji yra ir *reiškiasi* visos tautos gyvenimu,

PRAGIEDRULIAI YRA
APIE MEILĘ, KAIP JI YRA
IR REIŠKIASI VISOS
TAUTOS GYVENIMU,
PRADEDANT LIETUVIŲ
SANTYKIU SU
GAMTA, PRAEITIMI
TRADICIJOSE IR
KULTŪROS PAVELDE,
GYVENIMO BŪDE,
NEPASITENKINIME IR
SVAJONĖSE, PAGALIAU –
REFLEKTUOJANČIOJE
SAVIVOKOJE IR
KURIANČIAME
VEIKIME.

pradedant lietuvių santykiu su gamta, praeitimi tradicijose ir kultūros pavelde, gyvenimo būde, nepasitenkinime ir svajonėse, pagaliau – reflektuojančioje savivokoje ir kuriančiame veikime. *Pragiedruliai* yra apie bundančią tautą. *Pragiedruliai* yra apie meilę tautai kaip meilę jos būčiai.

Būtų labai įdomu, jei kas patyrinėtų, kokie būties aspektai į epopėją nėra patekę. Aš radau čia ir Lietuvos žemės sandarą, ir dirvožemius, kraštovaizdžius, miškus ir pievas, vandenį, dangų su debesimis ir be jų, augalus, vabzdžius, įvairius gyvius, metų laikus, visus žmonių darbus ore ir namuose, pačius žmones su jų etninėmis savybėmis ir charakteriais, mąstymo ir elgesio tipais, visuomenės sluoksnius, partijas ir politikas, kultūrines akcijas ir net mąstymo tipus, nekalbant apie subtiliausias socialinės psichologijos išvalgas.

Ir visa tai yra aprašoma išvardijant būties reiškinių ar procesą sudarančius faktus. Jeigu apie pievą, tai suminima kiekviena tą karaliją sudaranti žolė – dobilai, žvaginiai, kmynai, šiukštai, smilgos, ašarėlės, jaučio burbuolės ir kiti „Dievo bukieta“ žiedai.

Jeigu apie malūno statybą – tai ir apie vietą, ir apie medžiagas, ir apie kainas, ir apie patį statymą iki pastatymo ir taip toliau. Pasakojama tai sava, t. y. vaižgantiška kalba – su tarmybėmis, senybėmis, implantais, panašiais į *kalichloricum*, ir šnekamuoju sakinių bangavimu. Visa tai gula į tokius storus tikrovės kodus, kad per juos klampoji lyg ardamas, o guostis gali nebent tuo, kad visą klasiką skaityti nelengva.

Esama dar vienos aplinkybės, tik ji jau ne *Pragiedruluose*, o mumyse – tai mūsų personalistinė kūrinėje veikiančio subjekto samprata. Mums ji tradiciškai asmenybinė. Tuo

tarpu Lietuvos etnografija *Pragiedruliuose* alsuoja tokiu gyvybingumu, ir taip intensyviai įtakoja žmonių likimus, kad nori nenori personalizuojasi ir veikia savarankiškai. Arba istorijos pajauta, kaip gyvus atvedanti praeities žmones, pastatanti juos šalia realiųjų, visą faktografiją sutelkianti į aplinkui pulsuojančią gyvąją Lietuvą, toje Vaižganto vaizduojamoje išsivadėjusio bajoriškumo aplinkoje išskyla be abejonės kaip veikiantysis subjektas. Subjektiškuosius substratus traktuodami gi vien literatūrologiškai, t. y. kaip gamtos, etnografijos, istorijos aprašymus, tinkančius fonu kūrinyje veikiančioms asmenybėms, mes nori nenori išbarstome *Pragiedrulius* kaip visumą ir – kas dar svarbiau – vieningą visumą, taip ir nedrįsdami jos vienareikšmiškai pavadinti epopėja.

Pragiedruliai iš tiesų fragmentuoti. Besąlygiškai priimant autoriaus žodžius apie trečiąją knygą, veikalą galima būtų laikyti ir nebaigtu. Nors prasmiškai jis užsibaigia antrąja knyga – kultūrinei revoliucijai pabudusia, vos prasivėrusia, tikrovėje iš tiesų neužbaigta tikrove.

Pragiedruliai yra mūsų nacionalinio atgimimo epopėja, nuostabiai autentiškai perteikianti ankstyvą tautos rytmetį, kai napaliai dar tik rąžosi ir puola praustis, daktarai Gintautai eina į tremtis, žydėliai uosto politinius vėjus, vasarom parsiranda pirmieji studentai, o vienas kitas bajoras apsiverkia supratęs, ką buvo padaręs su visa savo gimine. Dar nėra istorijos, Saulius dar tik klieidi apie Lietuvos žodį, bet Valeras jau atneša pirmąją auką laisvei, o pavasariniai upeliai klega sąskambiais su Alaušo varpu. Ir visa tai parašoma beveik pridurmu epochai, nusimetančiai keletą amžių etnocido pragaištį ir pakeliančiai Jaunosios Lietuvos kūrimui. Reikia nepaprastai mylėti gyvenimą, kad į tą meilę sutalpintum visą tautą su visu jos per savo istorinį laiką sukurtu ir kuriamu pasauliu, su visu jos tikėjimu savimi ir ateitimi. Ir reikia katorgiškai dirbti, kad atgimimą spėtų dar paliudyti atgimime, nes vėliau teks rašyti jau tik *Šeimos vėžius*, kitkam nebebus tikrumo dvasioj.

Nėra kito tokių intelektualinių koordinačių veikalo lietuvių literatūroje: europinis racionalizmas *Pragiedruliuose* subalansuotas su lietuviškumu kaip ozonas su Žemės gyvastimi, todėl lietuviška tikrovė čia gali kilti į mus švari savo pirminiais pavidalais. Nėra kito tokių matmenų nacijos paveiklo lietuvių literatūroje pradedant žmonių psichiniais tipais ir socialinėmis apibrėžtimis, baigiant jų gyvenamąją aplinką su iki istorijos ištakas siekiančiomis jos sąsajomis; o kol nėra kas tą bekalbį mūsų paveldą prakalbina, Vaižganto dėka bent pats

Vytauto Didžiojo 500 metų mirties sukakties minėjimo iškilmės. Paveikslą neša Vytauto Didžiojo komiteto pirmininkas K. Šakenis, Valstybės tarybos pirmininkas S. Šilingas ir J. Tumas-Vaižgantas. 1930 07 17. LCVA.

Vytauto Didžiojo universiteto humanitarinių mokslų fakulteto dėstytojų grupė. Pirmoje eilėje iš kairės: L. Bobianskienė, L. Karsavinas, S. Čiurlionienė, H. Engertas, E. Volteris, V. Krėvė-Mickevičius, J. Tumas-Vaižgantas, M. Biržiška, A. Janulaitis, P. Augustaitis; antroje eilėje iš kairės: G. Studerus, D. Mickelis, V. Mykolaitis-Putinas, M. Banevičius, I. Tamošaitis, P. Brenderis, I. Jonynas, O. Pakštienė, J. A. Herbačiauskas, P. Skardžius; trečioje eilėje iš kairės: B. Sruoga, P. Galaunė, J. Vabalas-Gudaitis, M. Arcimavičienė-Rudžinskaitė, V. Lazersonas, V. Dubas, J. Štrauchas, V. Sezemanas, N. Šapira, K. Kepalas. Kaunas. 1930–1933 m. LCVA.

paveldas byloja ir veikia mus – ir tai tik pabrėžia atgimimo paveikslo autentiškumą. Pagaliau: nėra kito tokio veikalo, kuris tautos gyvenimo virsmą – atsiribojimą, apsibrėžimą ir tikslų išsikėlimą – būtų paliudijęs dar vykstant pačiam virsmui. Kad tai atliktum, reikia ne tik mylėti, suprasti, bet ir besąlygiškai pasiaukoti.

Vaižgantas ateina į mus visas skubantis, viską matantis, viską suprantantis ir viskuo besirūpinantis, tarsi turėtų atidirbti už visų kitų – ir didžiųjų, ir mažųjų – būtųjų laikų galybių jam vienam paliktus ir paties sau sumanomus darbus, tarsi būtų ne tik linų globėjas, bet ir visuotinio vaisingumo dievas, aiškiai matąs, kaip tai yra ir turi būti jo kasdienybėje. Cituoju:

„Meldėsi Taučvienė taip pat karštai, kaip karštai šeiminkavo ir namus valdė: daug, dažnai, balsu verkdam, be galo nusilenkdam Apvaizdai. Vakara, dėkodama Jai už visa gera per dieną pritirta, puldavo žemėn kryžium, ją kaip gyvą apkabindama, ją karštai bučiuodama, visus žodžius tiesiog žemei sakydama.

– Juoda Žeme, Šventa Žeme! Aš tave nužemintai bučiuoju: tu mane nešioji, tu mane peni, tu mane linksmini... – buvo pradžia kiekvienos jos vakarinės maldos.

Visur matydama kuo aiškiausią Dievo Apvaizdos įsikišimą, pačią Dievo ranką, prigimties gaivalus Taučvienė laikė Dievybės dalimi. Apie žemę neleido nė pikto žodžio išsirtiti, lyg kentė, kad žemėje reikia kartais nešvarybių padaryti. Ugnies neleido kitokiu vandeniui lieti, kaip tik tyru, iš paties šulinio atneštu. Tikėjo giliai, fanatingai.“

Vaižgantas pats visas paniręs žemės daiktuose, pačiame daiktiškume, kuris ne vieną sykį nutempia žemyn, į slėnius, kad su dar didesne jėga ir atkaklumu įsikovotų pats ir įkvėptų mus kilti į aukštumas, į prašviesėjimą, į aiškumą. Jeigu reikėtų pasakyti, kas lietuviškąją katalikybę skiria nuo lenkiškosios, iš kurios vaduojasi Vaižganto liudijama tauta ir jos tikėjimas, aš nedvejodamas atsakyčiau: meilė savo žemei. Ne dangui, ne tikėjimui tikėjimu, o gyvenimui žemėje su savo žeme.

Todėl kai aš kalbu apie Vaižgantą, nesu tikras, ar kalbu ne apie senameldžių dievą su kataliko sutana, bylojantį tokią meilę žemiškumui, kad ji lietuvių katalikybę esmingai skiria nuo lenkiškosios, nuo žemės atitrūkusią toli į savo tautos puikybę.

Šventasis yra tas, kuris, kaip ir visi šventieji, gali tiesiog liudyti – teigti teiginį jo grynuoju pavidalu, be jo materialijų apnašų, kiek mes patys to bylojimo neužtamsinam.

Man Vaižgantas – tikras lietuviškas šventasis, iš savo istorinių lino laukų ateinantis į mus kaip baltas pagoniškojo visuotinio vaisingumo pavidalas. Žinoma, jis keistokai atrodo su ta savo juoda sutana, kuri tolydžio kliūva už kokios ežios ar panuovalio, bet kai jis keiktelia ir vėl sau plaukia per amžinybę, viskas stoja į savo vietas: taip, tai *mano tikrasis šventasis, Vaižgantas!*

ŠVENTASIS YRA TAS,
KURIS, KAIP IR VISI
ŠVENTIEJI, GALI
TIESIOG LIUDYTI –
TEIGTI TEIGINĮ JO
GRYNUOJU PAVIDALU,
BE JO MATERIALIJŲ
APNAŠŲ, KIEK MES
PATYS TO BYLOJIMO
NEUŽTAMSINAM.

J. Tumas-Vaižgantas savo darbo kabinete. LCVA.

FAKTAI IR IŽVALGOS

GINTARAS SONGAILA

VĖLUOJANTI ISTORIJA AR PAVĖLAVĘ ISTORIKAI?

Šiame straipsnyje ne šiaip apžvelgsime kokias nors svarbesnes nacionalinės istoriografijos ar istorinės sąmonės raidos temas, bet panagrinėsime opesnius klausimus, kurie susiję daugiausia su mūsų istorijos pradžios problematika. Imdamiesi šių klausimų, nesirengiame pateikti vienintelius teisingus atsakymus ar leisti į abstrakčius išvedžiojimus. Pasiremsime tik paskelbtais moksliniais tyrinėjimais – tiek tais, kurie pateikė daug naujų ir gana esminių duomenų ar mįslių, kažkodėl likusių spengiančioje istorijos mokslo tyloje, tiek tais, kurie, autoriaus nuomone, kaip tik ir sudaro šią „apkurtusią“ aplinką.

Tikimės paskatinti polemiką, kita vertus, ir patį autorių imtis šios temos pastūmėjo naujausi archeologo Eugenijaus Jovaišos darbai (*Aisčiai. Kilmė*, 2012, *Aisčiai. Raida*, 2014). Todėl kai kurios šio straipsnio pastabos lyg ir pretenduotų į recenzijos žanrą, o kitos tik atspindės kai kurias temas, kurios autoriaus bus išplėtos jo rengiamoje knygoje.

Apie „nesenstantį“ senosios Lietuvos istorijos modelį

Žymus istorikas Alfredas Bumblauskas teigia, kad dabartinis senosios Lietuvos istorijos modelis iš esmės nesikeičia jau nuo XVIII a. pabaigos, kai jį sukūrė vokiečių istorikas Augustas Liudvikas Šlioceris (August Ludwig Schlözer). Taip atsitiko esą dėl dviejų priežasčių: a) nuo tų laikų nesikeičia istorijos mokslo metodologija; b) nesikeičia eurocentristinės ir krikščioniškosios vertybės.* Autorius neneigia, kad buvo ir dabar mėginama kurti alternatyvius Lietuvos istorijos modelius, tačiau kas buvo ar yra tie novatoriai, jis aiškiai neįvardija, tik iš anksto juos apšaukia tautiniu romantizmu ir (arba) neišvengiamu nemoksliskumu.

Šias esą nekintamas sampratas sudaro: Lietuvos valstybės ir kartu jos politinės istorijos pradžia nuo karaliaus Mindaugo; atkaklus karas su krikšto misiją vykdydžiusiais kryžiuočiais, kuriems anksčiau pavyko užkariauti ir pakrikštyti gretimus Livonijos ir Prūsijos kraštus; pagoniškos lietuvių valstybės ekspansija į mongolų-totorių priklausomybėn patekusią Rusiją; LDK unija su Lenkija ir jos krikštas, nuo kurio prasideda krašto civilizavimas, nors jis ir atsiliko nuo kitų Europos kraštų; iki Lietuvos valstybės susidarymo šiose teritorijose gyveno įvairios gentys, tarp kurių jau nuo XII a. pabaigos plėšikiškais žygiais itin pasižymėjo lietuviai; kaimyninės gentys valstybės stadijos taip ir nepasiekė, tačiau jos priėmė aukštesnę krikščioniškąją civilizaciją.

* Žr. Bumblauskas A. *Senosios Lietuvos istorija. 1009–1795*. Kaunas, 2005. 7 psl. nurodoma, kad tokį modelį „su svarbiausiais akcentais“ ir Lietuvos valstybingumo būklę įvardijančiomis sąvokomis 1785 m. sukūrė vokiečių istorikas A. L. Šlioceris. Kitame puslapyje mėginama atsakyti, kodėl iki šiol šis modelis nesikeitė.

Be to, Lietuvos istorijos mokslas neliko provincialiai uždaras. Antai Edvardo Gudavičiaus mokyklos istorikai džiaugiasi*, kad jų mokytojas Lietuvos istoriją įrašė į nuoseklią Europos civilizacijos raidą, išskirdamas šios civilizacijos „branduolį“ Vakarų Europoje bei „periferiją“ Vidurio ir Rytų Europoje (kurį jis įvardijo kaip „Naująją Europą“**) ir netgi surasdamas Lietuvos vietą šios periferijos periferijoje.*** Kas galėtų paneigti tas galias įžvalgas, kad mes tapome „vėluojančiąja civilizacija“**** ar netgi „sulaikytąja (potencialiai savarankiška!) civilizacija“?***** Belieka džiaugtis, kad nors pačiu paskutiniu momentu visgi integravomės į Europos istoriją ne kaip bevardė, užmarščiai pasmerkta tautelė, o kaip politinė jos dalis ir kaip viena iš istorinių jos tautų. Tegu esame nuošaliausi ar paskutiniai Vakarų civilizacijos rate. Tegu mes labiausiai atsilikę. Bet tai ir yra mūsų istorija kaip visuotinės istorijos dalis...

Tačiau ar ši schema, kaip ir modelis, kuriuo ji remiasi, iš tiesų tokia jau teisinga?

Ar iš tiesų nekinta istorijos mokslo metodologija?

SUSIDARO ĮSPŪDIS, KAD MŪSŲ AKADEMINIAI ISTORIKAI YRA LINKĖ UŽSISKLĘSTI SAVO METODOLOGIJOSE IR GAN VANGIAI TYRINĖJIMUS BEI MOKSLINES SINTEZES GRINDŽIA NAUJAIŠ DUOMENIMIS (YPAČ KAI JUOS PATEIKIA KITI, NET IR LABAI GIMINIŠKI, MOKSLAI).

Švelniai abejojame, ar iš tiesų jau beveik ketvirtį tūkstantmečio nekinta istorikų mokslinio darbo metodologija (matyt, A. Bumblauskas kažkaip ne taip pasakė, mat, ypač pastarąjį šimtmetį galima būtų priskaičiuoti galybę „metodologijų“, įskaitant ir įvairias postmodernistines, kurioms simpatizuoja pats A. Bumblauskas). Tačiau susidaro įspūdis, kad mūsų akademinių istorikų yra linkę užsisklęsti savo metodologijose ir gan vangiai tyrinėjimus bei mokslines sintezes grindžia naujais duomenimis (ypač kai juos pateikia kiti, net ir labai giminiški, mokslai).

Čia paminėsime tris svarbesnes grupes: archeologiją, kalbos istoriją, mitologiją ir religijos istoriją, nepamiršdami ir tokių humanitarinių mokslų kaip sociologija, semiotika arba fizinė bei kultūrinė antropologija. Žinoma, dar daug kas nepadaryta ir „klasikiniuose“ baruose: neparengtos viduramžių istorijai vertingų šaltinių mokslinės publikacijos, sistemingai nedirbama ieškant naujų šaltinių archyvuose ir kt. Viena iš tokios padėties priežasčių – nepakankamas valstybės dėmesys ir finansavimas. Vis dėlto manytume, kad tokį dėmesį galima sužadinti ambicingesniais naujais projektais, o kartais ir kiek aktyvesniu užsisenėjusių kompleksinių problemų „užkabinimu“.

Antai, lituanistai jau seniai teigia, kad etnonimas (ar politonimas) *Lietuva* yra daug senesnis nei X a. ir greičiausiai siekia bent VII a., nes slavai jį *Litva* pavidalu iš baltų turėjo gauti dvibalsių vienbalsėjimo epochoje.***** Tikriausiai šį teiginį būtų galima kaip nors ir užginčyti, tačiau mūsų istorikai nei ginčijasi, nei ieško būdų, kaip tai paaiškinti. Tarsi tai būtų ne istorijos klausimas. Dėl tokio pasyvumo tiek kalbininkai, tiek ir kitų mokslų atstovai jau seniai įlindo į istorikų daržą. Tačiau pažvelgus į įvairiausias Lietuvos istorijos sintezes matyti, kad ten tiek kalbos mokslai, tiek, pavyzdžiui, religijotyra atspindi arba labai jau kukliai, arba niekaip.

Štai kita iki pastarojo meto Lietuvos moksle mėginta apeiti problema: ar buvo V–VII a. ankstyvųjų slavų (krivičių) migracija nuo Bugo žemupio per Rytų Lietuvą, Nemuno ir Neris aukštupiais į šiaurę link būsimojo Polocko ir Pskovo, ar nebuvo? Tai jau keliasdešimt metų gyvuojanti rusų archeologo Valentino Sedovo koncepcija, kurią iki šiol remia daugelis žymių slavistų, istorikų bei kitų humanitarinių mokslų atstovų.***** Mat, Pskovo ilgieji pilkapiai datuojami jau nuo VI a., o juos palikę gyventojai čia gyveno iki pat tų laikų, kai istoriniai šaltiniai juos čia „užklumpa“ būtent kaip krivičius. Dniepro aukštupiu jie atkelti negalėjo, nes čia dar gyveno Dniepro baltai, todėl V. Sedovas ir kiti mokslininkai krivičių migracijos įrodymų ieškojo IV–V a. Rytų Lietuvoje įvykusiuose pokyčiuose: Brūkšniuotosios keramikos kultūros išnykimas, grublėtosios keramikos paplitimas, laidosenos papročių kitimas (atsiranda pilkapiai, paplinta kremacija), įvairių Romos provincijų kultūros paveiktų artefaktų (emaliuotų dirbinių, papuošalų, karių įkapių) plitimas iš pietvakarių

* Ten pat, p. 8.

** Gudavičius E. Lietuvos europėjimo keliais. Sud. R. Petrauskas, A. Bumblauskas. Vilnius, 2002, p. 20, 28.

*** Ten pat, p. 49, 54–59.

**** Gudavičius E. Mindaugas. Vilnius, 1998, p. 89.

***** Gudavičius E. Edvardas, Lietuvos europėjimo keliais, p. 51.

***** Zinkevičius Z. Lietuviai. Praeities didybė ir sunykimas. Vilnius, 2013, p. 99–100.

***** Žr. Toporov V. Značenie bielaruskovo areala v etnogenetičeskich issledovanijach // Slaviane: adzinstva i mnagastai-nasc. Minskas, 1990, p. 87–90.

ir kt. Tačiau E. Jovaiša, remdamasis ir kitų archeologų darbais, įtikinamai įrodė, kad visi šie pokyčiai atsirado ne dėl krivičių (ankstyvųjų slavų) migracijos, o dėl jau nuo II–III a. (ir net anksčiau) vykusios *vakarų baltų plėtros į rytų baltų teritoriją* (kur daugiau kaip tūkstantį metų gyvavo Brūkšniuotosios keramikos kultūra).^{*} Visgi lieka neaišku: kokių būdu taip anksti ir kokių kelių ties Pskovu galėjo atsikurti ankstyvieji slavai?^{**}

Pastarasis pavyzdys verčia susimąstyti ir dėl pasirenkamo istorinių tyrimų objekto: ar ši „krivičių problema“ – tai tik archeologų ir kalbininkų duona, ar ir Lietuvos istorikų darbo sritis? Kiek Lietuvos istorijos tyrinėtojai apskritai turėtų gilintis į krivičių istoriją, kuri lyg ir nėra „mūsų istorijos“ dalis? Ar mūsų istorijos tyrimo objektas apima, tarkime, toponimų *kriviči* kartografavimą Šiaurės vakarų ir Vakarų Baltarusijoje?^{***} Ar tai nėra vien proistorė iki Lietuvos valstybės susidarymo, kuri visada liks ne mokslo, o tik spėlionių ar pasakų sritis?

Civilizacija ar barbarybė?

E. Jovaiša atskleidžia, kad vakarų baltų (aisčių) tolimosios prekybos ryšiai su Romos imperija buvo tiesioginiai ir kad jie buvo kur kas tikslingiau (politiškiau) organizuoti, nei iki šiol manyta.^{****} Juk valdantysis aisčių elitas VI a. mėgino atkurti Gintaro kelius, sudarydamas dvišalį sandėrį (*concordia*) su Teodoriku Didžiuoju, kuris tęsė Vakarų Romos imperijos politines tradicijas.

E. Jovaiša teigia, kad Teodorikas Didysis tiesiog negalėjo rašyti „kam nors kitam, kas nebūtų tautos ar genties valdymo viršūnėje“, ir kad tenka pripažinti, jog „aisčių visuomenė yra tokia, kurioje, kaip ir likusioje barbarų Europoje, buvo valdžios piramidė“. Tiesioginiai ryšiai su Romos imperija buvo užmegzti jau Nerono laikais (I a. po Kr.), ir šių santykių sistema turėjo esminį poveikį pačių aisčių aukso amžiui (II–IV a.), sparčiai ekonominei ir demografiniai vakarų baltų kultūros plėtrai. Aisčių politinis elitas mąstė ir veikė ne kokios nors genties ar mažos gentinės karalystės uždarame pasaulyje, bet imperiniu masteliu. Galindų-sūduvių kolonija ties Moravijos vartais (ties čia esančiomis romėnų pasienio faktoriomis palei Dunoją) ir prie Oderio bei Elbės aukštupių, taip pat analogiška kolonija ties Pripetės aukštupiu ir palei Bugą bei Vyslos ir Dniestro aukštupiuose galėjo būti susijusios su Gintaro kelių prekybos kontrole.^{*****}

Aisčių politinė organizacija ir tas mastas, kuriuo ji galėjo valdyti vakarų baltų kolonizacinius procesus bei ryšius tarp tolimąją prekybą kontroliuojančių kolonijų, laukia nuodugnesnių tyrinėjimų. Tačiau viena jau aišku – net ir tautų kraustymosi epochos pradžioje mes tebebuvo intensyvioje romėnų ir graikų civilizacijos „kontakto zonoje“. Mes buvome gana reikšminga to meto gyvenamojo pasaulio tarptautinės ekonominės sistemos dalis. Tą patvirtina ir archeologų rasti V–VI a. datuojami elitinių karių kapai, kurių įkapės liudija, kad jie sugrįžo iš karo tarnybos kažkur nuo Dunojaus ar Reino.^{*****} Žinoma, tokios įžvalgos labai kertasi su iki šiol vyravusiais ir tebeperšamais stereotipais, kad mes ilgai nebuvome „civilizuotos minties pasaulio“ istorijos dalimi ir iki pat kryžiuočių atėjimo lindėjome labai atokiai nuo bet kokios „tikrosios civilizacijos“. Istoriografijoje mums buvo skirtas beraščių genčių statusas, nors antikos laikais raštinga buvo tik nedidelė elito dalis ir tarnybiniai raštininkai, nekalbant jau apie po toėjusius Europos „tamsiuosius laikus“ (VII–VIII a.). Nereikėtų išleisti iš akių ir to, kad klasikinė antikos kultūra turėjo nemažai dvasinio ir socialinio gyvenimo bendrumų su barbariškumu, todėl kažin ar teisingas tas juodai baltas mąstymas, palikęs aisčių kultūrą tamsos pusėje iki pat XIII a.

Vėliau, kai iki VIII a. galutinai sužlugo vėlyvosios antikos tradicijos bei sistema, aisčių visuomenėje stebimas nemažas nuosmukis (kaip, beje, ir visoje Europoje), tačiau tai dar nereiškia, kad ji nusirito į „laukinę“, horizontalios hierarchinės struktūros neturinčių ordų būseną ar į kažkokią pirmąją bendruomeninę santvarką. Juk ir vikingų laikų (IX–XI a.)

^{*} Jovaiša E. Aisčiai. Kilmė. Vilnius, 2012, p. 184–203, 280–287; Aisčiai. Raida. Vilnius, 2014, p. 43–53, 67–87.

^{**} Populiarėja rusų archeologo Jevgenijaus Šmidt koncepcija, kad VI a. krivičiai dar nebuvo slavai (o latgaliai ir lietuvių tipo archeologinė kultūra) ir kad jie suslavėjo tik X–XII a. Žr. Šmidt E. Kriviči Smolenskovo Podneprovja i Poldvinja. Smolenskas, 2012, p. 114–118. Tad ilgujų pilkapių atsiradimas – tai aisčių plėtros iki Valdajaus aukštumų tąsa.

^{***} Gaučas P. K voprosu o vostočnych i južnych granicach litovskoj etničkoj teritorii v sriednieviekovje // Slaviane: adzinstva i mnagastainasc, p. 195–212, žemėl. Nr.1–2; taip pat žr. Nepokupnyj A. Lingvogeografičeskije sviazi litovskich ir bielaruskich form nazvanij g. Diatlovo i jego okriestnostiej // Balto-slavianskije issliedovanija. Maskva, 1974, p. 145–148, iš kur matyti, kad ir lenkų istorikai yra padirbėję su lingvistiniais (taip pat ir baltų kalbų) duomenimis, kurie jiems yra svarbus istorijos šaltinis. Tačiau mūsų istorikų darbuose kalbininkų nustatyta lietuvių etninių ribų rytuose kaita paprastai neatsispindi.

^{****} Jovaiša E. Aisčiai. Raida, p. 90–118, 215–232.

^{*****} Žr. Jovaiša E. Aisčiai. Raida, 2:2 il. p. 42, 4:4 il. (Gintaro keliai) p. 97, 5:11 il. p. 153, 7:2 il. p. 185, p. 222, 224–225, 250.

^{*****} Ten pat, p. 205–210, 232, 235; Michelbertas M. Paprūdžiai. Žemaičių karinio elito kapinynas. Vilnius, 2014, p. 124.

* Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. Sud. N. Vėlius. I t. Vilnius, 1996, p. 166, 168. Apie X a. kuršių tironą Lokį (Tyrannus Lokerus, "Lokiz") žr. Mickevičius A. Normanai ir baltai. Vilnius, 2004, p. 115.

** Atsižvelgiant į tai, kad vakarų baltų kultūra tuomet jau buvo pasiekusi ir Vidurio, ir Rytų Lietuvą, „mes“ patenkame į aisčių sąvoką, juo labiau, kad šiuo laikotarpiu jai priskiriamos ir Dniepro, ir Okos aukštupio (rytų galindų) teritorijos. Anot Jordano, akacirai, V a. gyvenę Dono aukštupyje, buvo aisčių kaimynai. Žr. Lietuvių etnogenezę. Ats. red. R. Volkaitė-Kulikauskienė. Vilnius, 1987, p. 114.

*** Rytų Lietuvoje medinių pilių periodo pradžia datuojama tik nuo X a. pab. Romėniškojo laikotarpio gyvenvietės VI–IX a. arba apleidžiamos, arba naudojamos kaip slėptuvės. Žr. Zabiela G. Lietuvos medinės pilys. Vilnius, 1995, p. 50–52, 54, 164; Tautavičius A. Vidurinis geležies amžius Lietuvoje. Vilnius, 1996, p. 12–13, 15, 280, 284.

**** Žulkus V. Kuršiai Baltijos jūros erdvėje. Vilnius, 2004, p. 80–81, 159, 202–203.

***** Šio tolimus laikus siekiančio termino kilmė gal germaniška, tačiau paties žodžio etimologija nėra aiški.

***** Apie estų, suomių, vėpsų skolinius kunigas/kunigas (su galine!) žr. Toporov V. Prusskij jazyk. Slovarj. K–L. Maskva, 1984, p. 128. Jei praslavai iš tiesų galėjo pasiskolinti šį terminą iš gotų ar kitų rytų germanų, tai slaviskoji konędz forma vargu ar galėjo būti skolinimosi šaltiniu. Jei šie skoliniai vėlyvi, tai kaip jie galėjo būti paskolinti iš skandinavų konungr ar iš vok. kionig, ar net vid. vokiečių k. koninc?

***** Žr. Mažiulis V. Prūsų kalbos paminklai. Vilnius, 1981, p. 134: Aukta-rikjiskan „vyresnybė“, rickausnan „valdžia“, p. 325: rickawie (rykauja) „viešpatauja“, rykis, rickis, rykijas, rikijis, rykyes „viešpats, ponas“, ryki, ryks „viešpatystė“. Ši tokiu viešpatystės terminu susiduriame ir skandinavų šaltiniuose – Gardariki (Kijevo Rusia) ir Austrriki (mes, baltai, ir dalis finougrų).

***** Žr. Greimas A. J. Tautos atminties beiškant. Vilnius–Čikaga, 1990, p. 392–393. Tad lietuvių rykis forma užrašyta jau XIII a. jų religiniuose vaizdiniuose, kurie tikrai negalėjo būti ką tik atsiradę. Tiesa, gal tai ne vyriausias dievas, o tik prievaizdas...

***** Etnosocialnaja i političeskaja struktūra ranniefedalnich slavianskich gosudarstv i narodnostiej. Red. G. Litavrin. Maskva, 1987, p. 19, 57–58.

***** Ten pat, p. 84, 89.

***** Mickevičius A. Normanai ir baltai, p. 75–80, 84.

šaltiniai nuo pat pradžių rodo kitokį vaizdą. Pradedant Vulfstano kelionės aprašymu (IX a.) ir baigiant skandinavų liudijimu, aisčių šalis (*Aestland*), dar vadinama ir „Rytų viešpatija“ (*Austrriki*), suvokiama kaip bendra civilizacinė ar net politinė etninė erdvė, kurioje būta karalių (*cyning*) su didikais (*ricostan men*, *heahdhungene men*), o kuršių karalystėje – net ir tironų.*

Pirmykštės gentys ar protofeodalinės karalystės?

Jau V–VI a. archeologai apčiuopia kunigaikščių sluoksnio atsiradimą aisčių visuomenėje.** Tikėtina, kad ši karinė aristokratija tipologiškai mažai kuo skyrėsi nuo to paties laikotarpio germanų gentinių kunigaikščių, o gal ir nuo ankstesnių Romos „klientinių valstybių“ valdovų ar oligarchų. Gal aisčių visuomenėje buvo ryškesnė ne monarchinė, o respublikoniška valdymo forma? Kažin ar jau tuomet, o juo labiau IX a., kai jau išryškėjo įtvirtintų pilių sistema*** (Vulfstano: *manig burh*), aisčių-sembų ar aisčių-kuršių žemės, jų teritoriniai junginiai dar vis vadintini gentimis? Kaip ten bebūtų, tačiau ir mūsų, ir užsienio istorijos atlasuose iki šiol ant bespalvės dėmės parašoma: *Baltų gentys* (*Baltic tribes*), o kartais pateikiamas ir atskiras spalvotas žemėlapis: *Baltų gentys iki XIII a.* Taip veikia mums parašytas istorijos modelis.

O juk tokiai sampratai prieštarauja ne tik archeologiniai duomenys (ypač iš prūsų ir kuršių žemių),**** bet ir istorijos šaltiniai (tiek pagal tiesioginius liudijimus, tiek ir sprendžiant iš tipiško tų laikų visuomenės struktūros horizonto, tiek pagal čia migruojančią socialinio statuso terminologiją). Antai *kionig/konungr/kunigas/konędz****** sąvoka anksti išplito visuose germanų, baltų, slavų kraštuose ir tarp finougrų.***** Aisčiams ši sąvoka amžininkų užrašyta jau IX a. Negi Vulfstanas šį terminą pavartojo tik pagal vien jam žinomus kriterijus, o patys aisčiai nei šio termino reikšmės, nei šitaip įvardijamų reiškinių nežinojo? Kai Vulfstanas kilminguosius pavadino *ricostan men*, gal jis turėjo omenyje galinguosius ir turtinguosius, kurių išsiviešpatavimą liudija ir XIV a. pradžioje užrašyti prūsų žodžiai?***** Leksema *riks* dažnai laikoma germanizmu. Ji dažna tautų kraustymosi laikais germanų gentinių karalių varduose (*Gundarix*, *Teodorix*, *Genserix*). Tačiau terminas *rex*, *regis* buvo taikomas valdovams romanų kalbose. Šis žodis yra ir keltiškas (sukilimo prieš romėnus vadai – *Ambiorix*, *Vercingetorix*). Teigiama, kad germanai jį pasiskolino būtent iš keltų. Ir lietuvių kalboje jis turi ne menkesnį semantinį bei istorinį pagrindą: *rykauiti*, *rykas*, *rykūnė* (dvaro šeimininkė, tvarkytoja), *rikiuoti*, *riktas*, *apsirikti*, *Diviriks*, *Diverikuz* (*Perkūnas*, *Dievo ar Dievų Rykis*)*****. Tad ir sąvoka, ir pats reiškinys, ir jo kalbos forma nuo labai senų laikų migruoja visame romėnų, keltų, germanų ir baltų pasaulyje.

Net ir Bizantijos graikai ankstyvųjų pietų slavų kunigaikštukams ar archontams VI–VII a. taikė *riks*, *reks* titulų (Maurikijus, Teofilaktas Simokata ir kt.).***** Taip pat yra plati, lyginamiesiems istoriniams tyrimams prieinama literatūra apie lotyniškosios Europos šaltiniuose vakarų slavų valdantiesiems jau VII–VIII a. taikytus titulus (*rex*, *dux*, *princeps*), taip pat apie jų didikus (*primores ac reguli*), apie jų kariauną-palydą (*praetoriani*).***** Žinoma, jiems, vakarų slavams, savotiškai „pasisekė“, mat, jie tiesiogiai susidūrė su susikūrusios Karolingų imperijos ekspansija ir todėl pateko į jos analuose aprašytų santykių bei įvykių sūkurį. Tačiau ir mes juk susidūrėme su normanais, kurių rašytiniai šaltiniai retrospektyviai pasakoja apie Baltijos jūros regiono civilizacinę erdvę, apie jos viešpatijas, karalystes ir karalius. Kritiškas istorikų žvilgsnis nuvainikuoja šiuos normanų, vendų ir aisčių „karalius“, kaip vėlesnių laikų anachronistines projekcijas.***** Bet net ir po šio demaskavimo VIII–X a. politiniuose Skandinavijos žemėlapiuose kažkodėl nerašoma, kad ten gyveno norvegų, švedų ir danų gentys.

Tiesa, ankstyvųjų viduramžių visuomenės tyrinėtojai vis dar neranda sėkmingo termino Šiaurės, Vidurio ir Rytų Europos politiniams dariniams apibūdinti. Slavų pasaulyje

plačiausiai vartojamas terminas – „gentinė kunigaikštija“.* Tačiau net ir toks terminas savo turiniu, kuriame slypi pirminio valstybingumo samprata, esmingai skiriasi nuo tų, kuriuos mūsų istorikai, sekdami užsienio šalių istoriografijos pirtakais, priskiria baltams („gentis“, „didžioji gentis“, „genčių sąjunga“) iki pat XII ar net XIII a.** Taip tebeveikia XIX a. sampratos apie tiesiškai vykusią visuomenės struktūrų evoliuciją. Piešdami smulkių etninių grupių jungimosi vaizdą, esą vykusį XIII a., tokių sampratų kūrėjai neatsižvelgia į visiškai priešingą ir sudėtingesnę aiščių viešpatijos raidą, kai pirmiausia (visu tūkstančiu metų anksčiau!) susikuria plati etninė politinė erdvė, kuri vėliau savo viduje ir skaidosi, ir randa naujų konsolidavimosi formų, ir keičia savo politinio centro vietą (panašiai kaip ir Lenkijos „karalystė“, kurios metropolija pradžioje buvo Gniezne, vėliau Plocke, Krokuvoje ir pagaliau Varšuvoje). Tik XIII a. atrodama lietuvių politinės istorijos pradžia, tokia metodologija patenka į aklavietę, kai reikia paaiškinti, kaipgi atsitiko, kad jau XIII a. istoriniai šaltiniai aptinka lietuvių vidinės geografijos sąvokas *žemaičiai* ir *aukštaičiai*,*** nors atitinkamų genčių, kaip ir su aukštaičiais besiribojusios, jų rytų pasienyje turėjusios gyventi lietuvių genties istorijos šaltiniai nežino.

Skirtingas baltiškosios visuomenės traktavimas lyginant su tuo, kaip krikščioniškosios Europos istorinėje sąmonėje buvo sutiktos slavų kunigaikštijos, išties susijęs su skirtingomis pačios šios sąmonės epochomis: a) kai ji tiesiogiai susidūrė su slavais, tuo pačiu atrodama ir baltų kraštus su „karaliumi Netimeru“, ir b) kai nauja politinė karinė galia jau realiai pasiekė tuos baltų kraštus.**** Iki IX–X a. Vakarų Europos kunigaikščiai su didikais nesunkiai atpažino savo visuomeninio statuso analogus Šiaurės, Vidurio bei Rytų Europoje ir tam dar nereikėjo bažnytinės imperijos pripažinimo (nes tokios gi dar ir nebuvo), o XIII a. krikščioniškoje Europoje net ir imperatorius jau įveikę popiežiai, siųsdami vienuolių ordinus bei kitus kryžiuočius užkariauti pagoniškos „niekieno žemės“, kokių nors jos valdovų ar didikų nebepripažino (kaip nebepripažino ir visos pagoniško pasaulio tvarkos). Ir reikėjo susidurti su itin atkakliu kariniu pasipriešinimu, kad šiame pasaulyje dar būtų įžiūrėtas koks nors valdovas ir jo karalystė su didikais. Tačiau tokiu atveju derėtų kur kas atsargiau vertinti vadinamąjį prūsų (tikriausiai ir kuršių, žiemgalių, jotvingių) visuomeninės raidos atsilikimą, lyginant su esą gerokai toliau valstybinės organizacijos prasme pažengusiais lietuviais.

Net jei apie prūsų visuomenę spręstume tik iš itin problemiškų kryžiuočių šaltinių,***** kuriais dažniausiai tik ir belieka remtis, atidžiau pažvelgę pamatysime, kad ir XIII a. prūsų kunigaikščiai (valdančiosios jų giminės) bei politinė prūsų žemių organizacija dar niekur nebuvo pradingusi.***** Štai kad ir Pamedės kunigaikščio***** Pipino istorija pačioje kryžiuočių agresijos pradžioje. Jis valdė iš lenkų atkovotos Kulmo žemės pietinį pasienį, tad jo niekaip nepavadinsi tik kokiu nors genties karvedžiu. Tas pats pasakytina ir apie iš lenkų atkovotos Liubavos žemės kunigaikštį Svarbūną bei ankstesnį Pamedės žemės kunigaikštį Varpodą, kuriuos 1216 m. vyskupas Kristijonas nuvežė pas Romos popiežių krikštyti. Kristijono veiksmai vertintini kaip tolimą atgarsį sukėlęs bandymas suskaldyti valdantįjį elitą, todėl ši „projektą“ sužlugdė politiniai poveikiai iš Rytų.***** Ir svarbiausiame Žirgūnės mūšyje prieš jungtines kryžiaus žygio pajėgas kovėsi ne vien Pamedės žemė. Ir Christburgo sutarties (1249 m.) vykdymą garantavo ne šiaip kokie atsitiktinai pasiųsti prūsų genčių delegatai (juo labiau, kad ją sudarė ir tų žemių atstovai, į kurias kryžiuočiai dar nebuvo įžengę). Ir Mantiminų giminė, valdžiusi bent jau Natangoje bei Bartoje...

Daugelio kryžiuočių šaltiniuose pateikiamų dalykų realistišką interpretavimą gerokai palengvintų ankstyvojo feodalizmo visuomenės rekonstravimas. Deja, tai apleista sritis. Čia galėtų padėti ne tik lyginamieji tyrimai plačiau įtraukiant kaimyninių kraštų duomenis, bet ir bazinės šio laikotarpio visuomenės struktūros studijos. Verta atkreipti didesnę dėmesį į vizigotų laikotarpio (iki VIII a.) „protofeodalizmą“ Ispanijoje ir į anglosaksų herojaus

* Ir toks terminas aiškiai per siauras aiščių politiniam fenomenui, kurį tęsė „prūsai ir kitos šiaurės tautos“.

** Lietuvių etnogenezė, p. 173–174 (IX–XII a. buvo didžiosios baltų gentys, genčių sąjungos). Pagal E. Gudavičių iki Mindaugo karūnavimo lietuviai esą dar tik „ėjo gentinės kunigaikštijos keliu“. Žr. Gudavičius E. Mindaugas, p. 112.

*** Dėl šių geografinių sąvokų, žyminčių vakarinę ir rytinę Lietuvos dalį, žr. Ivinskis Z. Lietuvos istorija iki Vytauto Didžiojo mirties. Roma, 1978, p. 126–127.

**** Gudavičius E. Mindaugas, p. 134: „Ką tik susikūrusi Lietuvos valstybė susidūrė ne su ankstyvųjų monarchijų valdovais, bet su bažnytinės korporacijos kolonijiniais hierarchais, o dar labiau su kariniais ordinais. Dinastiniams sandėriams čia nebuvo vietos.“

***** Didžiausia vokiškosios istoriografijos atrama tebėra Petro Dusburgiečio kronika. Nors visi lyg ir pripažįsta, kad tai yra apologetinis kryžiuočių įsitvirtinimo ir savo valstybės projektavimo Prūsijoje traktatas, jo koncepcijos priimamos nekritiškai. Istorija rašoma Ordino XIV a. tikslus priimant kaip XIII a. faktus.

***** Ne mažiau svarbu, kad ji nebuvo praradusi politinio ryšio su lietuviais. P. Dusburgietis nuslepia, kad jau pirmo prūsų sukilimo metu lietuviai kovėsi prieš kryžiuočius Kulmo žemėje. Žr. Prūsijos žemės kronika. Vilnius, 1985, R. Batūros komentarą p. 51, kad prieš Ordiną buvo sudaryta plati pamarėnų, lietuvių ir prūsų koalicija; Gudavičius E. Kryžiaus karai Pabaltijyje ir Lietuva XIII a. Vilnius, 1989, p. 83–85.

***** Nesvarbu, kad P. Dusburgietis jo kunigaikščiu nevadina, kaip netituluoja ir daugelio kitų žymesnių didikų, o apibūdina juos tiesiog kad „buvo toks žmogus, prūsas“. XIV a. pr. kokio nors prūsio kilmingumas Ordinui nebebuvo svarbus (viskas jau buvo paties Ordino, kolektyvinio monarcho, valioje).

***** Powierski J. Stosunki polsko-pruskie do 1230. Torunė, 1968, p. 151: „neofitus“ gal puolė nadruviai, jotvingiai, lietuviai, o Kristijoną įkalino sembai.

* Modzeleuski K. *Barbarų Europa*. Vilnius, 2008, p. 22–23; „Kalbant apie barbarų genčių politines institucijas, Tacito, Prokopijaus iš Cezarijos, Bedos, šv. Lebuino hagiografo, Rimberto, Titmaro ir Adomo Bremeniečio mąstysena visuomet sekė tomis pačiomis vėžėmis. Visų jų atsparos taškas – karaliaus valdžios nebuvimas arba stebėtinai jos silpnumas. Kartu su nuostaba iškildavo ir klausimas: kaip barbarai sugebėdavo priimti sprendimus ir juos įgyvendinti. Ieškodami atsakymo pasakotojai paprastai būdavo linkę suvokti genčių sueigas tarsi civilizuoto valstybingumo pakaitalą.“

** Išimtį sudaro K. Jablonskio darbai; žr. ir Žulkus V. Kuršiai Baltijos jūros erdvėje, p. 75.

*** Greimas J. A. *Tautos praeities beišeikant*, p. 266–269, 289.

**** Iš čia atsirado ir platesnė bandos reikšmė – (bet koks) pasėlis.

***** Žr. Prūsų kalbos paminklai, p. 75, 83, 107, 136, 273, 292: en–bandan (naudinga), ni–enbandai (nenaudinga); čia kalbama apie Dievo vardo neminėjamą be reikalo), per–bandan (išbandymą, gundymą), per–banda (išbando), latv. bode (krautuvis); žr. ir galimą antroponimą šios šaknies pagrindu – ten pat, p. 197; čia minimas sembas Pabėčių valstiešius turto valdytojas (kamerarijus) Bansas ar Banza (Bonse), pagrindinis XIII a. pab. atsinaujinusio prūsų sukilimo, apėmusio daugiausia Pagudę, sumanytojas ir vadovas. Gal derėtų atkreipti dėmesį ir Vidurio Europos viduramžių špan, župan, iš kurių kilo ir lenkiškas pan? Mat, ir IX a. arabų šaltiniai liudija, kad slavai dvaro palatinius vadino sbandz. Žr. *Velikaja Moravija*. Jejo istoriškose i kultūroje ir kultūroje. Ats. red. G. Savčuk, J. Poulik. Maskva, 1985, p. 91.

***** Mažiulis V. Prūsų kalbos etimologinis žodynas. L–P. III t. Vilnius, 1988, p. 245–246.

***** Ši feodalinė tvarka atsispin-dėjo ir XIV a., kai Lietuvos valdovai užimtose Rusijos žemėse lietuviams bajorams skirdavo „kormienijas“ (laikinas valdas, bandas). Žr. Krzyżaniakowa J., Ochmanski J. *Jogaila*. Vilnius, 2010, p. 51.

***** Iki šiol netyrinėtus ir baltų ir skandinavų leksems barn (vaikas, bernas) izoglosos priežastys, kaip ir daugelis kitų, bendrų su skandinavais reiškinį.

***** Greimas J. A. *Tautos praeities beišeikant*, p. 268.

***** *Kniutlingų saga*. Vert. U. Mikucionis. Vilnius, 2002, p. 38–43, 61–80.

***** Ten pat, p. 15: „bondų pirkios degė pas (Anglijos) konungą Jauną“; p. 19 minima apie Godvino tėvą Ulfnađą, kuris buvo bondas, o pačiam Godwinui vėliau konungas Knutas Didysis suteikė jarlo titulą (p. 20). (Godvino sūnus Haroldas – Vilhelmo Nukariautojo priešininkas Hastingso mūšyje, žr. *King Harold's Saga*, p. 173).

***** Akivaizdu, kad lekse-mos bond ištakos ieškotinos baltų kalbose (tiesa, ital. ban-ditos gavo per germanus).

Beowulf klientinius santykius su savo palyda, ir į Romos pasienyje įsikūrusių germanų gentinių kunigaikštystės modelių,* t. y. į reiškinius, kurie turi bendrų bruožų, atspindinčių genetinį sąryšį su aukštutinių viduramžių (1001–1300 m.) feoduline santvarka. Jau tautų kraustymosi laikotarpiu visoje Europoje galima rasti brandžiajam Vakarų Europos feodalizmui priskiriamų vasalinių ar net baudžiavinių santykių prototipų. Juk ir Vakarų Europoje karinė aristokratija tik XI a. galutinai užpavo bendruomenių (sueigų) kompetencijas, įtvirtindami stambiają žemėvaldą (Šiaurės bei Vidurio Europoje tai atsitiko kiek vėliau).

Baltų kultūros duomenys, nors ir būdami, atrodytų, vėlyvi, neretai padeda pagilinti supratimą apie Europos feodalizmo genezę bei raidą. Vienas iš chrestomatinių atvejų (tik ne Lietuvos istorijos sintezėse**) – tai baltiškoji *bandos* sąvoka, *bandžiulystės* (*susiban-džiavimo*, kaip susidraugavimo) reiškinys.*** Banda – tai ir gyvulių kaimenė, ir kitas turtas (įskaitant duoną), ir kita nauda iš ūkio. Gyventi iš „svetimos duonos“ ir reiškia bandinin-kauti, tad samdininko (kaip ir ūkininko sūnaus ar jaunesniojo brolio) pasėti javai ar linai irgi buvo vadinami banda.**** Iš šios sąvokos išvedami *bandžius*, *bandžiulis*, *bandininkas*, *bendras*. Tai senas indoeuropiečių žodis, sietinas su germ. *band* (gauja), ital. *banditos*, sen. pranc. *ban* (visi vieno viešpaties vasalai). Semiotikas Julius Greimas, remdamasis žymaus feodalizmo tyrinėtojo Marko Bloko (Marc Bloch) darbais, pirštu prikišamai nurodė, kad lietuvių ir kitų baltų banda***** ir yra feodų (priminsime, kad šis žodis turbūt kilo iš germanų *fehu* ir atitinka liet. ir prūs. *pekus* – gyvuliai, banda*****) bei leninių santykių prototipas, atspindintis viešpaties (pono, šeimininko, rykio) ir valstiečio, gavusio žemę ar kitą turtą išsimaitinimui mainais į tam tikrus išpareigojimus, santykius. Šį turtą bandi-ninkas gaudavo ne kaip nuosavybę. Taigi šitokia (proto)feodalinė struktūra buvo būdinga ne vien vasalinei aristokratijai (*ricostan*), kuri už siuzereno (*cyning*) suteiktą išlaikymą atsimokėdavo ne darbinėmis prievolėmis, o karine tarnyba.*****

Baltiškoje *bendrų* institucijoje žingeidesnis kultūros istorikas pastebės analogijas su Karolio Didžiojo *compagnons* (**cum-pan-ionem*, bendraduoniais) ir įžvelgs jas tarp liet. *bernų* ir frankiškų *baronų****** bei tarp lietuviškų *bandžių*, bulių badytinių ir ispaniškos koridos***** (atsižvelgiant į IV a. galindų migraciją Ispanijon, gal net ir esama tolimų istorinių ryšių?). Tačiau šios nutolusios sąsajos ir lieka tik kaip kuriozai, deja, negalintys patekti į mūsų istoriją, kadangi neatsekta jokia juos siejanti įvykių gija. Tačiau gal būtų verta pradėti tokios sekos paiešką kad ir nuo ryšio tarp lietuviškų *bandžių* (rašytiniuose šaltiniuose paliudytų tik nuo XVI a.) ir skandinavų sagose minimų laisvųjų bendruomeni-ninkų (bondų, *bondr*)?***** Šie bondai turėjo Danijoje galią: jie dalyvaudavo sueigose, darė poveikį sprendimams renkant ten konungus, XI a. Danijoje organizavo pagonišką sukilimą, kurio metu buvo nužudytas konungas šv. Knutas IV... Kas gi tai? Vien tik keista analogija? Panaši socialinė raida Baltijos regione?

Kniutlingų saga, parašyta XIII a. viduryje ir tikriausiai kaip savo šaltinius naudojusi neišlikusias XII a. pabaigos sagas, skaldų poezijos ir kitą žodinę informaciją, siekusią X–XI a., perteikia mums socialinį *bondų* reiškinį, kuris atpažįstamas ir tų pačių laikų Anglijos visuomenėje.***** Šie ir kiti panašūs faktai ne tik vėl nubrėžia tipologiškai panašių visuomenių erdvę Šiaurės Europoje, bet ir leidžia įžvelgti jų genetinį artimumą (bent jau Baltijos regione). Paradoksalu, kad istoriškai vėlyviausia baltiškoji medžiaga leidžia daug ką suprasti apie ankstyviausias feodales struktūras Europoje ir net aiškintis jų formavimosi ypatybes. Kaip ir kodėl tai įmanoma apskritai? Tokių reiškinių, kaip ir juos pažymintčių vardų, bendra kilmė***** verčia pripažinti itin senos civilizacinės erdvės buvimą, sudėtingą jos raidą, apimančią įvairias ryšių, irimo ir atsinaujinimo formas.

Visuomenės istorijai būdingas kur kas didesnis konservatyvumas nei klasikinei poli-tinei istorijai. Šis konservatyvumas reiškiasi tuo labiau, kuo tiriančiojo stebėtojo akiratin patenkantys reiškiniai yra arčiau tokių objektyvių mentalinių struktūrų, kaip papročiai.

Antai lietuvių dalijimosi papročiai, susiję su bičiulyste, išreiškia ne tik ikifeodalinius visuomenės santykius ar etines vertybes, bet ir feodalinių medaus duoklių atsiradimą bičiuliams ponams.*

Senujų europiečių istorija ir... jų dabartis

Kai kuriuos istorikus taip užhipnotizuoja nenumaldomai praeinantys įvykiai ir artefaktai kaip jų tyrimo objektas, kad jie nebesusikalba su kitų humanitarinių mokslų atstovais.** Jie nenustoja stebėtis, kaip etnologai, mitologai ar religijotyrininkai iš XIX a. šaltinių imasi ką nors spręsti apie seniai išnykusią pagonių kultūrą ar kaip randa kokius nors pagonybės reiškinius Lietuvoje tokiuose vėlyvuose šaltiniuose, kai ji jau kelis amžius buvo krikščioniška šalis.***

Yra labai daug žmogaus gyvenimo sričių, kurios mažai kinta. Viena iš tokių – religiniai įvaizdžiai ir apeigos. Galima paminėti ir kai kurias kitas: žmogaus etninė psichinė konstitucija, socialinių charakterių ir elgsenos tipai, patys įvairiausi įgūdžiai, tarp jų ir šeimos papročiai, ir namudinės gamybos tradicijos, ir kai kurie meno bei muzikiniai reiškiniai ar net tautosakos personažai bei motyvai, ir senosios žinios apie įvairiausių aplinką, pradedant nuo augalų ar kulinarijos ir baigiant dangaus reiškiniais. Tačiau ir tos sritys, visuomeninio gyvenimo formos ir institucijos, kurios, atrodytų, negrižtamai praėjo, dažniausiai toliau gyvuoja naujomis formomis ir vardais (pavyzdžiui, vietoje Perkūno - šv. Elijus) arba užsi-konservuoja nišiniuose, savo ankstesnes prasmes ir funkcijas praradusiuose reiškiniuose (pavyzdžiui, vaikų žaidimuose).

Viena iš pačių mįslingiausių, tūkstantmečių praeitį ir daugelio kartų gyvenimo patirtį menanti sritis – tai kalba: tiek konkreti tam tikros tautos žmonių šneka, tiek kiekvienam žmogui būdingas pasaulio reiškimas ženklais ir simboliais. Lietuvos istorijos mokslas iki šiol nėra padaręs jokių fundamentalesnių išvadų iš to fakto, kad būtent lietuvių ir kitų baltų kalbos duoda neįtikėtinai daug istorinės praeities tyrinėjimo galimybių ir įrankių. Ne tik dėl to, kad senos formos nurodo į seną istoriją ir padeda ją atskleisti, bet ir dėl to, kad beveik į nieką paverčia įsivaizdavimus, jog žmonės jau labai daug žino apie savo praeitį ir gyvenimo formų kilmę. Tai dovana, kuri galėtų būti neišsemiamas mokslinių tyrinėjimų įkvėpimo šaltinis, skatinantis atsargiau vertinti įvairias „žinojimo“ konstrukcijas ir „eks-pertinį“ pasipūtimą, kuris kitoms žmonių kartoms, o kartais jau ir po kelių metų atrodo kaip naivumo ar ribotumo įsikūnijimas. Lituanistika (baltistika) galėtų padėti gydyti tokias visažinystės ligas, kurios ganėtinai būdingos Vakarų civilizacijos buitinei sąmonei, nekalbant jau apie įvairius viršenybės kompleksus.

Baltų kalbos sudaro centrinių senųjų europiečių arealą. Joms lingvistai skiria pagrindinį vaidmenį proistorės laikais Europos vakaruose ir pietuose platinant senųjų europiečių hidronimiją.**** Ir tai nėra kažkokie miglų laikai, nes senųjų europiečių bendrija... dar neišnyko.*****

Antai ieškodami propagandinių ideologinių formulių tokiai auditorijai, kuri neišmano lingvistikos, kai kurie istorikai (ir politikai) panslavistai iki šiol linę į vieną istorijos plokštumą sudėti tai, ką jau XIX a. suprato lietuvių poetas Antanas Baranauskas, teigdamas, kad lietuvių kalba išsaugojo tą indoeuropiečių kalbų raidos stadiją, kurią slavai praėjo ikiistoriniu laikotarpiu (dabartine mokslo kalba šnekant – lietuvių ir kitose baltų kalbose atsispindi ta indoeuropiečių kalbų raidos stadija, kuri išreiškia senųjų europiečių dialektų vienybę)*****. Pabrėžtina, kad A. Baranauskas turėjo omenyje ne tik archaiškas lietuvių kalbų fonetikos ir morfologijos formas, bet ir „beveik pirmąją jos etimologinių formų pilnatvę“*****

Baltų istorijos laikas tarsi suspaustas (mūsų kalbas istorijos entropija dėl tam tikrų priežasčių mažai tepaveikė), ir mes lygia greta, tarsi broliai, jaunatviškai tebegyvename

* Tokios medaus duoklės buvo būdingos ir senovės frankams, ir rusinams. Tas pat pasakytina ir apie talkos papročio virtimą lažu dvarui (žr. Jablonskis K. Istorija ir jos šaltiniai. Vilnius, 1979, p. 153–166; ten pat ir apie vaišinimo papročių virtimą valdovo pasėdžio prievole, ir apie kitus „senovės santvarkos reliktus“).

** Žr. Ščiavinskas M. Kryžius ir kalavijas. Krikščioniškųjų misijų sklaida Baltijos jūros regione X–XIII amžiais. Klaipėda, 2012, p. 44–45, 74, 131–132.

*** Tai rodo, kad nesusprantamas skirtumas tarp sukurtų religinių sistemų, kurių universalumą palaiko įvairios palyginti nesenai atsiradusios socialinių institucijų formos, ir tarp pačių įvairiausių pamatinio, prigimtinio religingumo formų, įskaitant ir tas, kurios buvo sukurtos ir veikė žmogaus bei visuomenės gyvenimą dešimtis tūkstančių metų.

**** Žr. Karaliūnas S. Baltų praeitis istoriniuose šaltiniuose. II t. Vilnius, 2004, p. 368 (apie W. P. Schmido teoriją).

***** Mes, baltai, esame ne tik Europos istorijos ainiai (kaip ir visos kitos Europos tautos), bet kartu ir... protėviai. Esame tarsi kokia Europos istorijos „išklotinė“. Todėl tyrinėtojai mūsų kultūroje gali rasti visus jos gyvenimo pėdsakus – nuo „laukinių“ seimų iki „klasikinės“ monarchijos ir atgal.

***** Žr. Ivanov V. O zamiečatelnom litovskom učionom// Balto-slavianskije issledovanija. 1986. Maskva, 1988, p. 260.

***** Antai veiksm. rinkti, renka ir daiktav. ranka sudaro tokią prasmę pilnatvę, lenkų renka ar rusų ruka tarsi patenka į atskirtį ir tokios pilnatvės nebenturi, o kalbėtojas nežino, iš kokio prasmės lauko kyla šis žodis.

* žr. *Glotochronology and its application to the Balto-Slavic languages*. P. Novotna, V. Blažek // *Baltistica XLII(2)*. Vilnius, 2007, p. 185–210, 204, 208. Tiesa, lietuvių autoriai vakarų baltų atskilimą datuoja anksčiau – apie VI a. prieš Kr. (įdomu, kad tai sutampa su skitų poveikio eros pradžia); iki VI a. po Kr. nėra žinoma apie kokius nors baltų–slavų kalbų santykius: žr. Zinkevičius Z. *Lietuvių tautos kilmė*. Vilnius, 2005, p. 59–60. (Gal dėl to, kad patys slavai tik ką atsirado?)

** Žr. Sabaliauskas A. *Mes baltai*. Vilnius, 2002, p. 30 cituojama indoeuropeisto V. Pizanio (Vittore Pisani) koncepciją, kad slavai yra iranizuoti baltai; tačiau, atsižvelgiant į tai, kad slavų kalbos atsirado iš pakitusio baltų kalbų modelio, o ne iš pakitusio iranėnų kalbų modelio, gal teisingiau būtų pakitusius baltus-praslavus vadinti „baltizuotais iranėnais“?

*** Tacitas P. K. *Rinktiniai raštai*. Vertė D. Dilytė, J. Mažiulienė. Vilnius, 1972, p. 30–31.

**** Karaliūnas S. *Baltų praeitis istoriniuose šaltiniuose*. II t. Vilnius, 2004, p. 219–220; Jovaiša E. *Aisčiai. Raida*, p. 90, 122–126, 5–6 il., 5–9 il., *Peutingerio lentelėse*, kurių genezė datuojama IV a., venedus taip pat randa ne tik ties Karpatais (Bastarnų kalnais), bet ir iki Baltijos pajūrio; šis pietinis jų pavadinimas skamba taip: *Venadisarmatae* žr. [http://en.wikipedia.org/wiki/Tabula_Peutingeriana#mediaviewer/File:TabulaPeutingeriana.jpg].

su savo vaikais ir vaikaičiais (slavais, germanais, italikais, kt.). Tačiau germanus mes „gimdėme“ senokai (nuo senųjų europiečių bendrijos jie galutinai atskilo tikriausiai keletą amžių prieš Kristų), o slavų atvejis paradoksalesnis. Jų etnogenezė neabejotinai patenka į įmanomos rekonstruoti istorijos akiratį. Galima sakyti, kad slavai atsirado ir užaugo ne tik pačioje mūsų akivaizdoje, bet tiesiog ką tik gimė iš mūsų iščių (neminint to, kad jie iš mūsų ir tebegimsta).

Kažkokiu keistu būdu tas gan ilgas periodas (vėlyvoji antika ir ankstyvieji viduramžiai) ir ta nemaža Europos erdvė tarp antikos pasaulio centrų bei senojo baltų hidronimijos arealo, kur ir vyko slavų etnogenezė, bei pats tas virsmas netapo mūsų istorijos mokslo objektu. O juk istorinis mąstymas, archeologijos ir kalbotyros sintezė jo pažinimui galėtų duoti itin daug.

Mūsų istorijos, kai nuo baltų ėmė atsiskirti slavai, pradžios klausimas

Kalbininkai slavų protėvius sieja su vakarų baltų periferiniais dialektais. Glotochronologiniais metodais nustatyta, kad praslavų prokalbė skilo VI a. po Kr., tačiau jų protoslavų stadijos, kai jie turėjo atskirti nuo vakarų baltų, chronologija lieka neaiški, kaip ir pačių vakarų baltų atskilimo nuo rytų baltų chronologija. Protoslavų atskilimo ieškoma II tūkst. pr. Kr., tačiau jis arba maždaug sutampa ir su vakarų baltų atskilimu (pagal metodo autorių S. Starostiną), arba šis yra kiek vėlesnis (II–I tūkst. pr. Kr. sandūroje).^{*} Esą tai derinasi ir su maždaug tuo metu susiformavusiomis dviejų skirtingų tipų archeologinėmis kultūromis: viena vertus, Vakarų baltų pilkapių kultūra, ir, antra vertus, Brūkšniuotosios keramikos, Dniepro–Dauguvos bei kt. kultūromis, atitinkančiomis rytų baltų kalbinį arealą. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad Vakarų baltų pilkapių kultūra pagal laidojimo tradicijas (kremuoti palaikai urnose bei pilkapių akmeninės konstrukcijos) buvo giminiška vakaruose plytėjusiai Lužitėnų archeologinei kultūrai. Mėginimai Lužitėnų kultūrą priskirti venetams-ilyrams ne taip seniai buvo atmesti. Atsižvelgiant į jos teritorijoje paplitusią senosios Europos hidronimiką, kurios didžiausia koncentracija yra kaip tik senųjų baltų hidronimijos areale, gal tai buvo baltams (ypač vakarų baltams) giminiški „senieji europiečiai“, kurių bendrą kalbą rekonstruoja kalbininkai?

Baltų kalbinio pasaulio dalį sudaręs protoslavų masyvas galėjo kažkiek skirtis nuo kitų vakarų (ar taip pat ir pietų?) baltų, tačiau šie skirtumai tikriausiai išryškėjo tik jų kontaktinėje zonoje su iranėnais^{**}. Tokie iranėnų poveikiai galėjo prasidėti tik apie V–VI a. pr. Kristų, kai dab. Ukrainos miškastepes, taip pat Lužitėnų archeologinę kultūrą (dab. Lenkijoje) palikusias tautas pasiekė iranėnų kalba kalbėję klajokliai, kuriuos senovės graikai vadino karališkaisiais skitais. Tačiau nei istoriniai šaltiniai, nei archeologijos ir kalbotyros duomenys neleidžia slavų etnogenezės pradžios ieškoti anksčiau nei vėlesniu sarmatų poveikio laikotarpiu (II–I a. pr. Kr. – II–III a. po Kr.). Kadangi, anot kalbininkų, slavų glotogenezę iš esmės lėmė baltiškas elementas, tai tiesioginius istorinių slavų protėvius tenka tapatinti ne su kuo nors kitu, o tik su dar Tacito paminėtaisiais „gausiais venetais“. Juos Tacitas buvo linkęs priskirti labiau germanams negu sarmatams, nors ir mini, kad jie daug ką perėmė iš sarmatų papročių, sudarinėjo mišrias santuokas. Venetai esą jo laikais plėšikavo pasklidę dideliuose miškų plotuose „nuo fenų (suomių, estų, marių, mordvių ir kt. – G. S.) iki peukinų (iš Europos miškų atkakusiems *bastarnams* giminiškos gentys Padnestrėje – G. S.)“^{***}. Tačiau čia reikėtų atsakyti mažiausiai į du esminius, tarpusavyje susijusius klausimus: 1) ar šie venetai Tacito laikais jau priskirtini slavams ir slavų istorijos pradžiai; 2) kurios archeologinės kultūros Tacito laikais priskirtinos šiems venetams ir kokia jų tikslesnė lokalizacija atsižvelgiant į tai, kad Klaudijus Ptolemėjus net II a. po Kr. „venedus“ vis dar lokalizuoja Baltijos pajūryje, maždaug ties Vyslos ir net Nemuno žemupiais^{****}.

Venetų plėtra iš pajūrio sietina su Pamario (Veidinių urnų) kultūros pirmąja plėtos banga,* sukūrusia Varpinių kapų kultūrą pietinėje Lenkijoje (gyvavo iki II–I a. pr. Kr.), o kiek vėliau ir Zarubincų kultūrą Dniepro vidurupyje (klestėjo iki II a. po Kr., o jos įtaka pasiekė ir Dniepro aukštupį, kur netoliese gyveno ir finougrai, todėl ši kultūra labiausiai atitinka Tacito venetus). Pastarąją kultūrą palikusio etnos pietinės grupės pasiekė teritorijas žemiau Pripetės ir V. Bugo bei Dniestro aukštupius ir jau intensyviai sąveikavo ar net maišėsi su sarmatais (iranizuotais gyventojais). Apie tokį maišymąsi netiesiogiai paliudijo ir pats Tacitas, kai teigė esą *peukinai-bastarnai* (jų atsikraustymas į Dniestro aukštupį III–II a. pr. Kr. turbūt buvo susijęs su pačia ankstyviausia venetų plėtos faze), kaip ir venetai, susimaišė su sarmatais.

Varpinių kapų (Gaubtinės keramikos) kultūrą pakeitusios Pševorsko kultūros (klestėjo iki II–III a. po Kr.) germaniškojo elemento pietryčių link stumiami venetai galimai darė vis didesnę įtaką Volynės ir Podolės kraštų sarmatams iki pat II a. po Kr., tačiau labiausiai ši įtaka turėjo išaugti kritiniu III–IV a. laikotarpiu, kai Ukrainos miškastepėse ir piečiau iki pat Juodosios jūros pakrančių bei Dunojaus žemupio susiformavo Černiachovo kultūra, kuri siejama su Jordano paliudyta Hermanariko gotų valstybe**. Neatsitiktinai ten, kur istoriniai šaltiniai ką tik IV a. minėjo pietinius venetus ar venetus-sarmatus, toj pačioj vietoj netrukus pirmą kartą paminimi sklavinai (V a.), kurie tapatinami su dalimi venetų, o kiek piečiau ir anksčiau (jau IV a. pabaigoje) – pakitusio etnonimo antai (šie siejami su būsimaisiais rytų bei pietų slavais).

Taigi bent dalis Tacito venetų iš tiesų buvo susiję su istorinių slavų atsiradimu, bet tik ne anksčiau kaip nuo IV a. (tikriausiai jie ir buvo tie periferiniai vakarų baltai, kurių kalbos modelis dėl iranėnų substrato ir (ar) adstrato įtakos pakito į slaviškąjį modelį). Rytų germanų hegemonijon patekusi gentinė sąjunga patyrė karinį hunų sąjungos spaudimą, ir IV a. pabaigoje įvyko kraustymasis į vakarus. Ištuštėjusioje pietinėje Lenkijoje ir Volynėje V a. susidarė istorinis archeologinių kultūrų plyšys (*hiatus*). Jį netrukus užpildė neabejotinai slaviškos Prahos-Korčiako (siejama su vakarų slavais) ir Prahos-Penkovo (siejama su rytų

Marija Gimbutienė. Baltų archeologinis žemėlapis apie 600–400 m. pr. Kr.

* E. Jovaišos aprašytoji didžiosios aisčių plėtos pirmoji banga tokiu atveju buvo jau antroji, juolab kad jis nelietė nei Pševorsko ir Zarubincų kultūrų susiformavimo, nei jų santykių su vėliau piečiau atsiradusiomis jau neabejotinai slavų archeologinėmis kultūromis. Žr. Jovaiša E. Aisčiai. Kilmė, p. 44–45, 52; Karaliūnas S. Baltų praeitis istoriniuose šaltiniuose, p. 373.

** Slavianie i Rusj (v zarubiežnoj istoriografii). Ats. red. P. Toločko. Kijevas, 1990, p. 30–78.

* Sedov V. Anty // Etnosocialnaja i političeskaja struktura ranniefodalnich slavianskich gosudarstv i narodnostiej. Red. G. Litavrin. Moskva, 1987, p. 17–18. Ankstyviausi jų kultūros radiniai datuojami tik nuo VI a. Anot V. Sedovo, „antai“ ir atsirado po tris amžius trukusios (kieno?) simbiozės su iranėnais (VII a. antų etnonimas išnyksta).

** Keitėsi kalbos leksika (paspildžiusi daugiausia iranėnų žodžiais, tokiais kaip bog „dievas“, indoiranėnų bhaga, volos, iran. varša „plaukas“, ind. valsaḥ „šaka“, dėl kontaktų su rytų germanais atsirado ir gausūs skoliniai iš germanų kalbų), fonetika (vienbalsėjo dvibalsiai), morfologija (mukrito senosios galinės, atsirado iranėnams būdingos priesagos, kaip antai žodyje učitelj priesaga -telj, priešdėlis k. sogd. kw ir kt.). Gal dėl didesnio kontakto su iranėnais slavų kalbos nuosekliau išlaikė sateminį ide. kh, gh tipą (gausios literatūros šia tema čia necituosime).

*** Taip galėjo susidaryti antriniai slavų etnogenezės židiniai, o vėliau ir tretiniai; apie reliktinius baltoidus vėny žemėse iki pat XIII–XIV a. žr. Karaliūnas S. Baltų praeitis istoriniuose šaltiniuose, p. 381, 403–438, 443–446.

**** Cit. pgl. Karaliūnas S. Baltų praeitis istoriniuose šaltiniuose, p. 380.

***** Kuršių etnonimas kiek vėlesnis. Tai rodo ir gan didelį šio politinio pasaulio nevienalytiškumą, jo kitimą laike, kai kuršių karalystė skandinavų jau buvo suvokiama kaip atskira nuo Brėmeniečio įvardijamų „sembų arba prūsų“.

***** Apie tai, kad dalis lietuvių maždaug V–VII a. pasistūmėjo į nadruvių, skalvių ir kitų prūsų bei kuršių žemes ir apie ilgai trukusį vakarų ir rytų baltų bilingvizmą žr. Mažiulis V. Prūsai ir kiti vakarų baltai // Prūsijos kultūra. Sud. G. Beresnevičius, I. Narbutas. Vilnius, 1994, p. 3–6. Toks lietuvių kalbos plitimas nepaaiškinamas vėlesniu Lietuvos valstybės atsiradimu ar tuo labiau – vien su XV–XVI a. vykusia antrine lietuvių ir žemaičių migracija į ištūstėjusias žemes po karų su kryžiuočiais.

***** Filologai šį šiaurinių rytų baltų atsiskyrimą sieja ir su finougrių įtaka. Žr. Zinkevičius Z. Lietuviai, p. 98–99.

bei pietų slavais) kultūros*. Kaip žinia, VI–VII a. įvyko fantastiškai greita ir tolima slavų plėtra. Vėliausiai VIII a. slavai pasiekė Baltijos pakrantes nuo Riugeno salos iki Oderio ir ryčiau, o šiaurės rytuose pradėjo smelktis į Dniepro aukštupį, VII–VIII a. pasiekė Adrijos jūrą, o pietryčiuose VII a. – Graikiją.

Sparti slavizacija nepaaiškinama vien avarų ir iš dalies bulgarų kaganatų paskatintomis migracijomis Vidurio Europoje. Klasikiniai ankstyvieji slavai, nors palaipsniui ir infiltravo giminiškus jiems miškų zonoje tebegyvenančius venetų palikuonis, tačiau fiziškai tikriausiai jų neištūmė. Apslavėjusios ir suslavėjusios venetų grupės toliau veikė šiaurinius kaimynus. Per nuo seno susiklosčiusius socialinius ryšius pietesnių „postvenetų“ kalbos modelio kitimai** veikė panašia kalba kalbančius šiaurinius jų giminaičius***. Tačiau šis poveikis tikriausiai buvo abipusis (šiaurinių kaimynų kalba savo ruožtu galėjo daryti archaizuojantį poveikį pietinėms grupėms). Todėl, nors ši banga gana greitai pasiekė senųjų venetų masyvo šiaurės vakarų periferiją Baltijos pajūryje, kur jau ankstyvaisiais viduramžiais iki pat Danijos minimi „vendai“ (nuo IX a. jau ir slavai), jų tikrasis suslavėjimas užtruko, ir čia dar ilgai išliko reliktinės „baltoidų“ grupės.

Aukščiau pateikėme gana bendros sintezės versiją, norėdami pademonstruoti, kad tai, kas laikoma tolima proistore, neretai yra visai arti to, kas jau vadinama tikrąja istorija. Vokiečių tyrinėtojas Reinhardas Venskųs (Reinhard Wenskus) pagrindė, kad vėlyvosios antikos laikais Gintaro kelio magistralėje dar gyvavo reliktiniai senieji europiečiai venetai****. Žinome, kad čia buvo ir galindų–sūduvių kolonijų, tad galėtume aiškintis, koks galėjo būti tarp jų ryšys (gal tos kolonijos ir kūrėsi kalbiškai dar giminiškoje aplinkoje?). Tačiau koks mūsų Istorijos instituto skyrius tuo užsiimtų? Arba kas ir kokius kompleksinius tyrimus suplanuos ir užtikrins jų įgyvendinimą, kai žinoma apie vakarų baltų kultūros liekanas iki pat Danijos? Tai mokslo politikos, kurios (dar?) nėra, reikalas.

Ar vakarų ir rytų baltai turėjo bendrą politinę istoriją?

Aisčių „karalystė“ turėjo ir bendrą savimonę, ir kolektyvines pažiūras į šalimais atsirandantį krikščionių pasaulį, o ir šie iš kaimynų naujakrikštų perėmė kuopinius jos įvardijimus (pietiniu žvilgsniu – kaip „prūsų“, šiauriniu – daugiausia kaip „sembų“*****). Aistiška politinė istorija paaiškina ne tik archaizuojančią prūsų įtaką lietuvių kalbai bei jos prūsizmus, bet ir jau nuo VI a., kaip mano filologai, vykusį lietuviško kalbinio elemento plitimą į Kuršą ir Lamatą, Skalvą ir Nadruvą bei toliau į vakarus*****. Tik ilgai trukusia prūsų ir lietuvių tiesiogine sąveika galima paaiškinti ir jų religinių įvaizdžių supanašėjimą lyginant su latviais. Šie sąveikos procesai galėjo turėti įtakos net ir latvių etnoso atsiskyrimui nuo lietuvių VII a.***** Tokiu būdu susiduriame ne vien su atskirų karalysčių, bet ir su jų regioninės sąveikos, t. y. jų „bendros karalystės“ suvokimo problema. Tokiai sintezei reikėtų kompleksinio požiūrio, jungiančio istorijos, archeologijos, antropologijos, kalbotyros, mitologijos ir kt. tyrimų duomenis iš daug platesnės laiko ir erdvės perspektyvos. Gal tuomet ir senieji istorijos šaltiniai prabiltų naujai, ir būtų atkreiptas dėmesys į dar nepastebėtus paliudijimus, atsirastų nauji istorijos modeliai. Atkuriant senąją Lietuvos visuomenės bei ūkio istoriją, daug kur vadovaujamasi ir prūsiškų šaltinių analogijomis, tačiau politinei istorijai kažkodėl tebetaikomas senas vokiečių atskirų Lietuvos ir Prūsijos istorijų modelis. Ar jis ištis toks jau teisingas, turint omenyje, kad vokiečių istorikai ne visada kritiškai perėmė Ordino pirštas istorinės tikrovės sampratas? Su šiuo klausimu yra susiję ir kiti: ar ta sembų (prūsų), kuršių ir žiemgalių istorija, kuri iki tol atsispindi skandinavų šaltiniuose, ir netgi ta jotvingių (sūduvių) istorija, kuri iki tol jau pradeda atsispindėti ir Kijevo Rusijos šaltiniuose, yra mūsų politinės istorijos dalis, ar ne? Ar tai buvome mes? Tai pasirinkimo tarp dviejų ideologinių paradigmų – civilizuotos minties pasaulio ir istorijos neturinčių laukinių genčių stereotipo – klausimai.

Vienas iš raktų, kuris padėtų mums surasti šį ryšį, tai... lenkų XII a. istoriniai šaltiniai, teikiantys informacijos apie prūsų ir kitas pagonių tautas, prūsų ir kitas šiaurės tautas bei apie jų vietą Lenkijos istorijoje iki pat XIII a., kai tarp šių prūsų bei getų tautų jau aiškiai išsiskiria ir lietuviai. Juk mūsų istorijos korifėjai visai logiškai pripažįsta, kad J. Beniakas (lenkų istorikas) įrodė, kad XI–XIII a. lenkų šaltiniuose „prūsais dažnai vadinamos ir kitokios baltų gentys (tarp jų ir lietuviai)“*. Šie istorikai taip pat (nors jau ir nebe tiek logiškai) teigia, kad hagiografijoje aprašomas rusų karalius iš tiesų yra prūsų, o tai reiškia, kad lietuvių karalius** Netimeras priėmė krikštą. Tuomet nebesuprantama, kodėl minėtieji ir kiti akademiniai mūsų istorikai nustoja nagrinėti tolesnę šios prūsų ir lietuvių bendrijos raidą iš karto po Netimero krikšto XI a. pradžioje, o pradeda Lietuvos istoriją tik nuo plėšikiškų lietuvių žygių XII a. pabaigoje? Jei konkrečiai apie Netimero prūsų istorijos šaltiniai nieko nebesako, tai juk šiaip apie prūsus juose yra labai daug žinių. Kas gi mus verčia siaurai apsiriboti vien lietuviais? Tuo labiau, kad kaimynai vienalaikiuose šaltiniuose mus mato gyvenančius ir veikiančius vieningame pasaulyje kartu su prūsais (ir getais)? Ar tai nėra kuklus politinės istorijos atsisakymas ir nepelnytas nusižeminimas iki amorfiškų genčių statuso? Tiesa, ir „genties“ sąvoka neturėtų būti žeminanti, tačiau tai jau kitas klausimas.

Kitas galimas raktas – tai VI–XII a. archeologinė Vidurio Lietuvos kultūra (klestėjo IX–XI a.),*** kurios raidai didelę įtaką turėjo Sembos-Notangos (Dolkeim-Kovrovo) ir net Elbingo grupės prūsų kultūros bei sūduvių (jotvingių) kultūra dabartiniame Suvalkų krašte.**** Vidurio Lietuvoje jau nuo VI–VII a. randama keramikos, kuri būdinga Sūduvai, ir apskritai visa šios kultūros raida akivaizdžiai koreliuoja su kitomis vakarų baltų kultūromis. Kremacijos paprotys jos teritorijoje išigali ne per Rytų Lietuvą, o iš Sembos-Nadruvos***** gal ir iš Sūduvos***** (per Skalvą šis paprotys IX–XI a. išplinta į Lamatą ir Kuršą, taigi ne iš Rytų Lietuvos ir ne per Žemaitijos aukštumas*****). Žirgų kapai čia išplinta anksčiau ir masiškiau nei Rytų Lietuvoje (pirmiausia jie paplinta ir vėlgį Semboje bei Sūduvoje)*****. Įspūdingiausi radiniai ir gausiausi šios kultūros kapinynai rasti Kaune bei jo apylinkėse, o iš čia vikingų amžiuje galima atsekti šios kultūros įtakos plitimą link Rumšiškių, Kaišiadorių ir toliau Rytų Lietuvos kryptimi*****.

Ši kultūra neabejotinai priklauso vakarų baltų (aisčių) tiesioginės įtakos ratui ir „Baltijos jūros civilizacijai“. XI–XII a. Kaunas tampa gana reikšmingu šios tarptautinės politinės ekonominės sistemos centru bei prekybine emporija*****, kuri turi akivaizdžių materialinės ir dvasinės kultūros ryšių su visu pietinių bei šiaurinių Baltijos jūros pakrančių pasauliu ir tolimųjų prekybos ryšių su Vokietija bei kita Vidurio Europa ir Kijevo Rusia, tolimesniais Rytų kraštais. Kaip gi galėjo atsitikti, kad nagrinėjant ikimindauginius Lietuvos valstybės susidarymo klausimus ir pripažįstant jau anksčiau pastebėtą prūsų kultūros ekspansiją***** ne tik į Vakarų ar Pietų, bet ir į Vidurio Lietuvą, buvo pražiopsotas jau vikingų amžiaus pabaigoje susiformavęs, platų regioną apimantis politinis administracinis centras Kaune?***** Sembų ir net kuršių ankstyvųjų valstybinių darinių galėjome nematyti savo istorijoje, nes jie „svetimi mums“ vakarų baltai, o Vidurio Lietuvos atveju tai juk lietuviai, kad ir paveikti prūsų kultūros?*****

Tuomet gal verta būtų išbandyti ir kitą metodą? Tai galėtų būti ne toks jau tiesmukiškas mūsų valstybės atsiradimo suvokimas darant prielaidą, kad iki XII a. pabaigos galėjo būti ir kitų Lietuvos valstybės pirmtakų (ar prototipų), kurie galėjo turėti ir kitokių istorinius vardus (ne vien tą, kurio paminėjimo Kvedlinburgo analuose tūkstantmetį iškilmingai atšventė prieš šešerius metus). Tai reikštų ne tik vienpusiškas paieškas, kaipgi lietuviai pradėjo jungti kitas baltų gentis į vieną valstybę, bet ir priešingo kelio galimybes – tyrimą, kaip kitos, taip pat ir vakarų baltų gentys, jungė lietuvius į (būsimo?) valstybės erdvę, kokią įtaką jos padarė valstybės kultūrai bei pačiai jos genezei.

* Gudavičius E. Lietuvos europėjimo keliais, p. 69.

** Gudavičius E. Mindaugas, p. 123.

*** Bertušius M. Vidurio Lietuva VIII–XII a. Kaunas, 2002, p. 164–165. Beje, jos atsiradimas giminiškas ir gretimos „skalvių“ kultūros atsiradimui iš sembiško aisčių kultūros varianto. Žr. Jovaiša E. Aisčiai. Kilmė, p. 147–148, 185, 187–191, 193, 197.

**** Ten pat, p. 46. Ši kultūra atsirado ir nepertaukiamai vystėsi bei plėtėsi, kaip matyti iš knygoje pateikiamos analizės, jau nuo ankstyvojo romėnų laikotarpio. Reikėtų atsižvelgti ir į tai, kad viena iš pagrindinių Nemuno atšakų iki pat ankstyvųjų viduramžių teko Priegiumi iki žiočių ties dabartiniu Karaliaučiumi (tokius buvusius tikrovę atspindinčius žemėlapius publikuoja V. Žulkus. Žr. Kuršiai Baltijos jūros erdvėje, p. 16–17).

***** Tautavičius A. Vidurinis geležies amžius Lietuvoje, p. 63.

***** Bertušius M. Vidurio Lietuva VIII–XII a., p. 107–116.

***** Žulkus V. Kuršiai Baltijos jūros erdvėje, p. 162–167.

***** Bertušius M. Vidurio Lietuva VIII–XII a., p. 45, 47.

***** Ten pat, p. 62, 205.

***** Žulkus V. Kuršiai Baltijos jūros erdvėje, p. 101, 127; Bertušius M. Vidurio Lietuva VIII–XII a., p. 207–209; Volkaitė-Kulikauskienė R. Lietuva valstybės priešaušriu, p. 114–117. Čia neučia atrandami, o vėliau ir nutyliami centriniai baltai, t. y. nei rytiniai, nei vakariniai. Kas jie tokie? Kaip ir kada jie virto rytų baltais lietuviais?

***** Gudavičius E. Mindaugas, p. 124.

***** Bertušius M. Vidurio Lietuva VIII–XII a., p. 58–62, 212.

***** Apie prūsų kariaunos persikėlimą į Vidurio Lietuvą XI–XII a. žr. Žulkus V. Kuršiai Baltijos jūros erdvėje, p. 175, taip pat Užmirštieji prūsai, p. 54, 189–190; apie prūsų (ypač sembų) kilmės elitinių karių kapus Kauno krašte VIII–XI a. žr. M. Bertušiaus str. Archeologia Baltica 4, Zentrum und Peripherie bei den Westbalten, p. 135–148. Sembai ir Kauno zonai ypač būdingi masiniai kapai su žirgais atspindi varžymąsi tarp valdančiųjų šeimų (žr. santrauką p. 148). Pirmieji degintiniai kapai Kauno Marvelės kapinyne atsiranda jau IV a. (Semboje, Nadruvoje kremacijos paprotys vėl suaktyvėja II–IV a., Sūduvoje – IV–Va. sandūroje, Pietryčių Lietuvoje – V–VI a.).

**AISTIŠKASIS ŠIAURĖS
ŠALIŲ GAIVALAS SUVAI-
DINO ESMINĮ VAIDMENĮ
XI A. PIRMOSIOS PUSĖS
KARUOSE DĖL LENKIJOS
VALDYMO (VADINAMO-
JI PAGONIŠKOJI REAK-
CIJA IR MĖGINIMAS
LENKIJOS SOSTE ĮTVIR-
TINTI PRŪSŲ REMIAMĄ
KANDIDATĄ, TAIGI IR
NAUJĄ DINASTIJĄ).**

Kol į Livoniją neatsikraustė vokiečių pirkliai ir kalavijuočiai, dar ryškėjo ir šiaurinis galios plėtimo matmuo. Tačiau juk XI–XII a. ir dar anksčiau buvo ir kitas, pietinis artimojo užsienio matmuo, kuris Lietuvos istoriografijoje kažkodėl liko visiškai neatspindėtas. Senosios Baltijos jūros civilizacijos žlugimas galėjo paskatinti dalį įtakingųjų prūsiškosios visuomenės jėgų persiorientuoti į „kontinentinę“ politiką (ypač Lenkijos, o po to ir Rusios kryptimi).

Istorijos šaltiniai būtent tokį procesą ir atskleidžia. Aistiškasis šiaurės šalių gaivalas suvaidino esminį vaidmenį XI a. pirmosios pusės karuose dėl Lenkijos valdymo (vadinamoji pagoniškoji reakcija ir mėginimas Lenkijos soste įtvirtinti prūsų remiamą kandidatą, taigi ir naują dinastiją). Šis matmuo buvo ryškus ir XI a. antrosios pusės kovose su Krokuvos valdovu Boleslovu II, kuris nesėkmingai kariauja prieš tokią pat prūsų, pamarėnų ir čekų koaliciją, kaip ir jo senelis Mieško II. Iki šiol netyrinėtas ir prūsų bei kitų pagonių tautų vaidmuo XII a. pradžios Boleslovo III Kreivaburnio, kurį rėmė pietinės Lenkijos žemės, ir Zbignevo, kurį palaikė šiaurės žemės, konfliktuose bei Boleslovo III karuose su pamarėnais ir kitais vendais. Su prūsais mėgino kariauti Boleslovas IV Garbanius, o sėkmingiau XII a. pabaigoje tai darė jo brolis Kazimieras II Teisingasis. Tačiau netrukus prūsai įvykdė Kulmo, Liubavo ir Sasnos žemių „rekonkistą“. Visa tai yra baltų politinės istorijos dalis, tačiau kažkodėl – ne Lietuvos istorikams, kurie ignoruoja net XIII a. vidurio istoriją, kai prūsai, kurie, pasak P. Dusburgiečio, jau beveik užkariauti, dalyvavo lietuvių avantiūrose Lenkijoje, kur po baltų laimėto mūšio į Krokuvos sostą pavyko pasodinti Konradą Mazovietį. Tą patį, kuris kažkada pakvietė Vokiečių ordiną. Ir tą patį, kuris mirė Bažnyčios prakeiktas, nes susidėjo su pagonimis, paniekinęs krikščioniškas vertybes.*

* *Velikaja Chronika o Polše, Rusi i ich sosediach XI–XIII v. Red. V. Janin, Maskva, 1987, p. 68–70, 72–73, 77–85, 113–114, 126, 148–149, 156–159, 211.*

** *Žulkus V. Kuršiai Baltijos jūros erdvėje, p. 160; Mickevičius A. Normanai ir baltai, p. 137–138.*

*** *Šiame bare pirmieji turi būti laikomas archeologas V. Žulkus, žr. Lietuvos kovos dėl Baltijos jūros, p. 3–20. Įdomų darbą pradėjo ir A. Mickevičius, kompleksškai įvesdamas į mokslinę apyvertą konkrečius istorinių šaltinių fragmentus.*

**** *Norėtusi tikėti, kad dabar tokia padėtis jau gali keistis, ypač kai naujausi darbai padeda įsisąmoninti, kokią didelę reikšmę mūsų istorijoje ir kultūroje turėjo vakarų baltai (žr. Jovaiša E. Aisčiai. Kilmė, Aisčiai. Raida).*

***** *Haywood J. The Penguin Historical Atlas of the Vikings. Londonas, 1995, p. 39.*

Mūsų praeitis kaip senosios Baltijos civilizacijos istorijos dalis

Tiek dažnėjantys paminėjimai mus pasiekusiuose skandinavų istorijos šaltiniuose, tiek ir archeologiniai tyrinėjimai rodo, kad (dar nesulaikyta) baltų kultūros istorija kylančia trajektorija vystėsi vikingų amžiuje iki pat XI a. pabaigos, kuomet bent jau kuršių kultūra išgyveno savo klestėjimo laikotarpį. Tačiau ši raida, susijusi su kuršių, sembų (prūsų) ir žiemgalių veikliu dalyvavimu Baltijos jūros civilizacijoje, jau XII a. patenka į lėto smukimo periodą dėl susikūrusių krikščioniškų Danijos bei Švedijos karalysčių stiprėjančio poveikio (pasireiškusio tiesiogine karine priešprieša ir tradicinių prekybos ryšių suardymu Baltijos jūros ekonomikoje), o vėliau – dėl vokiečių pirklių išsigalėjimo Baltijos jūroje bei dėl Pamario vendų christianizacijos.**

Istoriniai aisčiai, priklausę senajai Baltijos jūros civilizacijai, palaipsniui iš jos išstumiama išsigalint naujai politinei ekonominei sistemai. Apie šią mūsų istorijos dalį šiandien galėtume daugiau suprasti ne tiek iš „lotyniškosios Europos“ istorinių šaltinių, kiek iš skandinavų rašto paminklų ar iš skandinavų žinių, patekusių į lotyniškuosius šaltinius, ypač jei visos tokios žinios būtų aktyviau gretinamos su archeologinių tyrimų duomenimis***.

Pasibaigus normaniškajam vikingų amžiui (1066 m.), aistiškoje Baltijos pakrantėje jis dar tęsiasi visą šimtmetį. Tad mūsų kuršiškasis vikingų amžius baigiasi istorine aklaviete. Visa tai, kas nusėdo į normaniškuosius šaltinius, ir liko tik užjūrio šiaurės šalių kultūros istorijos dalimi. Taip atsitiko visų pirma dėl to, kad mes patys kaip tik po kryžiuočių agresijos nustojome būti Šiaurės Europos dalimi, o ir mums tekęs istorinis likimas nebeleido aktyviai įjungti šių šaltinių tiek į savo, tiek į bendrąją Europos istorinę sąmonę.**** Vakaru istoriniai atlasai***** vikingų amžiuje mus iki šiol žymi kaip tuščią, nesavarankišką zoną, iš kurios skandinavų kolonijos tarsi iš kokios fermos tiekė tarptautinei rinkai vergus (nors būtent šios, šiandieninėje istorijoje neapgintos mūsų zonos skandinavai tuomet kaip tik ir neįveikė, palikdami Nemuną, ko gero, vienintele normanų neperplaukta didesne Europos upe).

Kita vertus, mes patys vien nuo XII a. pabaigos, o dažniau netgi nuo XIII a. tarsi tik ir pradėdame savo politinę istoriją beveik iš nieko ir tik tiek, kiek ji mus susieja vien su Mindaugo Lietuva ar su Lietuvos žeme Rusijos pasienyje. Žvelgdami iš savo būsimosios kontinentinės valstybės pozicijų ir nebekreipdami dėmesio nei į santykius su skandinavų šalimis, nei į pajūrio baltų istoriją, mes turime reikalų jau vien tik su vokiečių, lenkų ir rusų politinės istorijos tradicijomis. Tad problema ne tiek ta, kad niekas nemato mūsų santykio su Šiaurės Europos istorija, kiek ta, kad šito strateginio santykio mes ir patys iki šiol neatkūrėme.

Ar iš tikro nėra jokio tiesioginio ryšio tarp vikingų laikų ir Lietuvos valstybės susikūrimo, jei sąžiningai remtumėmės istorinės tiesos principu ir mėgintume atkurti mūsų istoriją, kokia ji buvo iš tiesų, o ne kokią ją mums aprašė kiti? Ar iš tiesų mes tiek ilgai tebuvome vien įvairios gentys, nes neturėjome savo politinės istorijos iki pat Mindaugo karūnavimo? Kaip atsitiko, kad gentys buvome VI amžiuje, kai susirašinėjome su ostrogotų imperatoriumi Teodoriku, ir gentimis likome iki pat XIII a.? O kai jau nustojomės būti (baltų) gentimis, netrukus virstome didžiule, bet jau beveik slavų valstybe! Kaip ir kada peržengsime svetimus kanonus?

KAIP ATSTITIKO, KAD
GENTYS BUVOME VI
AMŽIUJE, KAI SUSIRA-
ŠINĖJOME SU OSTROGO-
TŲ IMPERATORIUMI TE-
ODORIKU, IR GENTIMIS
LIKOME IKI PAT XIII A.?

Prūsų ir lietuvių istorijų ryšį mėgino atkurti Romas Batūra (žr. jo įžangą ir komentarus P. Dusburbiečio Prūsijos žemės kronikai, kur pateikiama duomenų, kad lietuviai ir kiti baltai bendradarbiavo nuo seno, o Mindaugo laikais mėgino sukurti bendrą valstybę). Jo oponentas E. Gudavičius („Mindaugas“ p. 125) mato Lietuvą kaip tarpgentinį branduolį, kuris būtų natūraliai sukūręs visų baltų valstybę, tačiau tam sutrukdė vokiečių kolonijos. T. Baranauskas knygoje „Lietuvos valstybės ištakos“ Lietuvos susikūrimą sieja ne tik su Kijevo Rusijos susiskaldymu rytuose, bet ir su kuršių nuosmikiu bei su Danijos ekspansija Lietuvos vakaruose (žr. p. 160). Ar svarstytinas kiek pakoreguotas Lietuvos susikūrimo modelis, kai bendrą lietuvišką savimonę visai tikrajai Lietuvai primetė visgi Kauno krašto (pra)žemaičiai, nes archeologiniai tyrimai atskleidžia būtent jų kultūros ekspansiją tiek į vakarus, tiek į šiaurę, tiek į rytus iki pat XII a.? Gal anksti geografiškai į žemaičius ir aukštaičius skilusio (žr. E. Gudavičiaus bei Z. Zinkevičiaus samprotavimus knygoje „Lietuvių etnogenezę“, p. 175), „didžiojo lietuvių etnoso“ formavimosi reikėtų ieškoti Vidurio Lietuvoje VI–IX a.? Tuomet XII a. pab. išryškėjusi Rytų Lietuvos hegemonija būtų jau anksčiau (X–XI a.?) sukurtos bendros politinės erdvės reiškinys. Tai atitiktų istorinę tradiciją, menančią, kad Lietuva pradėjo plėstis nuo žemaičių (žr. ten pat, p. 167). Kaip ten bebūtų, T. Baranausko įžvalgos, regis, arti tikrovės. Lietuvių valstybės susidarymą jis nukelia į X–XI a, o XII a. pab. jau pradeda imperinį, Lietuvos didžiosios kunigaikštystės laikotarpį (žr. „Lietuvos valstybės ištakos“, p. 141–145).

VALSTYBĖS ĮMONĖ: LIETUVOS GELEŽINKELIAI. II

AURIKA USONIENĖ

LIETUVOS GELEŽINKELININKŲ SIEKIAI 1990–1991 METAIS

1990-ųjų kovo 11-ąją atkūrus Lietuvos Nepriklausomybę, geležinkeliai liko priklausomi nuo Sovietų Sąjungos. Sovietinis monstras nesirengė plėsti nuo savęs nedidelės, tačiau labai svarbios geležinkelių dalies, todėl, siekiant išvengti lietuvių valstybingumo apraiškų struktūros viduje, buvo leidžiami įsakymai, draudžiantys susirašinėti lietuviškai, vienintelė oficiali ir dokumentų kalba Lietuvos geležinkeliuose tebebuvo rusų kalba.

Nepaisant visko, sklandė mintys, kad Lietuvos geležinkeliams reikia atsiskirti nuo Sovietų Sąjungos geležinkelių. Vilniuje, Geležinkelių muziejuje, saugomas Kauno geležinkelių ruožo darbuotojų kreipimasis į Lietuvos TSR Ministrų tarybos pirmininko pavaduotoją Kazimirą Prunskienę, Vilniaus geležinkelių apygardos viršininką Vaclovą Kastanauską, Šiaulių geležinkelių apygardos viršininką D. Bliaskiną bei „Tiesos“ ir „Sovietskaja Litva“ laikraščių redakcijas. Kauno geležinkelininkai, motyvuodami tuo, kad nuo 1990 m. pradžios Lietuva rengiasi dirbti ekonominio savarankiškumo sąlygomis, tvirtina, „jog tik savarankiškas Lietuvos geležinkelis, būdamas Respublikos nuosavybė ir tik jai pavaldus, galės užtikrinti normalų ir patikimą geležinkelio sistemos funkcionavimą ir visiškai patenkinti Lietuvos ūkio poreikius ekonominio savarankiškumo sąlygomis“. Geležinkelininkai ragino „nedelsiant sudaryti mokslininkų ir specialistų darbinę grupę, kuri išnagrinėtų ir parengtų savarankiško Lietuvos geležinkelio struktūros, valdymo ir tolesnio vystymo koncepciją“. Primenama, kad „...nepriklausoma Lietuva 1918–1940 metais turėjo ir sėkmingai plėtojo savo geležinkelį, kuris per 20 metų sugebėjo pasiekti Vakarų Europos techninį lygį. Jei 1918 metais pagrindinėse Lietuvos geležinkelių linijose traukiniai kursavo 110–120 km per val. greičiu, tai šiandien toks greitis mums nepasiekimas... o juk praėjo 50 metų.“ Beje, Kaune šio miesto geležinkelininkai vieni pirmųjų iškėlė Lietuvos vėliavą.

Kauniečių iniciatyvai pritarė Skersabalių, Telšių, Pakruojo, Panevėžio, Klaipėdos geležinkelininkai.

Iškovoti geležinkelių savarankiškumą nebuvo paprasta. Kaip pasakojo Anapilin išėjęs buvęs bendrovės filialo „Kauno geležinkelių infrastruktūra“ vyriausiasis inžinierius Česlovas Dapkus, nepriklausomų geležinkelių idėjai, kaip ir Lietuvos Nepriklausomybei 1989-ųjų pabaigoje, 1990-aisiais, 1991-aisiais pritarė tik nedaugelis. Buvo patariama nepainioti ekonomikos, gyvybiškai svarbaus geležinkelių transporto reikalų ir politikos. Šie dalykai tuo metu kaip niekada buvo susipynę į vieną kamuolį ir vieni nuo kitų priklausė.

Sovietinėje erdvėje ekonomika buvo planinė, geležinkeliai buvo valdomi iš viršaus. Buvusio ilgamečio susisiekimo ministro, bendrovės „Lietuvos geležinkeliai“ generalinio direktoriaus Jono Biržiškio žodžiais tariant, vyravo disciplinarinė ekonomika, Lietuvos

TSRS—SM
PARALTIJO SPALIO REVOLIUCIJOS ORDINO
GELEŽINKELIS
VILNIAUS
GELEŽINKELIO APYGARDA

232604-MTP. Vilnius, Mindaugo 12/14
Telefonai: viršininko 69-33-00
finansų skyr. 69-33-40
Atsiskaitymoji sąskaita Nr. 421510/
Valstybinio banko Vilniaus miesto Tarybų skylyje

7. vasarį 1971 g. № 26
Ha №

СССР—МПС
ПРИБАЛТИЙСКАЯ ОРДЕНА ОКТЯБРЬСКОЙ
РЕВОЛЮЦИИ ЖЕЛЕЗНАЯ ДОРОГА
ВИЛЬНЮССКОЕ
ОТДЕЛЕНИЕ ДОРОГИ

232604 ГСП. г. Вильнюс, ул. Миндауго, 12/14
Телефоны: начальника 69-33-00
фин. отдела 69-33-40
Р/счет № 421510 в Советском отд. Госбанка
г. Вильнюс

Lietuvos Respublikos
Aukščiausiai Tarybai

Lietuvos Respublikos
susisiekimo ministerijai

Mes, Vilniaus geležinkelio apygardos darbuotojai, visa širdimi pritariame teisėtai išrinktai Aukščiausiai Tarybai ir Vyriausybei, griežtai smerkiame grupės žmonių sausio II d. suorganizuotą streiką, užimant Vilniaus stoties valdymo pultą.

Pasiruošę šventai vykdyti Aukščiausios Tarybos ir Vyriausybės priimtus įstatymus ir nutarimus.

Nr.	Pavardė, vardas	Parašas
1.	Kliore Algirdas	
2.	Ničiauskaite Aida	
3.	Razgus S.S.	
4.	Jauzienie Tzena	
5.	Ремпа V.A.	
6.	Kliorienė S.S.	
7.	Масевіч R.T.	
8.	Алкотішкени	
9.	Капусто V.G.	
10.	Герасіевіс P.V.L.	
11.	Рогоза H.C.	
12.	Міхавскіев N.P.	
13.	Лоранскас P.V.	
14.	Ролік S.P.	
15.	Амбоніені L.V.	

geležinkeliai – sovietinių geležinkelių dalis – buvo valdomi iš Maskvos, vietiniai specialistai negalėjo nieko nei spręsti, nei įsigyti, nei padaryti.

Atmosfera kaito, o 1991-ųjų pradžioje pasiekė apogėjų.

Padėtį aštrino tai, kad daugiausia dirbančiųjų geležinkeliuose buvo rusakalbiai, palaukiantys sovietinę valdžią ir abejojantys dėl Lietuvos Nepriklausomybės. Vadovaujančiųjų lietuvių Lietuvos geležinkeliuose buvo vos 18 proc., o darbuotojų – tik 53 procentai.

Vilniuje padėtis buvo itin sudėtinga. To meto vyravusiai atmosferai apsaityti geriausiai tinka žodis baimė. Jautėsi, kad artėja audra.

Eugenijus Bielskis, tada dirbęs dyzelinio traukinio mašinistu, tvirtino, jog nuotaikos geležinkeliuose buvo prastos. „Mums taip ir sakė – jūs, lietuviai, geležinkeliuose nereikalingi. Mes susitvarkysime be jūsų“, – prisimena E. Bielskis.

Geležinkeliuose buvo sukurtas sovietams lojalių asmenų komitetas. Padedamas sovietų kariuomenės, jis netrukus ėmėsi radikalių priemonių.

Iš Lietuvos susisiekimo ministerijoje 1991-ųjų sausį dirbusios Ramutės Bartkevičienės užrašų galime atkurti įvykių seką.

Neramumai geležinkeliuose prasidėjo sausio 9 d. vakare, apie 23 val. Grupė agitatorių Vilniaus lokomotyvų depe įkalbinėjo depo šaltkalvius mesti darbą ir streikuoti. Mašinistai streikuoti atsisakė, o šaltkalviai tai dirbo, tai ne. Tempė laiką. Streiko agitatoriai grasino dirbantiesiems, tačiau Vilniaus lokomotyvų depo darbuotojai nepalūžo, agitacijai nepasidavė. Tą pačią dieną streiko agitatoriai apsilankė ir Naujojoje Vilnioje esančiame elektrinių traukinių depe.

Sausio 10 d., iš ryto, Vilniaus geležinkelio mazgas dirbo. Po pietų posėdžiavo komunistų partinis komitetas ir, matyt, priėmė svarbius sprendimus. Susiformavo streikininkų komitetas. Vakare, apie 18–20 val. Vilniaus lokomotyvų ir dyzelinių traukinių depuose prasidėjo vietiniai streikai. Vilniaus geležinkelio stoties viršininkas, kaip jis pats sakė, į konfliktą nesikišo, užėmė neutralią padėtį. Taigi agitatoriai gavo visišką laisvę veikti.

Sausio 11 d. prasidėjo neramumai. Vis dažniau skambėjo žodis „stačkomas“. Iki pietų traukiniai dar važiojo, o po pietų Vilniaus geležinkelio mazgo darbas buvo paralyžiuotas, eismas sustabdytas. „Stačkomas“ įsikūrė Vilniaus geležinkelio stoties eismo valdymo centre (MRC), paėmė visą valdymą į savo rankas. Traukinių eismas buvo nutrauktas. Vėlai vakare susisiekimo ministras J. Biržiškis, Susisiekimo ministerijos Geležinkelių transporto skyriaus viršininkas Stasys Labutis ir Vilniaus geležinkelių apygardos vyriausiasis inžinierius Algirdas Kliorė mėgino patekti į MRC postą ir pasikalbėti su „stačkomo“ nariais, tačiau jie nesileido į jokiais kalbas ir tęsė savo juodą darbą. Naktį šalia MRC posto atsirado karinis šarvuotis.

Sausio 12 d. Vilniaus geležinkelio stotyje ir jo prieigose buvo sulaikyti 39 keleiviniai traukiniai. Jų eismą paralyžiavo kolaborantai. Nė vienas traukinys negalėjo nei atvykti, nei išvykti. Geležinkelininkų skaičiavimais, kiekvienas sausio 10–11 dienomis sulaikytas traukinys vidutiniškai stovėjo po 9 val. Traukiniuose buvo apie 20 tūkstančių keleivių. Šviesios atminties Virginija Petraitienė, tuo metu dirbusi Keleivių vežimo direkcijos viršininko pavaduotoja, rūpinosi streikininkų įkaitais tapusiais keleiviais – organizavo jų maitinimą, kvietė per radiją vilniečius padėti keblioje padėtyje atsidūrusiems keleiviams.

Padėtį apsunkino ir tai, kad prasidėjo šalčiai – sausio 12 d. termometro stulpelis rodė 22 laipsnius šalčio.

„Tuo metu kaip tik buvo moksleivių atostogos. Traukiniuose tokiu metu visada padidėja keleivių ir pačių traukinių būna labai daug. Moksleiviai važioja į Vilnių ir iš Vilniaus, tranzitu per Vilnių vyko iš Kaliningrado, Rygos. Tarp jų buvo ir 400 vaikų iš Černobylio, kurie grįžo iš Druskininkų sanatorijos namo. Visi jie šalo be elektros ir šildymo paliktuose traukiniuose“, – pasakojo V. Petraitienė. Žinoma, geležinkelininkai padarė viską, ką galėjo, kad pagelbėtų tokiose situacijoje įstrigusiems žmonėms. Vagonams šildyti buvo panaudoti garvežiai, keleiviams tiekiamas maistas.

„Tada supratau, kokie nuostabūs vilniečiai, kaip nuoširdžiai pasirengę padėti nelaimėje. Telefonai netilo nė akimirka. Žmonės siūlė pagalbą, norėjo kuo galėdami padėti vaikams, kurie šalo ir badavo vagonuose“, – yra sakiusi V. Petraitienė.

Kokia prasmė buvo neleisti važiuoti traukiniams su vaikais, kokia prasmė buvo kelti sumaištį? Geležinkelininkai įsitikinę, kad bandydami paralyžiuoti traukinių eismą, kolaborantai norėjo sukiršinti žmones, parodyti, kad nepriklausoma Lietuva nesugeba tvarkytis. Geležinkelių „burokevičininkai“ organizavo streiką nepaisydami įstatymo, kuris reikalavo apie streiką pranešti prieš 15 dienų.

Ankstų sausio 12-osios rytą visiems geležinkelių padaliniams buvo išsiųstos telegramos, kuriose raginama protestuoti prieš Lietuvos valdžią ir pradėti visuotinį streiką, tačiau šito padaryti nepavyko. Tarp geležinkelininkų „burokevičininkų“ raginimai sukėlė pasipiktinimo bangą.

Sausio 13-osios vakarą streiko komiteto nariai ėmė skirstytis iš Vilniaus geležinkelio stoties eismo valdymo centro. Ko gero, jie tikėjosi, kad užėmus Lietuvos televizijos bokštą, pergalė vis tiek bus jų rankose.

Atskiri geležinkelių padaliniai ir stotys kreipėsi į Lietuvos Vyriausybę, pasmerkė streikininkų veiklą ir reikalavo kuo greičiau normalizuoti padėtį geležinkeliuose: Utenos geležinkelio stoties kolektyvas (29 darbuotojai) kreipėsi į Vytautą Landsbergį, N. Konarevą, Pabaltijo geležinkelių viršininką A. Mošenką, Vilniaus geležinkelių apygardos viršininką Janą Sodovskį, susisiekimo ministrą J. Biržiškį, reikalaudami nubausti kaltininkus ir atlyginti padarytą materialinę ir moralinę žalą.

Kauno geležinkelio stoties darbuotojai kategoriškai pasmerkė streikuojančiuosius geležinkeliuose ir pareiškė, kad Lietuva eina demokratijos keliu. Vilniaus geležinkelių apygarda kreipėsi į Lietuvos Aukščiausiąją Tarybą, Susisiekimo ministeriją (111 parašų), prašydama nubausti streikininkus ir atlyginti materialinę ir moralinę žalą.

LIETUVOS GELEŽINKELIAI 1990–1991-AISIAIS. IŠ JONO BIRŽIŠKIO PRISIMINIMŲ

**Parengta pagal Aldonos Armalės biografinę knygą
„Jonas Biržiškis. Gyvenimas kaip srauni kalnų upė“.**

Atkūrus Nepriklausomybę Susisiekimo ministerijai buvo keliamos sudėtingos užduotys: pirma, iš Sovietų Sąjungos perimti visų rūšių transportą, antra, integruoti Lietuvos Respublikos transporto sistemą į Vakarų Europos transporto tinklus. Tai atlikti reikėjo subtiliai, kad transportas funkcionuotų normaliai, be trikdžių. Ir Susisiekimo ministerijai pavyko tai padaryti. Nepaisant Sovietų Sąjungos organizuotos ekonominės blokados 1990 m. pavasarį ir net porą metų užsitęsusių ideologinių priešų mėginimų skelbti streikus, rengti sabotažo akcijas, transportas dirbo savo darbą, išskyrus 1991 m. sausio 10–13 d., kai sovietų kariškių remiami jėdinistveninkai užėmė Vilniaus geležinkelio stoties valdymo centrą ir sustabdė traukinius. Tačiau būtent ši akcija parodė jų silpnumą...

Susisiekimo ministras Jonas Biržiškis sudėtingas transporto perėmimo iš sąjunginių struktūrų problemas sprendė glaudžiai bendradarbiaudamas su kolegomis iš Latvijos ir Estijos. Visais principiniais derybų su sąjunginėmis struktūromis klausimais Lietuvos, Latvijos ir Estijos susisiekimo ministrai – J. Biržiškis, Janis Janovskis ir Titas Viachis – parengdavo bendrą poziciją ir jos laikydavosi. Šių vyrų santūri laikysena, draugiškas bendravimas ir aiškūs tikslai pelnydavo oponentų iš sąjunginių žinybų simpatiją. Ne veltui sakoma, kad derybų sėkmė didele dalimi priklauso nuo paprasto bendravimo. Malonus, pagarbus žmogus daugiau laimi negu pasipūtęs, konfliktiškas.

Kol vyko ilgos ir įtemptos Lietuvos derybos su Sovietų Sąjungos ministerijomis, traukiniai važiavo, laivai plaukė, lėktuvai skrido įprastais maršrutais toli už Lietuvos ribų. Ir visada grįždavo į Lietuvą. 1990 m. Lietuva turėjo 30 keleivinių ir 108 prekinis lokomotyvus, 354 keleivinius ir 8 000 prekinų vagonų. Kai Sovietų Sąjunga subyrėjo, vagonus pasidalijo nepriklausomomis valstybėmis tapusios buvusios jos respublikos. Lietuvai teko 13 140 įvairių prekinų vagonų. Tai buvo didelis turtas. Pavyko išsaugoti ir lokomotyvus, atgauti keleivinių traukinių šilumvežius.

Sąjunginių ministerijų valdininkai vis dėlto mėgino lietuvius sulaikyti – jei ne jėga, tai gudrumu. „Atsiskyrę nuo sąjunginių ministerijų mes netekdavome ir užsakymų, reikėjo skubiai rengti tarptautines sutartis. Tuo metu Maskvos valdininkai mums siūlė kurti bendras įmones ir naudotis jų pasirašytais sutartimis, leidimais ir kitais dalykais. Atsisakėm. Patys mezgėm ryšius, pasirašinėjom sutartis“, – pasakojo J. Biržiškis. 1994 m. Susisiekimo ministerija buvo pasirašiusi daugiau negu 60 transporto darbui reikalingų tarptautinių sutarčių. Pirmoji užduotis buvo įvykdyta – sukurta savarankiška Lietuvos Respublikos transporto sistema ir ji normaliai funkcionavo.

Antroji užduotis – Lietuvos transporto integracija į tarptautines rinkas – lėtas procesas, tačiau jis vyko nuo pirmųjų Nepriklausomybės dienų. Reikėjo pasiekti politinį ir techninį integralumą, kurti naujus įstatymus, geležinkelių infrastruktūrą priartinti prie vakarietiško standartų, rasti tam lėšų ir parengti specialistus. Susisiekimo ministerijai pavyko išsaugoti ir tęsti ryšius su Rytų rinkomis, tačiau reikėjo integruotis ir į Europos transporto sistemą, atkurti sovietų nutrauktą geležinkelio ryšį su Vakarais. Lenkija buvo čia pat, tačiau bėgiai, apėję žolę, baigėsi prie valstybės sienos. J. Biržiškis su lenkų transporto ministru Evaristu Valigorskiu susipažino pirmomis darbo ministru dienomis. Nuvyko, prisistatė asmeniškai. Pasak E. Valigorskio, simpatiją pelnė Lietuvos ministro kuklumas, maloni bendravimo maniera. Kolega lenkas mielai dalijosi patirtimi, ir abu ministrai ėmėsi bendro projekto –

Lietuvos ir Lenkijos geležinkelininkų susitikimas Šeštokuose.

atkurti geležinkelių maršrutą tarp Lietuvos ir Lenkijos per Šeštokus. 1992 m. sausio 22 d. lenkų delegacija atvyko į susitikimą su lietuviais pasienyje. Atvyko automotrise, nes kelias techniškai neparuoštas, kad juo važiuotų traukinys. J. Biržiškio vadovaujama susisiekimo ministerijos delegacija kaimynus sutiko su duona ir druska... Po pusmečio – 1992 m. liepos 7 d. – buvo pradėtas reguliarus susisiekimas Suvalkai–Šeštokai. Tai buvo įsimintina šventė abiejų valstybių žmonėms.

1991 m. pabaigoje buvo panaikinta Pabaltijo geležinkelių apygarda ir susikūrė trijų nepriklausomų valstybių – Lietuvos, Latvijos ir Estijos geležinkelių įmonės. 1991 m. spalio 28 d. vadovauti valstybės įmonei AB „Lietuvos geležinkeliai“ susisiekimo ministras paskyrė Lietuvos nusipelnusį inžinierių geležinkelininką Algirdą Alfonsą Kliorę. Jam vadovaujant buvo kuriama Lietuvos geležinkelių organizacinė struktūra, sprendžiamos sudėtingos technikos priežiūros ir remonto problemos.

„Lietuvos geležinkeliai“ sparčiai mezgė tarptautinius ryšius, įstojo į Tarptautinę geležinkelių bendradarbiavimo organizaciją (OSŽD), atkūrė narystę Tarptautinėje geležinkelių sąjungoje (UIC), užmezgė bendradarbiavimą su kitomis geležinkelių organizacijomis, siekė įsitvirtinti tarptautinėse transporto rinkose.

2000 m. J. Biržiškis kviečiamas vadovauti „Lietuvos geležinkeliams“, atsidūrusiems prie bankroto ribos. Pirmasis „Lietuvos geležinkelių“ generalinis direktorius buvo gabus inžinierius, tačiau nepatyręs finansininkas ir vadovas. Jam nesisekė suvaldyti po visą Lietuvą pasklidusio geležinkelių ūkio, kuris nuo seno masinio visokio plauko ilgą pirščių. Vienus sugaudavo, teisdavo, kiti kaip žuvys iš tinklų išslydavo. Atleidus A. A. Kliorę, generaliniai direktoriai keitėsi gana dažnai, bet tvarkos nuo to nepadaugėjo, o nuostoliai didėjo.

J. Biržiškis ryžosi. Į savo komandą pasikvietė ekonomistą Albertą Šimėną, inžinierius Stasį Dailydą, Joną Puluikį, daug kitų gabių ir patikimų specialistų. Jo komanda pradėjo nuosekliai, dinamiškai plėtoti Lietuvos geležinkelių pajėgumus. „Reikėjo stabilizuoti bendrovės išteklius, pelnyti bankų pasitikėjimą, kad būtų galima spręsti dvi pagrindines geležinkelių problemas. Pirmą, sutvarkyti visiškai susidėvėjusius kelius ir jų aprūpinimo bei valdymo sistemas. Antra, atnaujinti susidėvėjusių ir nesaugių riedmenų parką“, – sako J. Biržiškis. Anot jo, kardinaliai neišsprendus šių uždavinių, buvo neįmanoma nei toliau plėtoti geležinkelių pajėgumų, nei tikėtis geresnių ekonominių ir finansinių rodiklių. Pradėjo nuo audito. Suskaičiavo nuostolius, įvertino ūkį ir pradėjo rinkti grūdą prie grūdo...

2001 m. bendrovės pajamos pradėjo didėti. Uždirbti pinigai kartu su ES paramos lėšomis ir bankų kreditais nukreipiami kritinės būklės infrastruktūrai atnaujinti pagrindiniuose šalies transporto koridoriuose. AB „Lietuvos geležinkeliai“ turėjo 2 502,4 km geležinkelių, iš jų 739,4 km (apie 30,4 proc.) buvo pakloti lengvesnio profilio bėgiai. Jais nebuvo galima nei leisti sunkiasvorių traukinių, nei važiuoti didesniu greičiu. Mediniai pabėgiai, smėlio balastas, nepatenkinamos būklės tiltai. Signalizacijos, valdymo, elektros ūkio įranga buvo eksploatuojama 20–30 metų ir negarantavo saugaus, efektyvaus eismo. Be to, 613 km ilgio kelių buvo uždelstas kapitalinis remontas, iš jų 179 km – tarptautinių geležinkelio transporto koridorių. „Eismas buvo neleistinas“, – sako pašnekovas. Įvyko kelios sunkios avarijos. Nuvirto vagonai su kuru ties Juodšiliais, magistraliniame kelyje ties Rykantais, prie Klaipėdos, Žaslių, Vaidotų, Kretingos, Jonavos, Priekulės ir kitur. Žuvo žmonės, sugadinti šilumvežiai, vagonai. Išleisti milijonai avarijų padariniams likviduoti, eismo sistemai atkurti. Padaryta didelė žala gamtai. Buvo parengta ir patvirtinta Lietuvos geležinkelių infrastruktūros renovacijos ir plėtros programa 2001–2007 metams. Jos vertė – 2,13 mlrd. litų. Programoje buvo numatyta atlikti uždelstą kelių kapitalinį remontą pagal europinius standartus ir magistraliniuose keliuose keleivinių traukinių greitį padidinti iki 160 km per val., o prekinių – iki 100 km per val. Prie programos rengimo daug prisidėjo Tomas Besevičius ir Algirdas Panavas.

Prasidėjo didieji kelių remonto ir priežiūros darbai. Įsigyta mažosios mechanizacijos įrenginių, įkurti infrastruktūros filialai. Remonto darbai pasidarė lengvesni ir saugesni, pagerėjo jų kokybė. Iš esmės reformuota ir optimizuota geležinkelių infrastruktūros sistema. Buvo galima atkurti saugų eismą, padidinti traukinių greitį.

Daug metų dėl lėšų, dėmesio, išvalgumo trūkumo geležinkelių riedmenys buvo prastai remontuojami, neįsigyjama naujų riedmenų. Prekiniai vagonai dažnai lūždavo net kelyje, sukeldami avarijas. Šilumvežių parkas buvo susidėvėjęs. Kai sovietmečiu Lietuvos geležinkeliai buvo inkorporuoti į Pabaltijo geležinkelio apygardą su centru Rygoje, Lietuvai tekdavo techniškai prastesni, senesni riedmenys. Šilumvežiai dažnai gesdavo, nepasiekdavo projektinės galios, tekdavo naudoti dvigubą trauką, o tai – papildomos sąnaudos. Šilumvežiai ypač daug sunaudodavo alyvos, kurios dalis ištėkėdavo. Po varikliais buvo sumontuota įranga tepalams surinkti, tačiau jie tekėjo ir ant bėgių. Tai gadino geležinkelių transporto įvaizdį, darė žalą gamtai. Bendrovė pirkdavo labai brangių medžiagų, skirtų keliams valyti. Jos kainuodavo milijonus.

Blogiausia buvo tai, kad Lietuva neturėjo traukos riedmenų remonto bazės. Vidutinį ir kapitalinį šilumvežių remontą atlikdavo gamyklos Daugpilyje, Ukrainoje ir privati firma Naujojoje Vilnioje, tačiau nei kokybė, nei remonto kaina, nei atsakomybė visiškai netenkino Lietuvos geležinkelių.

Iš pagrindų sutvarkiusi kelių ūkį, bendrovė pradėjo tvarkyti riedmenis, skirti lėšų informacinėms technologijoms ir įrangai. 2003 m. buvo pradėta įgyvendinti riedmenų parko atnaujinimo programa. Prie jos parengimo ir įgyvendinimo daug prisidėjo inžinieriai Virgilijus Jastremskas ir Almantas Malinauskas.

Vienas didžiausių šios programos uždavinių – įkurti antrinę bendrovės įmonę UAB „Vilniaus lokomotyvų remonto depas“. Depo vadovu buvo paskirtas Valentas Stadalnykas, gabus organizatorius ir geras vadovas. „Net jeigu daugiau nieko gero nebūčiau nuveikęs, šiuo lokomotyvų remonto depu ir jo vadovu galėčiau didžiuotis, – pusiau juokais, pusiau rimtai tvirtina J. Biržiškis. – Svarbiausia, kad padidėjo krovinių vežimo patikimumas, prekinių traukinių greitis ir svoris. Pavyko bankrutuojančią įmonę padaryti pelninga. AB „Lietuvos geležinkeliai“ yra tarp efektyviausiai dirbančių Europos geležinkelių įmonių“.

Nepriklausoma valstybės įmonė „Lietuvos geležinkeliai“.

VYTAUTAS SINKEVIČIUS

KAIP LIETUVOJE ATSIRADO PIRMASIS KONSTITUCINIS ĮSTATYMAS

Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba 1991 m. vasario 11 d. priėmė Konstitucinį įstatymą „Dėl Lietuvos valstybės“. Tai pirmasis konstitucinis įstatymas Lietuvos teisės istorijoje, iki tol konstitucinių įstatymų Lietuvos teisės sistemoje nebuvo. Straipsnyje atskleidžiamos Konstitucinio įstatymo „Dėl Lietuvos valstybės“ priėmimo aplinkybės, jo ryšys su 1991 m. vasario 9 d. įvykusia gyventojų visuotine apklausa (plebiscitu). Konstitucinio įstatymo „Dėl Lietuvos valstybės“ priėmimo aplinkybių tyrinėjimai gali padėti geriau suprasti, kaip Lietuvoje atsirado konstituciniai įstatymai, kokia yra jų paskirtis, teisinė galia, taip pat atskleisti kai kuriuos iki šiol mažai žinomus Lietuvos valstybingumo įtvirtinimo aspektus. Straipsnio autorius tiesiogiai dalyvavo rengiant 1991 m. vasario 11 d. Konstitucinį įstatymą „Dėl Lietuvos valstybės“, yra išsaugojęs kai kuriuos to laikotarpio užrašus, todėl straipsnyje remiamasi ne tik tuomet galiojusiu Laikiniu Pagrindiniu Įstatymu ir kitais teisės aktais, bet ir autentiška, iki šiol niekur neskelbta medžiaga.

1991 m. vasario 9 d. Lietuvoje įvyko gyventojų visuotinė apklausa (plebiscitas), kurios metu trys ketvirtadaliai rinkimų teisę turinčių Lietuvos piliečių pasisakė už tai, kad jie pritaria naujai rengiamos Konstitucijos teiginiui „Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika“. Visuotinė gyventojų apklausa (plebiscitas) buvo surengta kaip „atsakymas į Tarybų Sąjungos vadovybės organizuojamą referendumą dėl TSRS išlikimo, kuris turėjo įvykti 1991 m. kovo 17 d.“* Lietuvos pozicija dėl Sovietų Sąjungos organizuojamo referendumo buvo vienareikšmė: nuo 1990 m. kovo 11 d., kai buvo atkurta nepriklausoma Lietuvos valstybė, jokie Sovietų Sąjungos įstatymai Lietuvoje neveikia, todėl Sovietų Sąjungos mėginimas organizuoti referendumą ir Lietuvoje yra šiurkštus ir neleistinas kišimasis į Lietuvos Respublikos vidaus reikalus ir naujas pasikėsinimas į jos suverenitetą. 1991 m. sausio 13 d. Sovietų Sąjunga įvykdė prieš Lietuvos Respubliką karinę agresiją, kurios metu žuvo 14 Lietuvos piliečių, šimtai buvo sužaloti.

Visuotinei gyventojų apklausai (plebiscitui) surengti buvo sudarytos 2 087 rinkimų apylinkės Lietuvoje ir penkios už šalies ribų: Rusijoje – Maskvoje, Smolenske, Tiumenės srities Kogalymo mieste, Armėnijoje – Artyko mieste, taip pat Estijoje – Taline. Į balsuotojų sąrašus buvo įrašyti 2 652 738 balsuotojai – tie, kuriems yra sukakę 18 metų ir kurie

* Žilys J. Iš konstitucionalizmo istorijos. 1991 m. vasario 9 d. apklausa (plebiscitas) Lietuvos konstitucionalizmo požiūriu // *Justitia*, 2001, Nr. 1, p. 8.

turi Lietuvos pilietybę arba teisę į Lietuvos pilietybę. Į apylinkes atvyko balsuoti ir gavo apklausos biuletenius 2 247 810 asmenų, t. y. 84,43 proc. visų rinkėjų. Iš jų apklausos teiginiui pritarė 2 milijonai 28 tūkstančiai 339 balsuotojai, arba 90,47 proc. Nepritarė 147 tūkstančiai 39 asmenys, arba 6,56 proc. dalyvavusiųjų apklausoje*. Apklausoje rezultatus analizė parodė, kad už teiginį „Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika“ pasisakė ne tik lietuviai, bet ir įvairių kitų tautybių asmenys**.

Tai, kad visuotinėje gyventojų apklausoje absoliuti dauguma Lietuvos piliečių balsavo už tai, jog naujai rengiamoje Konstitucijoje būtų įtvirtinta nuostata „Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika“, tuometės Aukščiausiosios Tarybos deputatus paskatino pagalvoti, kaip šią tautos valios išraišką – ji nebuvo privaloma, nes dėl nurodyto Konstitucijos teiginio vyko ne referendumas, o visuotinė gyventojų apklausa, – paversti privalomu ir įpareigojančiu imperatyvu. Neformaliose deputatų diskusijose buvo siūlomi įvairūs variantai. Pateikiamos ištraukos iš tuo metu straipsnio autoriaus darytų užrašų atskleidžia, kaip buvo rastas būdas teiginiui „Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika“ suteikti konstitucinį teisinį statusą.

Iš dienoraščio.

1991 m. vasario 11 d. (pirmadienis). Šeštadienį (vasario 9 d.) praleidau namuose. Skyriuje „budėjo“ J. Žilys***. Vakare apie 22 val. jis paskambino man į namus ir paklausė, ką veiksiu rytoj. Supratau, kad sekmadienis pražuvęs, kad teks dirbti. Taip ir buvo. J. Žilys paprašė, kad rytoj 10 val. būčiau pas Č. Stankevičių****, kad reikės dirbti su dokumentais, su kokiais – dar nežino. Pamaniau, kad tikriausiai su Č. Stankevičiaus parengtais projektais. Mačiau tuos projektus, jie nelabai patiko. Ir ne tik man. Kiti teisininkai, su kuriais teko trumpai pasikalbėti apie jų pagrindinę idėją, taip pat buvo tos nuomonės, kad jie nepriimtini. Č. Stankevičius siūlė nustatyti, kad: 1) Aukščiausioji Taryba patvirtina apklausos rezultatus (tai nepriimtina, nes tautos valios niekas negali nei patvirtinti, nei nepatvirtinti, ją galima tik vykdyti!); 2) Aukščiausioji Taryba turi pakeisti galiojančio Laikinojo Pagrindinio Įstatymo 1 straipsnį ir įrašyti, kad „Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika“ (tai reikštų, kad nemažai Laikinojo Pagrindinio Įstatymo nuostatų neatitiktų 1 straipsnio, nes Laikinajame Pagrindiniame Įstatyme yra daug nuostatų, kurios nederu su tikros demokratinės valstybės reikalavimais). Taigi šie Č. Stankevičiaus pasiūlymai man buvo žinomi iš ankstesnių pokalbių su juo; be to, buvau jam pažadėjęs jo pasiūlymus aptarti su savo kolegomis Juridiniame skyriuje ir pasakyti bendrą teisininkų nuomonę. Atėjęs į darbą, Č. Stankevičiaus kabinete jau radau S. Stačioką, dar maždaug po 15 minučių atėjo K. Lapinskas. Diskutavome labai trumpai: S. Stačiokas išdėstė mūsų bendrą poziciją, kad Č. Stankevičiaus pateikti projektai yra nepriimtini, kad reikia ieškoti kito varianto, kad apklausos rezultatus reikia įtvirtinti koku nors kitoku teisės aktu. Palaikiau S. Stačioką pasakydamas, kad dėl pateiktų projektų tarėmės Juridiniame skyriuje ir kad teisininkų nuomonė yra vienoda: projektus reikia iš esmės taisyti. Č. Stankevičius sutiko su pateiktais argumentais ir pasakė, kad šiuo atveju reikia teisės akto, kuris turėtų ypatingą svarį ir kurio negalima būtų pakeisti. Jis lyg tarp kitko paminėjo, kad tai gali būti konstitucinis įstatymas ar Konstitucijai prilygintas įstatymas. *Eureka!* K. Lapinskas, S. Stačiokas ir aš patvirtinome, kad įvairių pasaulio valstybių teisės sistemose yra tokie įstatymai, kad jie gali būti priimami. Paminėjome Švediją, Čekoslovakiją. S. Stačiokas atkreipė dėmesį, kad Lietuvoje konstitucinių įstatymų niekad nebuvo priimta, bet kodėl nepamėginti to padaryti, kodėl nepradėti formuoti naujos praktikos. Abu su K. Lapinsku pritarėme tokiam požiūriui. Pradėjome diskutuoti dėl šio įstatymo turinio. Palaipsniui sudėliojome tokią įstatymo schemą: 1) Aukščiausioji Taryba atsižvelgia į apklausos rezultatus; 2) apklausos rezultatai įpareigoja Aukščiausiąją Tarybą; 3) Aukščiausioji Taryba vykdo tautos valią ir

* Respublikos rinkimų komisijos pirmininko J. Bulovo pranešimas Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1991 m. vasario 11 d. posėdyje // Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos (pirmojo šaukimo) antroji sesija. Stenogramos (Nr. 25). Vilnius, Lietuvos Respublikos Seimo leidykla, 1993, p. 437–438.

** Žilys J. Iš konstitucionalizmo istorijos. 1991 m. vasario 9 d. apklausa (plebiscitas) Lietuvos konstitucionalizmo požiūriu // *Justitia*, p. 11.

*** Tuometis Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Juridinio skyriaus vedėjas.

**** Tuometis Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko pavaduotojas.

4) nustato, kad tautos pasirinkimas „Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika“ yra valstybės pagrindinis principas. Svarstant ir priimant įstatymo projektą Aukščiausiojoje Taryboje, ši įstatymo schema nebuvo pakeista.

Daug vargome, kol radome žodžius kiekvienam šios įstatymo schemos punktui, bet iki 12 val. jau turėjome visą įstatymo tekstą. Apie 13 val. atėjo V. Landsbergis. Jis perskaitė mūsų parengtą įstatymo projektą ir pasiūlė įrašyti dvi naujas nuostatas: 1) „tauta išreiškė savo suvereninę valią, grindžiamą suverenine galia“; 2) „tauta didžiule ir nenuginčijama balsų dauguma pasisakė už tai, kad „Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika“. Šie pasiūlymai vėl sukėlė diskusiją. Vartėme žodynus, skaitėme Aukščiausiosios Tarybos anksčiau priimtus įstatymus, Kovo 11-osios Aktą: bandėme išsiaiškinti, ką reiškia formuluotė „suvereninė valia, grindžiama suverenine galia“. Pirmininkas atkakliai siekė, kad pritartume jo pasiūlytai formuluotei, šią formuluotę įrašė į įstatymo projektą, bet K. Lapinskas, pamatęs, kaip buvo „pataisytas“ mūsų parengtas įstatymo projektas, su tokia pataisa kategoriškai nesutiko ir atvirai pasakė, jog toks pataisymas yra nepriimtinas. Po ilgų diskusijų buvo rastas kompromisas – į įstatymo projektą įrašyti žodžius „išreiškė savo suvereninę galią ir valią“.

Dėl V. Landsbergio pasiūlytų žodžių „tauta didžiule ir nenuginčijama balsų dauguma“ diskutuota ne taip aršiai, bet sugaišome dar gerą valandą. Pagaliau pavyko Pirmininką įtikinti, kad būtų geriau tiesiogiai įrašyti, jog „3/4 visų gyventojų, turinčių rinkimų teisę, pasisakė už tai, kad Lietuva yra nepriklausoma demokratinė respublika“, o visus procentus ir pan. geriau įrašyti į rengiamą deklaraciją* dėl Lietuvos dalyvavimo pasaulio valstybių bendrijoje. Taip ir padarėme.

/.../

1991 m. vasario 11 d., pirmadienį, Aukščiausiosios Tarybos plenarinis posėdis prasidėjo 11 val., tačiau greitai buvo padaryta pertrauka iki 17 val., kad deputatai frakcijose galėtų aptarti mūsų sekmadienį parengtus projektus. Apie 14 val. man perdavė, kad turiu skubiai eiti pas Č. Stankevičių baigti redaguoti projektą. Jo kabinete radau R. Gudaitį, kuris paprašė, kad peržiūrėčiau deputatų pataisas, gautas svarstant deklaracijos projektą. Po kelių minučių atėjo K. Lapinskas. Sutarėme, kad reikia atsižvelgti į K. Motiekos pasiūlymą kitaip suredaguoti vieną deklaracijos projekto punktą, t. y. įrašyti, kad Lietuva prašo pasaulio valstybių paramos, ragina atsižvelgti į apklausos rezultatus, kad gera parama Lietuvai būtų tarptautinės konferencijos Baltijos valstybių klausimams aptarti organizavimas ir kt. Šią K. Motiekos pateiktą pataisą tik truputį pagedagavome, taip pat nutarėme išplėsti deklaracijos projekto punktą, kuriame buvo rašoma apie tai, kuo turėtų būti remiamasi jungiantis į tarptautinio bendradarbiavimo procesą: pasiūlėme įrašyti, kad Lietuva vadovaujasi visuotinai pripažintais tarptautinės teisės principais ir normomis ir t. t.

Po to, kai peržiūrėjome deklaraciją, K. Lapinskas pasakė, kad deputatai siūlo pagalvoti, kaip į konstitucinio įstatymo projektą įrašyti, kad apklausos rezultatus galima pakeisti ne mažesne Lietuvos gyventojų balsų dauguma negu ta, kuria buvo pritarta apklausai pateiktam teiginiui. Pasiūliau pratęsti įstatymo antrą straipsnį ir įrašyti sakinį „jeigu už tai pasisakytų ne mažiau kaip 3/4 visų Lietuvos piliečių, turinčių aktyviąją rinkimų teisę“. K. Lapinskas sutiko, taip ir įrašėme į projektą. /.../

Bibliotekoje sutikau deputatą V. Andriukaitį. Jis ieškojo, kaip žodis „plebiscitas“ aiškinamas enciklopedijose. Surado, kad tarptautinėje teisėje šis žodis dažniausiai vartojamas tais atvejais, kai tauta apsisprendžia dėl tam tikros teritorijos statuso. Jo nuomone, vartoti šią sąvoką mūsų parengtame įstatymo projekte ir kituose dokumentuose yra neteisinga, nes ir užsienyje, ir Lietuvoje atitinkamas sąvokas reikia suprasti vienodai. Nesutikau, kad plebiscito sąvoką reikia suprasti tik taip siaurai, kaip ją aiškina V. Andriukaitis. Bandžiau argumentuoti, kad ši sąvoka gali būti aiškinama ir kitaip, kad jos turinys yra daug platesnis,

* Rašoma apie 1991 m. vasario 11 d. priimtą Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos deklaraciją „Dėl Lietuvos Respublikos lygia-teisio dalyvavimo pasaulio valstybių bendrijoje“. Žr. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos (pirmojo šaukimo) antroji sesija. Stenogramos (Nr. 25), p.495–496.

kad ši sąvoka nėra susijusi tik su tautos apsisprendimu dėl teritorijos statuso. Ypač dabar, kai pasaulio valstybėse mūsų apklausa yra suprantama kaip tautos nuomonės išreiškimas, t. y. kaip tikras plebiscitas. Argi mes galime atsisakyti tokios plebiscito sąvokos sampratos ir išbraukti ją iš įstatymo projekto?! Pasakiau, kad Juridiniame skyriuje turime sukaupę nemažai medžiagos, kurioje ši sąvoka aiškinama įvairiai, kad galiu šią medžiagą perduoti pasižiūrėti. Nuėjome į skyrių. Ten radau deputatą N. Rasimavičių, kuriam anksčiau buvau perdavęs medžiagą, aiškinančią sąvokos „plebiscitas“ turinį. Jis sutiko tą medžiagą parodyti V. Andriukaičiui. Nežinau, ar mano paaiškinimai bei medžiaga, su kuria V. Andriukaitis susipažino, jį įtikino, bet šiuo klausimu plenariniame posėdyje jis nekalbėjo, nors prieš tai sakė, jog būtinai dalyvaus diskusijoje, nes mes elgiamės nekorektiškai, vartojame sąvokas, kurios turi visiškai kitokią reikšmę negu įprasta.

Svarstymas Aukščiausiosios Tarybos posėdyje praėjo ramiai. Buvo kai kurių pasiūlymų taisyti įstatymo projekto tekstą, bet jie buvo neesminiai, tik redakcinio pobūdžio. Pavyzdžiui, vietoj žodžių „pamatinis principas“ buvo siūloma įrašyti „pagrindinis principas“, kai kur vietoje žodelio „ar“ padėti kablelį ir pan. Įdomiausias buvo pasiūlymas pataisyti įstatyme įtvirtintą nuostatą „pamatinis valstybės principas gali būti pakeistas tik visuotinės apklausos (plebiscito) būdu“. Vienas deputatas pasiūlė po žodžio „plebiscito“ įrašyti žodį „referendumo“, taigi įstatyme atsirastų sąvoka „plebiscito referendumo būdu“. Šis pasiūlymas buvo argumentuojamas tuo, kad referendumo sąvoka yra platesnė negu plebiscito sąvoka, kad būtina atsižvelgti į tai, jog priimamas ne bet koks, o konstitucinis įstatymas. Jeigu šis pasiūlymas būtų priimtas, tikrai sukurtume naują teisinę sąvoką („plebiscitas referendumas“), kurios turinį būtų labai sunku paaiškinti. Tai kas Lietuvoje įvyko: „apklausa (plebiscitas)“ ar „plebiscitas referendumas“? Tai visiškai skirtingi dalykai. Gerai, kad Č. Stankevičius greitai susivokė ir nesutiko su tokiu pasiūlymu. Buvo ir kitų smulkių redakcinių pastabėlių, bet jos nekeitė projekto esmės. Aukščiausioji Taryba priėmė mūsų parengtą įstatymo projektą. Visa tai, kas vyko salėje, stebėjau iš balkono. Salė buvo pilna, kaip Kovo 11-ąją. Pranešimą apie apklausos rezultatus perskaitė J. Bulovas, Respublikos rinkimų komisijos pirmininkas. Rengdamasis šiam pranešimui, sekmadienį jis kelis kartus buvo atėjęs į mūsų darbo grupę, kai buvome susirinkę pas Č. Stankevičių. Paskaitė mums kelias vietas iš savo parengto pranešimo. Jos nevysiškai atitiko tą dvasią, kurią norėjome atspindėti konstituciniame įstatyme, todėl galėjo sukelti nevienareikšmių vertinimų. Č. Stankevičius ir V. Landsbergis padėjo jam suformuluoti pagrindinius pranešimo teiginius: apklausos rezultatai – tai tautos valia, ją turime vykdyti; tautos valios niekas negali pakeisti, tik pati tauta ir kt. Pranešimą J. Bulovas skaitė sunkiai, tačiau visos pagrindinės tezės, kurias jam buvo pasiūlyta įrašyti į pranešimą, buvo pasakytos. Po to kalbėjo Pirmininkas. Jis akcentavo politinę apklausos reikšmę, pasakė, kad dabar niekas negali abejoti mūsų tautos valia. Konstitucinio įstatymo projektą Aukščiausiajai Tarybai pristatė Č. Stankevičius. Jis pateikė įvairių argumentų, kodėl būtina priimti tokį įstatymą. Prieš tai dėl jų diskutavome projekto rengimo grupėje. Nors jie mums buvo žinomi iš anksto, bet dabar skambėjo dar įtikinamiau. Tačiau vienas prieš tai projekto rengimo grupėje neaptartas argumentas privertė suklusti: Č. Stankevičius pareiškė, kad surengta apklausa (plebiscitas) yra aukštesnė už referendumą. Tokio argumento teisiškai neįmanoma pagrįsti. Tačiau buvo pasakyta būtent tokia tezė. Tai dar kartą patvirtino, kad ne teisininkai su teisinėmis sąvokomis ir kategorijomis dažnai elgiasi gana „laisvai“ /.../. Kita vertus, argi ne paradoksali, kad būtent visiškai atsitiktinė ne teisininko, bet inžinieriaus Č. Stankevičiaus užuomina apie „konstitucinį įstatymą“ buvo labai svarbi „atrاندant“ tinkamiausią teisės akto, kuriuo galima buvo išreikšti apklausos rezultatus, formą.

Priimant konstitucinį įstatymą buvo susidurta su dar viena netikėta kliūtimi. Prieš pat Aukščiausiosios Tarybos posėdį, kuriame turėjo būti priimamas šis įstatymas, į Juridinį

* Teisininkė iš JAV, kuri JAV lietuvių bendruomenės prašymu atvyko į Lietuvą kartu su savo vyru B. Džonsonu padėti Lietuvos teisininkams rengti įvairius teisės aktus.

skyrių atbėgo Lory Vyman* ir tiesiog užpuolė mane ir J. Žilį dėl pavadinimo „konstitucinis įstatymas“. Ji pasibaisėjo, iš kur mes ištraukėme tokį pavadinimą, tai esą tėra tik sovietinės teisės teorijoje sugalvotas dalykas, niekas Vakarų pasaulyje tokio pavadinimo nesupras. Dar pridūrė, kad mes su J. Žiliu nežinome, kas yra teisės aktų hierarchija, nesuprantame, jog konstitucinis įstatymas – tai ne kas kita, kaip pati konstitucija, ir pan. L. Vyman pasiūlė mums tuojau pat nusileisti į Aukščiausiosios Tarybos posėdžių salę ir sustabdyti konstitucinio įstatymo priėmimą! Toks karštas įtikinėjimas ir atkaklumas mus su J. Žiliu net sutrikdė. J. Žilys pradžioje pabandė „atsimušti“, sakydamas, kad jis tiesiogiai nedalyvavo rengiant šį projektą, kad su juo buvo tik konsultuojamasi. Vėliau abu pabandėme argumentuoti, kad konstitucinių įstatymų sąvoka nėra jokia naujiena, kad tokių įstatymų yra Švedijoje, Čekoslovakijoje ir kitose valstybėse, kad tai aktas, esantis greta konstitucijos. Tačiau šie argumentai jos neįtikino, ji net atšovė, kad Lietuva kol kas neturi savo konstitucijos. Pasiūlėme jai kreiptis į K. Lapinską, jis dalyvavo rengiant projektą, jis gali pasakyti savo nuomonę kaip Aukščiausiosios Tarybos deputatas. L. Vyman nuėjo į Aukščiausiosios Tarybos posėdžių salę, tačiau ir ten nieko nepešė. K. Lapinskas jos nepalaikė. Priešingai, jis labai aiškiai pasakė, kad konstitucinio įstatymo sąvoka yra visiškai priimtina ir apskritai – koks jos reikalas, kas ir kaip Lietuvoje turi priimti konstituciją ir įstatymus. Tai labai užgavo L. Vyman ir jos vyrą B. Džonsoną, kurie, beje, dažnai elgdavosi taip, lyg jie vieni supranta, kas yra teisė ir įstatymų leidyba, o Lietuvoje esą to niekas nesupranta arba supranta labai mažai. Kitą dieną B. Džonsonas net nepasisveikino su Š. Adomavičiumi*, nes sakė esąs labai piktas, kad jo su L. Vyman nepaklausė.

Kaip vertinti L. Vyman argumentus? Juos galima ginčyti, nes konstitucinio įstatymo sąvoka, kaip minėjau, yra vartojama įvairiose pasaulio valstybėse. Šį įstatymą, kuriame įtvirtiname apklausos rezultatus, reikėjo kaip nors atskirti nuo kitų, vadinamųjų „paprastųjų“ įstatymų. Be to, šiame įstatyme įrašyta teisės norma yra ypatinga, tai pagrindinė ir svarbiausia norma, kurios pagrindu bus rengiama nauja konstitucija, nustatyta valstybės valdymo forma, vidaus ir užsienio politika. Konstituciniame įstatyme nustatyta ypatinga šios teisės normos keitimo tvarka: tik gyventojų apklausos būdu ir tik jeigu už tai pasisakys ne mažiau kaip trys ketvirtadaliai visų rinkimų teisę turinčių piliečių. Ši teisės norma egzistuos greta Laikinojo Pagrindinio Įstatymo, „nesikirs“ su juo turiniu. Ir dar vienas dalykas: niekas nedraudžia mums iš pradžių nustatyti naujos konstitucijos kūrimo pagrindą, o po to, vadovaujantis tuo pagrindu, rengti kitus įstatymus ir pačią konstituciją. Tai argumentai už sąvokos „konstitucinis įstatymas“ vartojimą. Kai paklausiau deputato E. Jarašiūno, kaip jis vertina tai, kad pradėjome vartoti naują sąvoką „konstitucinis įstatymas“, jis atsakė, kad vertina labai teigiamai, nes tai yra maksimumas, ką, pasinaudodami apklausos rezultatais, šioje situacijoje galėjome padaryti.

Žinoma, šį konstitucinį įstatymą vertinant vien griežtu teisiniu požiūriu galima pastebėti, kad jis turi ir kai kurių silpnųjų vietų. Pirma, apklausa buvo sumanyta ir paskelbta kaip neturėianti privalomojo pobūdžio, kaip tautos nuomonės atsiklausimas, t. y. jos rezultatai, kad ir kokie būtų, savaime netampa teisės norma. Tai lyg pasitarimas, konsultacija. Dabar, kai apklausos rezultatai labai geri, juos iš karto bandoma traktuoti kaip privalomus. Antra, Aukščiausiosios Tarybos 1991 m. sausio 16 d. nutarime dėl apklausos ši akcija taip ir vadinama – apklausa. Tačiau vėliau, komentuojant įvykusios apklausos rezultatus, vis dažniau pradedama vartoti žodį „plebiscitas“; dar vėliau pareiškama, kad apklausa savo teisine galia yra net aukštesnė už referendumą, vadinasi, jeigu referendumo rezultatai yra privalomi ir referendumu priimtas sprendimas veikia (taikomas) tiesiogiai, tai dar daugiau yra privalomas apklausos būdu (plebiscitu) priimtas sprendimas. Trečia, Aukščiausioji Taryba nustatė ypatingą šios teisės normos keitimo tvarką, kai reikia net trijų ketvirtadalių rinkėjų balsų. Tačiau tai yra Aukščiausiosios Tarybos sprendimas, o

* Tuometis Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko padėjėjas.

ne tiesiogiai tautos nustatyta taisyklė, todėl nauja Aukščiausioji Taryba, kad ir kaip būtų gaila, vis dėlto panorėjusi turėtų galimybę pakeisti ypatingą šios normos keitimo tvarką. Taigi apklausos rezultatų teisinė apsauga, numatyta konstituciniame įstatyme, nėra tokia tvirta, kaip to norėtųsi ir kaip tai atrodo iš pirmo žvilgsnio.

Štai tokios dvi pozicijos, dvi argumentacijos. Apie tai reikia galvoti, nes mūsų valstybės priešininkai gali mėginti pasinaudoti priimto konstitucinio įstatymo silpnomis vietomis. Su J. Žiliu dėliojame visus argumentus „už“ ir „prieš“. Gal prireiks. Keista, bet L. Vyman apie silpnąsias konstitucinio įstatymo vietas net neužsiminė, nors, turint piktos valios, jos duoda tam tikrą pagrindą įvelti teisinę visuomenę į teorinį ginčą dėl konstitucinio įstatymo sąvokos vartojimo, taigi ir dėl viso priimto konstitucinio įstatymo. Matyt, ateityje dar teks nemažai diskutuoti, ar turėjome teisinį pagrindą ir ar pagrįstai pradėjome vartoti iki šiol Lietuvos teisės sistemoje nežinomą sąvoką „konstitucinis įstatymas“. Svarbiausia, kad Laikinasis Pagrindinis Įstatymas, o tai yra mūsų Laikinoji Konstitucija, nenumato tokios teisės akto rūšies kaip konstitucinis įstatymas. Laikinajame Pagrindiniame Įstatyme rašoma tik apie įstatymus, o apie konstitucinius įstatymus net neužsimenama. Laikas parodys, ar nauja teisinė sąvoka „konstitucinis įstatymas“ prigis Lietuvos teisės sistemoje, ar ši sąvoka turi ateitį. Po to, kai šis įstatymas Aukščiausiosios Tarybos buvo priimtas, Juridiniame skyriuje dėl jo vėl diskutavome su L. Vyman. Pagrindinis dalykas: ar nesuklydome? Vienu metu J. Žilys net buvo linkęs palaikyti L. Vyman nuomonę, kad galbūt padaryta klaida: jis pareiškė, kad gal reikėjo ne konstitucinio įstatymo, o deklaracijos. Bet jo abejonės truko labai neilgai. Diskutuojant jis vis labiau linko į tai, kad konstitucinio įstatymo sąvoka yra visiškai priimtina, nors, jo nuomone, sprendimą priimti būtent „konstitucinį įstatymą“ lėmė ne teisiniai, o politiniai motyvai. Baigėsi tuo, kad J. Žilys atvirai pasakė: „Konstitucinis įstatymas jau yra priimtas, todėl aš dėl jo daugiau nediskutuosiu ir negilinsiu šios diskusijos kur nors kitur.“ Tą patį padaryti jis pasiūlė ir L. Vyman. J. Žilys tiesiai paklausė: „Ką Jūs man atsakysite, jeigu pasakysiu, jog tokia yra įstatymų leidėjo valia?“ L. Vyman nusišypsojo ir atsakė: „Prieš tokį argumentą aš neturiu jokių kontrargumentų, bet mums šiuo klausimu dar teks diskutuoti.“

(Dienoraščio užrašų pabaiga)

Priėmus minėtąjį konstitucinį įstatymą, jokių platesnių teisinių diskusijų dėl jo nekilo. 1992 m. vasario 11 d. Konstitucinis įstatymas „Dėl Lietuvos valstybės“ buvo įtrauktas į 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstituciją kaip jos sudedamoji dalis (Konstitucijos 150 str.). Konstitucijos sudedamoji dalis taip pat yra 1992 m. birželio 8 d. Konstitucinis aktas „Dėl Lietuvos Respublikos nesijungimo į postsovietines Rytų sąjungas“, 1992 m. spalio 25 d. įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos įsigaliojimo tvarkos“ ir 2004 m. liepos 13 d. Konstitucinis aktas „Dėl Lietuvos Respublikos narystės Europos Sąjungoje“. Taigi Konstituciniam įstatymui „Dėl Lietuvos valstybės“ tapus Konstitucijos sudedamąja dalimi, jo teisinė galia yra tokia pati, kaip ir visos Konstitucijos, t. y. jis, kaip ir visos kitos Konstitucijos nuostatos, turi aukščiausią teisinę galią.

DOKUMENTAI

LIETUVOS KELIAS

**LIETUVOS PERSITVARKYMO SĄJŪDŽIO
KONFERENCIJA VILNIUJE,
SPORTO RŪMUOSE, 1990 M. VASARIO 3 D.**

PARENGĖ ANGONITA RUPŠYTĖ

Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžiui einant į Aukščiausiosios Tarybos rinkimus, kurie turėjo vykti 1990 m. vasario 24 d., buvo nuspręsta organizuoti rinkiminę konferenciją, kurios metų būtų patvirtinta Sąjūdžio rinkiminė programa, nubrėžta atkurtos Lietuvos nepriklausomos valstybės vizija, numatyta Sąjūdžio ateitis ir pristatyti Sąjūdžio remiami kandidatai į Aukščiausiąją Tarybą.

Konferencijoje dalyvavo 3 525 delegatai, 174 LPS Seimo nariai, 27 LPS Seimo tarybos nariai, 173 svečiai, 189 spaudos atstovai, Sąjūdžio remiami kandidatai į Aukščiausiąją Tarybą. Stenograma parengta pagal Romo Buivydo ir Leono Glinskio įrašus.

Skamba Vytauto Barkausko oratorija „Viltis“

PIRMASIS POSĖDIS
Politika

VYTAUTAS LANDSBERGIS. Malonūs bičiuliai, ponios ir ponai, sąjūdininkai ir svečiai! Jau beveik 50-ties metų sunkųjį Lietuvos kelią galime apibūdinti keliais glaustais žodžiais: „Iš skriaudos – į neviltį, iš nevilties ir protesto – į viltį ir atgimimą.“

Ar mūsų, besidžiaugiančių atgimimo išore, netykoja vėl giluminė neviltis, dar pamąstysime. Nemažėjantis girtuokliavimas ir savižudybių statistika rodo, kad tikras tautos atgimimas dar neįvyko. Tas didysis Lietuvos uždavinys tebistovi prieš mus kaip klausimas – ar pajėgsime?

O nueitą kelią, visą Lietuvos nelaisvės kelią, nuo pat 1940-ųjų žymėjo pasipriešinimas. Vienoks ir kitoks įvairių pavidalų, kuriuos jau esame mėginę apibūdinti, kuriuos dar turėsime tirti, smulkiau aprašyti. Kas be ko, lydėjo ir išdavystės, ir tarp abiejų polių laviruojantis konformizmas. Lietuviškai būtų prisitaikymas ir pataikavimas, norint bent jau laikinai išlikti. Rytų valdovo papročiai dar skatino ir pavaldinio apsimetimą, kuriame galų gale buvo galima visai prarasti save, nuslydus į savigarbą praradusios, degraduojančios visuomenės ir dvasiškai pakirstos tautos agoniją. Todėl stipriausias Lietuvos išlikimo veiksnys buvo vis dėlto pasipriešinimas, ginkluotas ir politinis, laisvos minties, moralinis ir kultūrinis. Jo atminimas ir patirtis padėjo rasti vėliausiam pavidalui – Sąjūdžio pasipriešinimui, kurio dalyviais ir šiandien esame.

Iš kur atėjome? Atėjome iš nežmoniškos, žmogų luošinančios santvarkos ir jos tam tikros pertvarkos, kuri dar lyg tęsiasi, dar vis nepakeitusi santvarkos esmės. Bet viliamės, kad jau dabar arba pakeisime, arba išsiveršime į laimės žiburį. Tik šmėklos gąsdina: mažą ką tepakeisite, niekur neišsiveršite. Vilties liepsnelė čia vos išplieskia, paglobota delnuose arba pavasarėjančio smagesnio vėjo pūstelėta, čia vėl vos žėruoja po nuovargio, įtaringu-

Publikacijos nuotraukų
autorius Andrius
Petrulevičius.

mo, rūpesčių pelenais. Paglobokime ją dažniau prisiminimu, kaip gyvenome per dešimtį, penkerius, vos prieš dvejus metus. Ir permainų palyginimas mus pastiprins.

O kad politinių permainų banga kyla jau beveik iki savo viršūnės, iki lūžio taško, iš čia ir didelis nerimas visuomenėje, auganti įtampa, vėl vargiai nuslepiama baimė – kas toliau, kas bus rytoj, ar viską laimėsime, ar viską pralaimėsime, ir kas tą nulems? Nepasitikėjimu, visuotiniu įtaringumu serganti tauta kaip gaudžiai norėtų tikėti kuo nors vienu – gal koku švystelėjusiu Sąjūdžiu, gal kokia geresne apsiskelbusia partija, gal koku vienu asmeniu? Nejaugi nenorėtų ar nepajęgtų tikėti pati savim? Nejau kas nors turi atnešti ir padovanoti laisvę, nepriklausomybę kaip kokį tolimų šalių importo deficitą? Pasiimk pati, Lietuva, sako Sąjūdis, išsiugdyk savo laisvę, pajusk širdyje nepriklausomybę, tada tik būsi jų verta.

Kur esame? Esame mūsų Katedros aikštėje vėjuotą žiemos naktį su ta viena pagrindine teisybe. Mūsų rodosi daug daug, o beveik visai vieni pasaulyje. Politinės geografijos požiūriu esame trijose vietose iš karto – Tarybų Sąjungoje, Rytų Europoje ir taip netoli Vakarų demokratijų. Esame Tarybų Sąjungoje, nes vis dar jos valdomi, spaudžiami, gąsdinami. Gal ir tebemulkinami, tik jauni tiek nebeapmulkinami. Kad neteisėtai valdomi, jau ne sykį pasakėme ir dar, be abejo, tvirtai pasakysime artėjančioje Aukščiausiosios Tarybos sesijoje, nes tai pagrindinis ginklas kaskart smarkėjant įstatyminio prieššinimosi kovai. Griūvanti superblogo valstybė, kuri nespėja keistis, mat pernelyg sugedus, o kai kas tebeaiškina, kad joje būti iš dalies naudinga. Sugedimo laipsnį rodo tos valstybės parazitavimas ir apgavystė. Branduolinio ginklo epochoje, kaip regis, visas pasaulis gali staiga pasijusti esąs kokio bepročio, o gal, priešingai, nepaprastai gudraus ciniko teroristo įkaitas. Ir sutinka, moka pinigus, kad tik nebūtų sykiu susprogdintas. Leidžiasi į konformizmą, prisitaikymą ir pataikavimą neteisybei, kad pats dar galėtų pabūti, laimėti laiko. Ko čia tam cinikui tada varžytis? Galima ir iš vakar pasigrobto, pavergtu kaimyno reikalauti piniginių išpirkos, jeigu jis, nedėkingasis ir nori laisvės.

Galima sugalvoti visokiausių spąstų. Skelbti teisinę valstybę, kurioje labiausiai rūpinamasi, kaip atimti tautų teises. Kaip dabar jau teisiškai „šaudyti ir kapoti“ savo piliečius, tiesiog stovinčius Baku skersai gatvės arba dainuojančius Tbilisio aikštėje. Žadėti „apsisprendimą“, kurį iš tikrųjų lems ne tavo, o kitų sprendimas, net malones dalijant nuolaida teikiama kaip malonė tvirtinti seną pažiūrą, neva dalintojas turi aukštesnę teisę spręsti, o galėtų ir kitaip dalyti. Toks yra trigubų politinių, psichologinių ir teisinių sukybių voratinklis, kurio išradėja – didelė šalis, jau pralaimėjusi Trečiąją pasaulinį karą, tai yra grandiozinį visapusiškai suplanuotą pasaulio užkariavimo žygį, net iš to pralaimėjimo dar ketina pasidaryti laimėjimą, bent jau pasilaikyti dalį vėliausių užkariavimų. Vienintelis tikras visų laimėjimas šioje padėtyje būtų paskutinės imperijos dekolonizavimas. Vadai, kurie sugebėtų tą padaryti taikiau būdu, būtų blogio nugalėjai, iš tiesų verti pasaulio pagarbos. Bet kaip tik pasaulis mažiausiai ragina juos apie tai galvoti.

Realesnių dalykų randasi Tarybų Sąjungos užsienio politikoje. Čia pamažu pratinamasi prie tikro žodžių turinio, prie patikrinamų konkrečių sąžiningesnių sandėrių. Ir todėl ne vien principiniu teisiniu, bet ir šiuo praktiniu požiūriu turime perkelti Lietuvos reikalą į Tarybų Sąjungos užsienio politikos plotmę. Pasaulis, kuris lyg ir nepripažįsta Baltijos valstybių aneksijos, yra stebėtinai susitaikęs su žemėlapių melu. Lietuva, Latvija ir Estija jame spalvinamos taip pat kaip Tarybų Sąjunga, pasiekusi šią pergalę. Išleiskime, galvoju, nors Lietuvoje teisingą politinį Rytų Europos žemėlapi, kuriame trys Baltijos valstybės būtų kitaip užbrūkšniuotos – štai čia yra Tarybų Sąjungos laikinai neteisėtai valdoma teritorija. (*Plojimai*). Kai tą teisingą vaizdą kiekvienas turėsime mintyse, nuo darbininko iki ministro, jau gyvensime kitaip, jau trauksime nuo savęs kaip tuos dryžuotus kalinio marškinius.

Bet pasauliui, kuris nejučiom susitaikęs su anuo žemėlapių melu, nelengva prisipažinti it senam stalinistui: aš 50 metų klydau. Todėl čia mūsų Baltijos užkampio romantiškųjų

keistuolių istorinis uždavinys padėti ir Tarybų Sąjungai, ir Vakarams pažvelgti į save iš pamirštos, nepatogios moralinės pusės.

Rytų Europoje dalyvavome ir dalyvaujame demokratijos grįžimo procese. Turime stiprinti tuos ryšius, įsitvirtinti politiškai ir pasaulio opinijoje kaip to proceso dalis ir tik po to kaip tarpininkai, perliejantys Europos procesą į kaimyninę Tarybų Sąjungą. Tai atitiktų ir mūsų numatomą geopolitinį, ekonominį vaidmenį – papildomai ryškintų, kas yra kas šioje pasaulio dalyje.

Vakarų didieji, matyt, yra sutarę su partneriu Rytuose, kad mūsų atžvilgiu vartotina tautų apsisprendimo, o ne valstybės atstatymo terminologija. Neginčydami, kad esame ir tauta, kuri esant reikalui pasinaudos ir demokratiniais apsisprendimo būdais, matome vis dėlto ir čia tam tikrą painiavą, galbūt norą laimėti laiko. Nes pagrįstai galėtume paklausti ir taip: kas šioje situacijoje turi apsispręsti? Ar dar viena pasaulio tautų neva tik dabar subrendusi civilizacijai ir valstybės gyvenimui? O gal tai sena istorinė Europos tauta, kuri jau ne kartą buvo apsisprendusi, sukūrusi ir apgynusi savo valstybę ir dabar puikiai žino, ko nori, o apsispręsti turi kiti?

Pirmiausia Tarybų Sąjunga, pasirenkanti ar prievartinės imperijos tautų kalėjimo kelią, ar naują, teisinį laisvių ir laisvės kelią. Ar gaus ji iš savo tautos tokio apsisprendimo teisę ir kurlink apsispręs rusų tauta? Kaip rašė apie Rusiją prieš pusantro šimto metų Lietuvos tremtinys A. Mickevičius: „Bet kai vieną sykį nušvis laisvės saulė, kažin koks vabzdys išplasnos į pasaulį. Gal savo sparnus čia drugelis išties, o gal koks bjaurus sutvėrimas nakties.“

Esame ne tik vilčių, bet ir grėsmių akivaizdoje. Ir tai taip pat yra mūsų sprendimų prielaidos. Aiškėja, koks bus mums taikomos blokados pobūdis. Nebus tai, matyt, visuotinė, bet dalinė, varginanti, todėl tiesiogiai neįvardijama, ypač bendros Tarybų Sąjungos ekonominės suirutės kontekste, o vis dėlto mus tyliai kankinanti ir smaigianti blokada. Čia prisideda ir tam tikri autoblokados požymiai, ekonominiam savarankiškumui nepakankamai, kaip Naujiems metams, buvo įstatymiškai pasiruošta, ypatingai apsunkina padėtį permainingoms nepalanki vykdomoji valdžia. Gal dėl to neveiksminga, o kai kada ir tyčia stabdanti, sabotuojanti.

Egzistuoja tokia grėsmė kaip konservatorių arba tiesiog raudonųjų nacių perversmo Rusijoje grėsmė. Tos grėsmės akivaizdoje ypač nejaukiai atrodo realios valdžios Lietuvoje stoka. Kas turės apginti piliečius ir ar suspės bent įstatymiškai juos ginti nuo naujo tvano? Trūksta ir priemonių, trūkta, jeigu dar ir jų reiktų kovai su tyčia keliama suirute. Esant realiai Lietuvos teritorijoje Tarybų Sąjungos jėgai, valdomai iš Maskvos, kuo didesnė būtinybė nors laikinai ir skubiai reorganizuoti vykdomąją valdžią. Sąjūdis ėmėsi nors tokios iniciatyvos, kaip jau jums turbūt žinoma, – Laikinoji Lietuvos politinė konsultacinė taryba, kuri turi uždavinį derinti veiksmus palyginti normalios politinės evoliucijos atveju ir kuri galėtų daryti rekomendacinius sprendimus ir kalbėti visuomenės vardu krizės atveju. Tai yra vienas iš atoveiksmių tų grėsmių atžvilgiu.

Pavojingi dalykai būtų ir vidinių nesantaikų kurstymai. Šią naktį aš grįžau iš Rygos, kur labai arti pajutau ir pažinau kartu su mano kolegomis iš Lietuvos, Latvijos ir Estijos, kas yra Kaukazo problemos ir kaip jos gali būti panaudotos, jeigu kuri nors jėga nenori demokratinės pertvarkos, nenori leisti rinkimų ir nori destabilizuoti padėtį tam, kad ji būtų stabilizuota kaip nestabili, pavojinga neribotam laikui.

Įvairių respublikų kontekste matome interfrontininkų pastangas, kurioms pritaria ir centro valdžia, painioti žmogaus teisių sąvokas su piliečių teisėmis ir visuomenės teise gintis nuo destruktijos. Matome ir pas mus kai kurių konkrečių problemų, kaip, atrodo, į gerą pusę krypta santykiai su rusų bendruomene Lietuvoje, kaip centras sinodo sprendimo būdu stengiasi pašalinti iš Lietuvos pažangų liberalų dvasinį autoritetą.

Tam tikras pavojus būtų, kurį teko ir anksčiau konstatuoti, jeigu buvusi Lenkų kultūros draugija, buvusi, tapusi Lenkų sąjunga, Lietuvoje evoliucionuotų į grynai nacionalistinę

partiją. Tai būtų pavojus ir pačiai sąjungai iš pozityvios jėgos, pašauktos rūpintis savo tautiečių kultūrine ir kitokia pažanga, virsti destruktivia jėga Lietuvoje, nieko gero nežadančia ir pačiai lenkų bendrijai.

Galimi įvairūs veiksmai, jeigu jais kas nors stengtųsi, norėtų ir Lietuvoje arba apskritai Pabaltijyje sudaryti destabilizacijos, neramumų regimybę, kad būtų sustabdytas demokratinis procesas, gali tik paskatinti, nepaisant rizikos momento, nepriklausomybės atkūrimo proceso pagreitinimą, specialius politinius žingsnius.

Kas esame, kurie stovime prie šitų uždavinių šitų situacijų akivaizdoje? Esame Sąjūdis, kuris prieš pusantų metų pateikė pirmą konkrečią ir gana ilgai vienintelę Lietuvos gelbėjimo programą. Kiti jau ją nusirašinėjo, vykdė arba trukdė. Vykdė, tiesą sakant, beveik visa Lietuvos visuomenė, ne tik Sąjūdis, bet ir jo veikiama respublikos vadovybė bei Aukščiausioji Taryba, daugybė atsikuriančių savaveiksmių visuomeninių organizacijų. Kad nebūtume panašūs į tuos, kurie viską priskirdavo sau, sakykime, jog tai Lietuvos Atgimimas sukūrė atmosferą, reikalaujančią nebemiegoti ir nesidairyti į Kremliaus bokštus, o konkrečiai veikti reformų pertvarkos ir nepriklausomybės atkūrimo linkme. Na, o tame atgimime šį tą reiškia ir Sąjūdis.

Subrendo ir išryškėjo principinė Lietuvos valstybės samprata. Valstybės, kuri yra ir kurios dar nėra, bet kuri kalba su kitomis valstybėmis, ruošiasi vėl užimti teisėtą vietą jų tarpe. Esame ne viena iš penkiolikos administracinių padalinių nesamoje, tik labai triukšmingai skelbiamoje federacijoje, o aneksuotas kraštas, kurio laikinai sustabdytas suverenumas turi būti visiškai atgautas.

Esame ir persiformuojanti politinė santvarka, kuri išoriškai... (*Plojimai*) darosi panaši į daugiapartinę demokratiją, ir mūsų uždavinys – neapsigauti ta panašumo išore.

Politinių jėgų panoramą Lietuvoje sudaro tam tikra jau įvardijamų partijų gausa. Yra atsikuriančios tradicinės Lietuvos partijos, kurioms, kaip regis, būtina gaivinti tradicijas, prisiminti savo istoriją, savo ideologiją, kad vėl galėtų užimti istorinę vietą, ir yra Lietuvos komunistų partija, kuriai reikia atsižadėti visos tradicijos, jeigu galima, užmiršti ir stengtis būti visiškai nepanašia į tą, kuo ji buvo. Visas tas partijų formavimosi procesas prasidėjęs. Ar jis tikras, ar jis perspektyvus, parodys ateitis. O gal praėjo partijų laikas? Ar negresia kokios nors falšpartijos? Tą irgi matysime.

Dabar daug kalbama apie Lietuvos komunistų partiją. Kai kam pats pavadinimas kelia nuoskaudų, neteisybių, skriaudų prisiminimą, kelia tokį instinktyvų priešišumą. Tuo tapu esmė gali būti visai kitur, visiškai ne pavadinimai.

Iš tos valdančios administracinės struktūros, kuri iš tiesų neteisingai vadinosi partija, iš to daug kas lieka. Tebelieka ir pati struktūra, ir įpročiai, ir papročiai, ir žmonės, kurie buvo ir tebėra realioje valdžioje kiekvienos Lietuvos vietos, nes jų rankose ir įdarbinimas, ir neįdarbinimas, ir gėrybių dalijimas. Ir jie pratę prie valdžios ir pripratę kitus, kad būtent tai jie yra visa valdžia. Jie su tarpusavio ryšiais, nebūtinai su ideologiniu, bet būtent tokiu praktiniu, bendrų interesų nulemtu susiklausymu.

Ir štai šitai struktūrai yra pavojus, tai yra ne jai, bet visuomenei yra pavojus, kad ta struktūra išliks kitais pavadinimais ir toliau vykdys savo valdžią nebūtinai visuomenės interesais. Gali būti ir pavadinimas pakeistas, tariamas atsiribojimas nuo buvusios Komunistų partijos. Problema nuo to nebus nė kiek mažesnė, jeigu prieš mūsų akis iškils vietinių Lietuvos klikų sąjunga, kuri gali atsikreipti ir prieš patį Centro komitetą. Vienintelis vaistas gali būti labai rimtas požiūris į artėjančius ne tiek Aukščiausiosios Tarybos, kiek vietinius rinkimus ir galbūt esamų struktūrų sugriovimas koku nors administracinės struktūros pertvarkymu.

Kaip matome mūsų kelią į ateitį? Moralinio ir kultūrinio pasipriešinimo tikslas buvo ištvirti. Sąjūdžio tikslas – išvystyti kas išsaugota, atkurti kas prarasta, pažadinti kūrybinės jėgas ir naujiems uždaviniams, kad būtų atkurta ir toliau kuriama Lietuvos valstybė. Tam būtina nepriklausomybės sąlyga. Ir į šį uždavinį dabar sukoncentruotas mūsų dėmesys.

Labai eskiziškai čia gali būti brėžiamos dvi kryptys, metodai, dvi galimybės. Abiejų pradžia matyt, be abejo rinkimai į Aukščiausiąją Tarybą ir specialios įgaliotosios delegacijos deryboms su Tarybų Sąjungos vadovybe sudarymas. Bet ir dėl ko derėtis tektų, taip pat dėl kelio. Ir dėl dalinių atskirų problemų, ir dėl kelio, kurį pasirinks jau abi pusės.

Vienas tų kelių būtų tai, ką galima pavadinti dekolonizacijos modeliu. Tai susitarimas su Tarybų Sąjunga dėl etapų, kaip atstatyti lygiateisių valstybių santykius be staiga sukrėtimo abiejose pusėse, parengiant ir įgyvendinant ekonomines, karines, tranzito ir panašias sutartis, suderinus ir galutinį visos valdžios perdavimą teisėtai Lietuvos vyriausybei, ir svetimos kariuomenės išvedimą su šventa ir visos tautos švenčiama tada tik tos nepriklausomybės diena... (*Plojimai*) ...per tą laiką, žinoma, įgyvendinus būtinus savarankiškumo, demokratizacijos, privatizacijos ir kitus uždavinius, savarankišką tvarkymąsi ir ryšius visais savivaldybės lygiais, horizontalius ekonominius ryšius. Kaip taip dabar mes siekiame rinkos santykių tarp Lietuvos ir Tarybų Sąjungos respublikų, tas pats natūraliai pavirstų tokiais pačiais horizontaliais ryšiais tarp valstybių. Visa tai būtų daroma, kaip sakiau, pagal tą modelį, žinant iš anksto ir tarptautine sutartimi jau nustačius nepriklausomybės datą.

Kitas modelis, kitas kelias būtų suvereniteto atsiėmimas vienos pusės, mūsų pusės, valios aktu, kitaip sakant, reikalavimas, kuris būtų išreikštas politiniu veiksmu. (*Plojimai*) Tai būtų daroma, tarkim, nepaisant galimos aštrios konfrontacijos, nepasiekus derybų lygmens, kai galime būti verste verčiami ginti savo piliečių, pavyzdžiui, į kariuomenę imamų jaunuolių, teises ir gyvybes, tuo pačiu versdami ir kitą pusę apsispręsti, kaip sakiau, į prievartos arba į teisės kryptį ir, tikėkimės, tada pradėti derybas. Toks būtų, žinoma, kaip mes visi įsivaizduojame, skelbiamas formalus nepriklausomybės atstatymas neturint jos savo rankose.

Lietuvos Respublikos teisinis testinumas. Galėtų būti skelbiama nepavaldi TSRS jurisdikcijai vėlgi su vienokiomis ar kitokiomis konsekvencijomis ir pasekmėmis. Čia patektume, eidami į nepriklausomybę, patektume ir į didelę priklausomybę nuo aplinkybių ir nuo mūsų pačių visuomenės atsparumo, kuris tiek dar nėra išbandytas, nuo vienybės, kuri, atrodo, čia yra, čia jos nėra, nuo pilietinės sąmonės, prieš akis turint, žinoma, ir tam tikro chaoso riziką, ir nežinodami galutinio užsienio požiūrio, realios arba simbolinės paramos, kuri [gali] būti vienaip ar kitaip lemtinga.

Visose tose galimybėse ir dar nenumatomomis aplinkybėmis reikšmingai susitiks mūsų pačių mąstymai, pasirinkimai ir išorinių jėgų diktuojami priežastingumai. O dabar, aišku, prieš mus yra artimiausi žingsniai, net jau dienomis skaičiuojami ateities įvykiai. Štai vasario 14 d. prasideda Aukščiausiosios Tarybos sesija Maskvoje.

Estijos liaudies frontas, estų deputatai jau apsisprendę, vakar apie tai informavo „Izvestijos“ ir šį kartą neprimelavo. (*Plojimai*) Jų tikslas, ką nutarė Estijos liaudies frontas tokioje savo konferencijoje, kaip šiandien mes turime, – iš karto iškelti toje sesijoje oficialų konstatavimą, kad Estija, kaip ir kiti Pabaltijo kraštai, yra aneksuoti kraštai, kad tas statusas būtų pripažintas jau ir Tarybų Sąjungos oficialiomis lūpomis su derybų būtinybės pripažinimu. (*Plojimai*)

Neabejoju ir mūsų deputatų ryžtu eiti išvien, ir apie tai jau esame kalbėję, bet tai Estijos sąjūdžio ir taip pat visos Lietuvos situacija ir pasirinkimas. Ir mes turime spręsti, kuriuo keliu, kokiais etapais eisime. Rinkimai – taip pat etapai. Nežiūrėkime į rinkimus, nors tai labai svarbus uždavinys, kaip į kažkokį stebuklą, kuris viską nulems. Toli gražu taip nėra. Turime labai didelių uždavinių, kuriuos minėjau savo žodžio pradžioje, ir tegu tie rinkiminiai etapai neužgožia didžiųjų, visuotinių, ne vien valdžios priemonėmis pasiekiamų tikslų. Tokius tikslus kėlė Sąjūdis savo gimimo dieną, tie tikslai tebėra ir telieka. Ačiū už jums už dėmesį. Sąjūdžio rinkiminę konferenciją skelbiu atidarytą. (*Plojimai*)

ALEKSANDRAS ABIŠALA. Laba diena, gerbiamieji konferencijos dalyviai, mieli svečiai. Tęskime darbą. Jūs turite darbotvarkę, turiu pasakyti, kad yra vienas nedidelis

pakeitimas – gerbiamasis Mečys Laurinkus tik dabar grįžo iš Rygos, todėl prašė perkelti jo pranešimą vėlesniam laikui. Jūs turbūt pastebėjote, kad numatyti konferencijos dokumentų redakcinių komisijų rinkimai. Aš norėčiau jums pasiūlyti pradinį sąrašą ir paprašyti: jeigu jūs norite, siūlytė įtraukti dar ką nors į redakcines komisijas, siųsti raštelius sekretoriatui, kad iki balsavimo jie ten patektų. Taigi siūlome: Saudargas iš Kauno, Zalatorius iš Vilniaus, Krikščiūnas iš Panevėžio, Butkus iš Kauno, Kuzmickas iš Vilniaus, Plečkaitis iš Klaipėdos, Paulauskas iš Kauno, Alminas iš Šiaulių, Andriukaitis iš Vilniaus ir kunigas Keina iš Valkininkų. Komisijas turėsime sudaryti dvi. Viena iš jų redaguos jums pateiktą konferencijos rezoliucijų projektus, antroji – Sąjūdžio rinkiminę programą, jeigu jūs atsiųsite papildymų, pakeitimų.

Dėl papildymų ir pakeitimų tiek programai, tiek rezoliucijoms. Prašome juos siųsti į sekretoriatą konkrečiai suformuluotus ir nurodant, kurioje būtent vietoje tuos pakeitimus norite padaryti. Dar vienas prašymas. Kadangi turėsime balsuoti, prašau kiekvieno miesto ir krašto delegaciją pertraukos pradžioje labai trumpam pasilikti ir susitarti, kas iš jūsų skaičius jūsų delegacijos balsus. Po pertraukos sąrašą prašome atnešti į sekretoriatą. Mes juos paskelbsime ir patvirtinsime.

ALOYZAS SAKALAS. O dabar kviečiame pirmąjį pranešėją Česlovą Stankevičių. Pranešimo tema „Sąjūdžio kelias su Lietuva“. Laikas – dešimt minučių. Prašome pranešėjų laikytis šito reglamento. Ruošiasi Algirdas Saudargas.

ČESLOVAS STANKEVIČIUS. Gerbiamieji konferencijos dalyviai ir svečiai, Sąjūdis eina į rinkimus, turėdamas nepriklausomybės atkūrimo planą, išdėstytą šiandien paskelbtos rinkiminės programos projekte. Tas planas labai paprastas – artimiausiu metu Aukščiausiosios Tarybos konstituciniais aktais teisiškai panaikinti Lietuvos aneksiją. Tam reikia ne tik paskelbti 1940 metais svetima valia sudaryto Lietuvos seimo nutarimus neteisėtais, reikia taip pat pakeisti dabartinę Konstituciją taip, kad joje būtų panaikintos visos Lietuvos ir jos piliečių prievolės laikytis mums primestos TSRS konstitucijos ir jos įstatymų. Ypač svarbu panaikinti ne tik negarbingą, bet ir pavojingą prievolę – tarnauti TSRS kariuomenėje. (*Plojimai*)

Visų konstitucinių pakeitimų logiška baigtis – skelbti Lietuvos valstybės, Lietuvos Respublikos teisių perėmėjos, atkūrimo aktą. (*Plojimai*) Jis bus pagrindas naujiems Lietuvos santykiams su TSR Sąjunga bei su Lietuvos inkorporavimo į TSRS sudėtį nepripažinusiomis šalimis. Valstybės atkūrimo aktą būtina paskelbti dėl to, kad atstatytume valstybės institucijas, kurtume demokratišką valstybės santvarką ir laisvą ekonomiką. Valstybės atkūrimo akto paskelbimas yra reikalingas ir tam, kad Lietuva ir TSR Sąjungos įgaliojimai atstovai galėtų sėsti prie derybų stalo spręsti kariuomenės statuso, Lietuvai padarytos žalos atlyginimo ir kitus tarpusavio santykių klausimus kaip partneriai, o ne kaip pavaldinys su šeiminingu. (*Plojimai*) Jis ypač reikalingas apsaugoti Lietuvos piliečius nuo TSRS vidinio chaoso pavojaus, kuris kyla iš TSRS politinių, ekonominių ir socialinių problemų bei reakcingų jėgų aršaus prieššinimosi demokratinei pertvarkai. Sąjūdžio programa numato elgtis taip, kaip ir 1918 m. – paskelbti valstybės atkūrimo aktą ir po to palaipsniui atkurti valstybę. (*Plojimai*)

ALOYZAS SAKALAS. Gerbiamieji, prašytume santūriau reikšti emocijas, nes pranešėjas netilps į jam skirtą laiką.

ČESLOVAS STANKEVIČIUS. Sąjūdžio programos projekte išvengiama nuostata, kad nepriklausomybė yra vienkartinis teisinis aktas, po kurio prasideda jos įgyvendinimas. Šio kelio oponentai vadovaujasi kita nuostata, kad pati nepriklausomybė yra tik procesas, kad reikia neskubėti jos skelbti, prieš tai atkurti ekonominį savarankiškumą. Galime paklausti, kas garantuoja, kad tas procesas, ta vidinė pertvarka kada nors užsibaigs valstybės atkūrimu, o nes jos inkorporavimu į naująją TSRS federaciją? Kokios garantijos, kad TSRS demokratizacija neišblės, o su ja ir visos viltys apie valstybės atkūrimą? Kokių

tarpvalstybinės partnerystės santykių logiškai galima tikėtis tarp imperinės valstybės ir jos provincijos? Kodėl TSRS turėtų sudaryti sąlygas Lietuvos ekonominiam savarankiškumui, juk tai palengvintų Lietuvos atsiskyrimą? Kuo galima įrodyti, kad ilgesnis buvimas TSRS sudėtyje atneš Lietuvai mažiau ekonominių sukrėtimų? Ar iš viso TSRS gali persitvarkyti ir tapti demokratine valstybe, jeigu jos struktūra yra pagrįsta jėgos santykiais? Ar nesudils ir nepasens per tam tikrą laiką pati nepripažinimo politika?

Į šiuos klausimus sunku įtikinamai atsakyti, todėl vargu ar galima tokį kelią laikyti mažiau rizikingu. Žinoma, einant Sąjūdžio programoje numatytu keliu, paskelbus valstybės atkūrimo aktą, TSRS gali jėga trukdyti įgyvendinti Lietuvos valstybingumą ar net įvykdyti naują agresiją, bet tai nepanaikins juridškai įtvirtinto naujojo Lietuvos statuso. Einant antruoju keliu, galima niekuomet to statuso pakitimo nesulaukti.

Dažnai įtikinėjama, jog šiuose rinkimuose žmonės rinksis vien tik asmenybes. Per asmenybes žmonės rinksis Lietuvos kelią į ateitį, savo ir savo vaikų likimą, kurį patikės toms asmenybėms atstovauti. Niekas neturi teisės primesti žmonėms savo valios. Ne tik Sąjūdžio, bet ir LKP pareiga yra nagrinėti bei sąžiningai ir argumentuotai aiškinti, kuo vienas kelias pranašesnis už kitą ir kuo rizikingesnis. Per daug didelė atsakomybė mums tenka, kad galėtume to nedaryti. Niekas neturi siekti pats valdyti Lietuvą – Lietuva tegali valdyti mus. Visų yra viena pareiga – sąžiningai tarnauti jai ir vykdyti jos žmonių valią.

Niekas neturi teisės Lietuvos vardu priimti tokius sprendimus, kurie nėra priimtini daugumai Lietuvos žmonių, o svarbiausia – negalima leisti partiniams interesams viršyti Lietuvos interesus. Lietuvos žmonės trokšta vienybės. Todėl jie bijo ginčo net dėl to, koku keliu Lietuvai reikia eiti. Bet ar tas ginčas ir galimų politinių sprendimų svarstymas dabar yra tiesiog būtini, kad žmonės patys galėtų rasti tiesą. Ginče reikia remtis argumentais, neprimesti nemotyvuotos nuomonės. Spauda neturėtų nuolat kaltinti Sąjūdžio skaldymu dėl to, kad jis pabrėžia savo politikos skirtingumą nuo LKP politikos.

Šiai konferencijai pateikta Sąjūdžio rinkiminė programa yra konkrečių Aukščiausiosios Tarybos veiksmų ir politikos principų visuma. Ji apima artimiausias veiklos gaires ekonomikos, socialinės rūpybos, kultūros ir gamtos saugos srityse. Tai nėra grynai Sąjūdžio programa. Šios veiklos subjektas yra atkuriamoji valstybė, jos Aukščiausioji Taryba, iš dalies Vyriausybė.

Šiandieninė konferencija gali priimti ar atmesti pateiktą programos projektą. Jis buvo ilgai ir daug kartų svarstytas, taisytas ir derintas Sąjūdžio Seime bei jo redakcinėje komisijoje. Aš kviečiu priimti paskelbtą programą su tais pakeitimais, kurių būtinumą be išlygų pripažintų konferencijos dauguma. Sąjūdžio rinkiminę programą įgyvendins ją remiantys Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos deputatai, kai jie bus išrinkti.

Dabar mums svarbu visose rinkiminėse apygardose kurti Sąjūdžio rinkėjų klubus ar kitaip vadinamas teritorines organizacijas, palaikančias nuolatinį ryšius su savo deputatais parlamente, savivaldybėje ir atstovais Sąjūdžio Seime. Taip Sąjūdžio struktūra taps demokratiškesnė, labiau pritaikyta aktyviam programinių nuostatų įgyvendinimui per įstatymų leidybą, vykdomosios valdžios programas bei sprendimus.

Norėdamas išvengti partinių interesų vyravimo tarp vieningesnių ir labiau sutelktų, Sąjūdis, matyt, turės įsivesti tikrąją narystę. Greta tikrųjų narių, ne tik pritariančių visai Sąjūdžio programai, bet ir aktyviai veikiančių bei telkiančių visuomenę ją įgyvendinti, gal reikėtų įvesti ir nario rėmėjo statusą. Nariais rėmėjais su patarimojo balso teise galėtų būti ir kitų politinių partijų nariai. Į nario rėmėjo statusą turėtų pereiti ir tie Sąjūdžio nariai, kurie bus išrinkti į įstatymų leidžiamąją ar paskirti į vykdomąją valdžią. Tai pasitarnautų Sąjūdžio vidinei demokratijai.

Įvairių partijų nariais ir ateityje, matyt, bus nedidelė visuomenės dalis, daug aktyvių piliečių liks nepriklausančiais partijoms. Sąjūdžio paskirtis, man regis, – telkti žmones, jaučiančius pilietinę pareigą, nepriklausančius tradicinėms ar naujoms partijoms, bet

norinčius aktyviai kurti ir saugoti demokratišką Lietuvą, ugdyti kultūringą bei darnią visuomenę ir rūpintis, kad Lietuvos Respublika tarnautų visų jos piliečių gerovei. Jo laukia didžiulis, ilgas ir reikalaujantis bendrų pastangų darbas. Reikia keistis patiems, keistis visiems, kad pasikeistų Lietuva. Todėl aš žvelgiu į ateities Sąjūdį pirmiausia kaip į piliečių sąjungą. Pabrėžiu, kaip į piliečių sąjungą, kuri gal galėtų vadintis Lietuvos atgimimo sąjūdžiu. Tad ir atsinaujinusio Sąjūdžio kelias liktų toks, koks buvęs – ugdyti save kartu su Lietuva, eiti kartu su ja ir jai tarnauti. (*Plojimai*)

ALOYZAS SAKALAS. Ačiū. Algirdas Saudargas, ruošiasi Petras Vaitiekūnas. Algirdo Saudargo pranešimas „Pamatas demokratijai“. Dešimt minučių.

ALGIRDAS SAUDARGAS. Gerbiamieji konferencijos delegatai ir svečiai, Sąjūdis savo viešąją veiklą pradėjo nuo perestroikos. Dabar visi aiškiai matome, kad perestroika – tai imperijos griūtis. Ne mes ją griauame, imperija griūva pati, nes jos jėga silpsta. Mes siekiame statyti patys savo rankomis savo demokratinę valstybę, o kiekviena statyba prasideda nuo pamatų.

Kur demokratijos pamatas? Kur atsidūrė Lietuva, panaikinus šeštąją Konstitucijos straipsnį? Ten, kur ji ir buvo, prieš jį įvedant, – klestinčioje brežnevinėje partokratijoje.

Tarybiniai įstatymai nėra tobuli, bet ne jų trūkumai trukdė demokratijai, o visa paralyžiavusi partokratinė sistema. Todėl vien įstatymų pakeitimais nieko nesukursime. Demokratijai būtina erdvė. Todėl Lietuvoje demokratijos padidėja tiek, kiek joje sumažėja partokratijos. (*Plojimai*)

Nomenklatūra tebeklesti karštligiškai keisdama savo rūbą. Kompartijos sekretoriai ir partorgai tebekontroliuoja visur viską, spauda, radijas, televizija tebėra monopolizuotos. Kompartija žengia į rinkimus – „Visa valdžia – taryboms!“ Kam dabar valdžia priklauso, kas trukdo dabartinėms taryboms? Partokratinis paralyžius! Suteikite erdvę demokratijai. Mitingų etapas iš tiesų pasibaigė. Gatvėse ir aikštėse Sąjūdis demokratiją jau įvedė. Leiskite jai pereiti į įstaigas ir gamyklas, ligonines ir mokyklas. Partokratinė sistema privalo pašalinti iš ten, kur jos niekas nekvieta. (*Plojimai*) Antraip imperijos griūtis palies mus ne tik iš išorės, bet ir iš vidaus, o griuvimas gali būti didelis, nes jos pamatai statyti ant smėlio. Nuvalykime totalitarizmo griuvėsius ir rasime demokratijos pamatus Lietuvoje. Mums nereikia dairytis nei į Rytus, nei į Vakarus. Tie pamatai yra nuo seno ir išliko iki mūsų dienų.

Tauta, patyrusi tiek kančių ir negandų, turinti gilų istorijos pajautimą, sugebanti vieninai pakilti ir oriai parodyti pasauliui savo skausmą ar laisvės troškimą, ir tuo pačiu metu beveik visiškai nejaučianti keršto, tokia tauta neprivalo mokytis demokratijos. Demokratija – tai būdas be prievartos išlaikyti valstybės vidinę pusiausvyrą. Demokratija – tai vidinė valstybės taika. Taika į valstybę ateina tiksliai per taikingus žmones. Taikingumas – dvasios savybė, neatskiriama nuo doros. Šis pamatas mūsų tautoje buvo ilgai ir nuosekliai griauamas: plaunamas alkoholiu ir ardomas melu. Daug kas sugriauta, bet pamatas liko. Ne iš kitur atvežtas, bet iš tautos dvasios atgimė Blaivybės sąjūdis ir „Caritas“, susirūpinimas šeima ir negimusiomis gyvybės apsauga. Ir tai, kad visi staiga atsigręžia į Bažnyčią, nėra mados dalykas, bet neišvengiamybė. Sunkiausiu metu būtent Bažnyčia buvo vienintelė organizuota jėga, stovėjusi doros sargyboje. Taigi mūsų demokratijos pamatas ne iš smėlio rėstas, bet ant doros tradicijos ir tvirto tikėjimo uolos.

Ant tvirtų pamatų patį demokratijos rūmą netruksime pastatyti. Čia galime ir į Europą pasidairyti, ne gėda ir iš kitų pasimokyti. Tik nesusigundykite pigiu pseudovienybės lozungu, nes nepriklausomybės siekis gali tapti paskutine besitraukiančio totalitarizmo prieglauda. Joks demokratijos mechanizmas neveiks, kol demokratija negalės kvėpuoti, kol partokratija nepasitrauks suteikdama erdvę demokratijos sklaidai.

Kita vertus, paklausykime išpėjimo, kuris įrašytas šio šimtmečio pradžioje Lietuvos Krikščionių demokratų partijos pirmoje programoje. Citatos pradžia: „Visų šios dienos

nelaimių priežastis yra ta, kad žmonėse sąžinės mažai. Mūsų biurokratai mus skriaudė ir kankino, nes jie sąžinės neturėjo. Jei neturės sąžinės tie, kurie su biurokratais kovoja, tai gavę viršų ims skriausti kitus. Iš to bus tikrai viena pasekmė, kad vietoj vieno skriaudiko stos kitas. Tą suprasdami mes niekad nė su vienu priešu nekovosime nedorais būdais.“

Pasaulis, pusamžį mus užmiršęs, dabar atidžiai ir su nuostaba žvelgia į mūsų taikią parlamentinę kovą. Ateitis priklauso nuo mūsų pačių, Lietuva ir pasaulis laukia mūsų sprendimo. Ačiū. (*Plojimai*)

ALEKSANDRAS ABIŠALA. Gavome pastabą, kad neprisistatė posėdžio pirmininkai. Tai gi pirmininkauja profesorius Aloyzas Sakalas, Sąjūdžio Seimo seniūno pavaduotojas. Aš esu Aleksandras Abišala, Sąjūdžio Seimo seniūnas.

Pranešimą skaitys Petras Vaitiekūnas. Pranešimo tema – „Rytų Europos demokratiniai procesai ir Lietuva“. Ruošiasi Romualdas Ozolas. Pranešimo trukmė dešimt minučių.

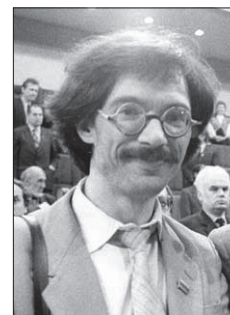
PETRAS VAITIEKŪNAS. Mielie tautiečiai, brangūs sąjūdiečiai, audringas atgimimo procesas kaip stepių gaisras apėmė visą socializmo stovyklą. Tai procesas, kuriame skirtingomis proporcijomis, nelygu šalis, reiškėsi nacionalinio išsivadavimo antikolojininės, revoliucinės, antiokupacinės kovos tendencijos, glaudžiai susietos su bendromis demilitarizacinėmis nuotaikomis.

Tiek socialistinės šalys, tiek Baltijos šalys ir kitos TSRS respublikos yra TSRS kolonijos. Kolonijos, kurios skiriasi tik XX amžiaus kolonializmo formomis, apsprendžiamomis konkrečios šalies dydžio, jos geopolitinės padėties, ekonomikos lygio bei istorijos. Tačiau joms visoms būdingas vienas ir tas pats esmingas kolonijos bruožas – visuomeninio gyvenimo procesus kontroliavo ir daug kur tebekontroliuoja Maskva. Esant procesų bendrumui, egzistuoja ir esminiai skirtumai, pasireiškiantys skirtingais greičiais, apimtimi, skirtingomis negrįžtamumo garantijomis. Didžiausias garantijas mums teikia pabudusių tautų ryžtas pačioms tvarkyti savo gyvenimą ir lemti savo likimą. Dabar jau aišku, kad bandymai Rytų Europoje sustabdyti procesus, sustabdyti jėga arba grąžinti juos atgal sukeltų tiesiog karą, paprastą karą tarp metropolijos ir dominijos ginkluotųjų pajėgų, vienodai pražūtingą abiem pusėms.

Akivaizdu, kad praeitais metais Baltijos šalys buvo pralenkę Rytų Europos šalis. Dar daugiau – mūsų precedentas procesus Rytų Europoje inspiravo ir juos gerokai pagreitino. Akivaizdu, deja, ir tai, kad šiuo metu yra atvirkščiai – mes atsilieiname. Mes, taip audringai ir veržliai su tokiomis viltimis pradėję demokratinį išsivaduojamąjį judėjimą 1988 m. pavasarį, nebegalime jo tęsti tuo pačiu tempu. Svarbiausios priežastys, kodėl taip įvyko, mano nuomone, yra dvi: laiku neatsistatydino vyriausybė ir nebuvo įmanoma surengti rinkimų į Lietuvos Aukščiausiąją Tarybą dar praeitų metų, tai yra 1989 m. pavasarį, tuo metu, kai vyko rinkimai į TSRS liaudies deputatų suvažiavimą. Tuo tarpu Rumunijoje, Vokietijoje, Čekoslovakijoje, Vengrijoje, Lenkijoje iš karto, iš karto po įvykių, buvo iškelti rinkimų lozungai ir buvo siekiama atstatyti pusiausvyrą tarp politinių jėgų ir jų išsidėstymo parlamente bei vyriausybėje.

Tiesa, socialistinėse šalyse opozicinių partijų užuomazgos buvo likę istoriškai, tai joms padėjo nedelsiant įvykdyti naujus rinkimus. Tuo tarpu Lietuvoje įvykiai pakrypo kitaip. Sąjūdis nesukūrė stiprios politinės ir struktūrinės opozicijos komunistų partijos struktūroms. Dabar matome, deja, tik dabar, kad naujų partijų stiprinimas turėjo būti, bet netapo vienu pagrindinių Sąjūdžio uždavinių. Sąjūdis daugiau nuveikė įkvėpdamas dvasią komunistų partijai, tai yra realybė ir į tai reikia atsižvelgti ateityje. Tai atsiliepė ir Sąjūdžio kadrų situacijai, neradome ir toliau nerandame, nepritraukėme ir neišsiugdėme naujų žmonių vis naujiems uždaviniams spręsti. Tai yra Sąjūdžio bėda.

Lietuvoje, kaip kitose Baltijos šalyse, dėl Maskvos įtakos ir nuolatinės grėsmės rinkimų idėjos teko ilgai atsisakyti. Procesai, negavę erdvės vystymuisi, ėmė slobti ir atbloškė mus atgal. Naujų politinių jėgų populiarumas ėmė mažėti, tai atsiliepė bendroms tautos nuotaikoms, nes ilgai neturėdami valdžios negalėjome realizuoti savo idėjų. Procesai ne-

leistinai užtruko, bet tai yra Lietuvos, apskritai Pabaltijo specifika. Marinantis Maskvos jėgų laukas mus veikia tiesiogiai, Rytų Europos šalis gi – per tarpininkus, kitais žodžiais tariant, Lietuvoje kraštutinė dešinioji, reakcingiausia politinė jėga yra Maskva. Rytų Europos šalyse tokia jėga yra ir komunistų partijos, tai esminis skirtumas. Rytų Europos šalys gali užsiimti kompartijų struktūrų demontavimu, daužymu iki pat komunistų partijos uždraudimo tik todėl, kad savo politinių jėgų spektre reakcingesnės jėgos jė tiesiog neturi. Rytų Europos šalių parlamentai ir vyriausybės daro viską, kad traukėtų Maskvos kontrolės pančius, demontuodamos senąsias totalitarines struktūras, dezorganizuodamos arba perimdamos jas. Pavyzdžiui, tai, kas įvyko su Vengrijos saugumiečiais, davė Vengrijai politinį, didžiulį politinį kapitalą ir eliminavo demokratijai priešišką jėgą, tačiau tarpvalstybiniuose santykiuose su TSRS demonstruojamas geranoriškumas, o ne dangaus keršto troškimas. Siekiama civilizuotų santykių, paremtų ne pavaldumu, o bendradarbiavimu. Apie tai liudija neseniai Lenkijos ir Vokietijos naujųjų vadovų vizitai Maskvon, kai tarpusavio santykiai grindžiami, teisingiau pasakius, bandomi grįsti sutartimis, kartu siekiama kuo platesnių ryšių su Vakarų šalimis, kad būtų atsverta ir išbalansuota Rytų įtaka. Todėl mums kyla svarbiausias klausimas: ar rinkimai į Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Aukščiausiąją Tarybą garantuos Lietuvos įsiliejimą į Rytų Europos procesus? Štai pagrindinė problema.

Taip, kaip tokie analogiški rinkimai socialistinėms šalims garantavo jų politinį, bet toli gražu ne ekonominį grįžimą į Europą, Lietuvoje daugelis procesų yra įstrigę, išalę dėl krizės baimės, dėl krizės galimybių. Neaišku, kas ir kada gali „supykinti“ Maskvą, ir toks neapibrėžtumas labai negatyviai veikia visą mūsų judėjimą. Tolesnes savo viltis mes daug kur siejame su naujosios Aukščiausiosios Tarybos politiniu ryžtu, su drąsiais politiniais sprendimais, be kurių neįmanomas nei valstybingumo atkūrimas, nei įsiliejimas į Rytų Europos procesus. Kalbu, kad būtų konkrečiau, apie Nepriklausomybės aktą, kurį daug kas, ypač komunistų partija, supriešina su nepriklausomybės procesu. Alternatyvos čia nėra ir supriešinimas neteisėtas. Mes jau dabar matome, kad *step by step* (žingsnis po žingsnio) politika jau nebeduoda vaisių, buksuojame vietoje. (*Plojimai*) Buksuojame vietoje su tarnybos okupacinėje armijoje problemomis. Dmitrijaus Jazovo pozicija teisinga, kai jis sako: padarykite politinį sprendimą ir po to mes galėsime spręsti, jis laikosi TSRS konstitucijos. Buksuojame su ekonominėmis, pavyzdžiui, emisinio banko problemomis, su pasienio kariuomenės problemomis, Lietuvos policija ir kitomis. Perskaitykite paskutinį penktąjį „Atgimimo“ numerį, kuriame Valstybės saugumo generolas Eduardas Eismuntas atvirai demonstruoja savo nepaklusnumą LTSR Aukščiausiosios Tarybos ir LTSR Konstitucijai, apeliuodamas, ir teisėtai apeliuodamas, nes galima šioje situacijoje apeliuoti, į TSRS konstituciją ir TSRS jurisdikciją. Ir panašių problemų susikaupė daugybė. Visa tai rodo, kad konstitucinio konflikto su TSRS gilinimas nebeatveria mums naujų politinių galimybių, kol liekame Maskvos jurisdikcijoje.

Esu įsitikinęs, kad naujoji Aukščiausioji Taryba privalės padaryti politinį sprendimą dėl Lietuvos teisinio, politinio atsiribojimo nuo TSRS, dėl Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo, dėl išstojimo, jeigu taip galima vadinti, „išstojimo“, nes mes niekada nebuvo įstoję į TSRS, įvardydama TSRS kaip agresorę. Tik taip mes galime likviduoti konstitucines TSRS ir LTSR kolizijas, ir artėja tam palankiausio momento pabaiga. Deja, Rytų Europa stabilizuojasi. Deja, Rusija, atvirkščiai, vis labiau praranda pusiausvyrą, prasideda chaosas, todėl mes baigiame išsemti savo laiko limitą, artėja kulminacija, artėja apsisprendimas. Tik taip mes, tik po šio žingsnio Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos veiksmai būtų vienodo politinio lygio su Rytų Europos procesais. Šioje šviesoje nepriklausomybės atgavimas pasirodo kaip dviejų problemų natūrali simbiozė – akto, politinio sprendimo ir proceso, kurio metu nepaliaujamomis derybomis būtų stiprinamas atsiskyrimas nuo Tarybų Sąjungos, atsiskyrimas Europos kontekste. Akto priėmimas truktų penkias minutes, po to Aukščiausiojoje

Taryboje procesai užtruktų keletą metų, keletą dešimtmečių, tačiau tai neprieštarauja vienas kitam. Aukščiausioji Taryba privalės per ilgus metus sudaryti tas sąlygas, kurioms esant mes ne tik politiškai, bet ir dalykiškai dalyvausime Europos procesuose. Į juos vaisingai gali įsijungti ir nevalstybinės organizacijos, partijos bei judėjimai. Jie Europos kontekste galėtų organizuoti dialogus, tapti informacijos precedentu, iniciatyvos šaltiniais.

Kaip vieną iš vykusių pavyzdžių aš galėčiau išvardyti Sąjūdžio organizuojamą antrą tarptautinę žmogaus teisių konferenciją šių metų rugpjūčio mėnesį.

ALEKSANDRAS ABIŠALA. Jūsų laikas, gerbiamasis pranešėjų.

PETRAS VAITIEKŪNAS. Tokios iniciatyvos vėliau galėtų būti konstruktyviai naudojamos parlamentinėje ir vyriausybiniėje veikloje. Baigiu. Su Sąjūdžiu už Lietuvą! Ačiū. (*Plojimai*)

ALEKSANDRAS ABIŠALA. Ačiū. Romualdas Ozolas – „Sąjūdžio būtinybė ir vieta Lietuvos politiniame gyvenime“. Dešimt minučių. (*Plojimai*) Labai prašome pranešėjų išgelbėti mus nuo nemalonios pareigos nutraukti jus. (*Plojimai*)

ROMUALDAS OZOLAS. Žmogus gyvena laisvas arba nelaisvas. Žmogaus laisvė yra jo valstybė ir tas gyvenimo būdas, kurį ji jam garantuoja. Lietuva šiandien yra jau tiek išsilaisvinusi, kad kaip pagrindinius kelia abiejų svarbiausių laisvės sąlygų klausimus.

Nepriklausomybė ir demokratija yra svarbiausi mūsų politinių batalijų orientyrai. Nepriklausomybė – kaip kiekvieno iš mūsų laisvė pasaulyje ir demokratija, kaip kiekvieno mūsų laisvė savo valstybėje – jaudina šiandien ne tik tai čia susirinkusius.

Kokios šiuo požiūriu Sąjūdžio priedermės? Pirmiausia, tai nepriklausomybė kaip laisvė visiems. Nepriklausomybė kaip mūsų būties principas ne tik paskelbta pagal tą principą, kaip mokam, jau ir gyvenam. Nepriklausomybei mes jau šiandien esame laisvi.

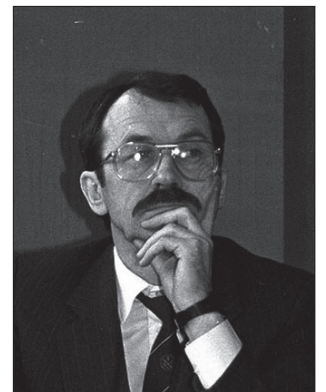
Kai kas sako: bet mes nesame nepriklausomi nuo pačios nepriklausomybės. Iš tiesų, nepriklausomybė šiandien jau išakmiai beldžiasi į duris. Ir nenuostabu, nes baigiami išnaudoti ir psichologiniai, ir tautiniai, ir socialiniai, pagaliau, ekonominiai ir politiniai galimybių nebūti nepriklausomybėje resursai. Tai yra gyvenimo senoje tikrovėje galimybės. Gyventi senaip darosi vis labiau jau nebeįmanoma. Sugebėjimas tvarkytis taip, kad ta negalimybė nevirstų prievartos stichija, ko bijo šios tezės teigėjai, kad destruktivieji tos stichijos poveikiai nesumažintų mūsų laisvės nepriklausomybėje, šis sugebėjimas iš tiesų dabar darosi dar svarbesnis.

Kokia visuomenės galia Lietuvoje turi šitą sugebėjimą? Kol kas jokia kita – tik tai Sąjūdis. Jis vienas tekelia nepriklausomybės kaip laisvės klausimą. Jis vienas nepriklausomybės kaip laisvės klausimą šiandien tesprendžia. Tai ryšku ir Sąjūdžio rinkiminėje programoje, ir Antrojo suvažiavimo programos pamatu galinčioje tapti alternatyvinėje rinkiminėje programoje. Gaila, kad vienas Sąjūdis mūsų nepriklausomybę taip plačiai temato, bet jis tasyk tuo labiau šiandien yra reikalingas. Tai yra pirmoji Sąjūdžio šiandien būtinybė, pirmiausioji būtinybė. Sąjūdis šiandien vienas nepriklausomybės skelbimą supranta kaip tikrą politinę laisvę. Šiandien tam jis yra ir pasiruošęs. (*Plojimai*)

Dabar apie demokratiją kaip laisvės kiekvienam būdą. Laisvė nėra galimybė orientuotis viskam. Iš tokios orientacijos tegimsta viena – chaosas. Kitaip sakant, laisvė yra vertybių pasirinkiminė galimybė. Džiugu, kad šiandien mūsų vertybės esminės – nepriklausomybė, demokratija, žmogus, tauta. Dar džiugiau, kad kelias į tas vertybes taip pat pasirinktas teisingai, teisingi keliai.

Tikros politinės laisvės kelias – tai yra apsisprendimas partijoms ir daugpartinei diferenciacijai. Partijos Lietuvoje atgimė ir auga Sąjūdžio globoje. Sutinku, kad galbūt mažą dėmesio buvo skirta, bet Sąjūdžio globojamos šiandien jos bręsta.

Teisybę pasakius, Lietuvoje dar nėra nė vienos normalios partijos. Komunistų partija per didelė, visos kitos per mažos. (*Juokas, plojimai*) Visos partijos dar nenormaliai jausingos, žodingos ir netgi, sakyčiau, aršios, tačiau geravalės. Būtent tai rodo jų sugebėjimas

Sąjūdžiui raginant susėsti į Laikinosios politinės konsultacinės tarybos kėdes. Šiandien jas visas vienija ne tik Lietuvos nepriklausomybės siekis, bet ir bendra išorinių destruktivių jėgų grėsmė. Toks susivienijimas yra, kaip sakoma, laiko reikalavimas. Situacijos iš esmės nepakeis ir alternatyvi besivystančių politinių jėgų sąjunga. Jis galės būti tikrai radikalaus pobūdžio opozicija Sąjūdžio vadovaujamai konsultacinei tarybai visu pereinamuoju į nepriklausomybę laikotarpiu, išliekant valstybiškai neįstatymuotai krizės komitetui. Tai labai svarbu! Tokio komiteto buvimas šiandien yra būtinas. Jo nei sukurti galėjo, nei balansuoti nepajėgs kas nors kitas – tik Sąjūdis. Sąjūdis šiandien vienintelė politinių jėgų veikimo Lietuvoje pozityvaus konsolidavimo jėga – tai antra pati svarbiausia Sąjūdžio būtinybė šiandien.

Rinkimai daug Sąjūdžio ir partijų žmonių perves į parlamentą. Ar bebus reikalingas Sąjūdis tąsyk? Labiau negu bet kada, jeigu norėsime, kad naujame etape būtų realizuoti pirmiausia Sąjūdžio siekiai, postuluoti jam gimstant. Neįsivaizduoju, kas geriau už Sąjūdžio rinkėjų klubuose susibūrusius politiškai aktyviausius rinkėjus galės garantuoti naują neformalų ir konstruktyvų rinkėjų ir deputatų santykį? Kas geriau už klubų žmones galėtų padėti formuluoti programas, o esant reikalui ir reikalavimus deputatams? Pagaliau, kas geriau už juos galės palaikyti ryšius su savivaldybėmis? O tai dar kol kas mūsų neįsisąmonintas ir nepra-dėtas spręsti klausimas. Sąjūdžio sugestija bus būtina ne tik atskiriems deputatams. Pirmoje demokratiškoje Aukščiausiojoje Taryboje nebus ir partinės harmonijos. Ir aš nežinau, kas už Sąjūdį efektyviau galės pasiūlyti koalicijos programą, kas tiksliau galės apibrėžti opozicijos skiriamąją ribą? Pagaliau Sąjūdis kaip visos tautos sugestija vienintelis tegalės rimčiau pakilti ne tik virš parlamento, bet ir virš jo vadovybės, netgi prezidentui prilyginto pirmininko, jeigu dėl tokio Lietuva apsispręstų. Manau, vien tik Sąjūdis galės būti arbitru ir vykdomosios valdžios pertvarkymo darbuose. Jis turės išspręsti principinį klausimą, kur imtis atsakomybę už nugalėjimą ir chaosą, o kur pareikalauti visų pirma atsakomybės. Beje, tikslų atsiskaitymą už tai, kas padaryta ir ko nepadaryta, man rodos, turėtų pateikti kiekvienas valdžią perduodantis vadovas. Todėl užuot kuitęsi, kaip dabar daro daugelis iš vadovaujančiųjų, galbūt galėtų, galbūt vertėtų jiems sukrusti ir pasitvarkyti bent kiek Lietuvos labui. (*Plojimai*)

Pagaliam pati svarbiausia Sąjūdžio būtinybė šiandien. Šiandien – tai iš esmės ir ryt, ir net nepriklausomybėje. Daugelis pirmojo Sąjūdžio žmonių išeis į įstatymų leidimo ir vykdomąją valdžią. Mes žinome jų intelektualinį potencialą, jų politinius ir kitus sugebėjimus, žinome visi ir manome, kad jie sugebės atvesti Lietuvą į nepriklausomybę, kad jie privalo šitai padaryti. Privalo sukurti pagrindus nepriklausomam gyvenimui.

ALOYZAS SAKALAS. Gerbiamasis pranešėju, jūsų laikas.

ROMUALDAS OZOLAS. Paskutinė pastraipa, galima užbaigti? Ačiū.

Paskui jie ir iš parlamento, ir iš ministerijų turės išeiti. Kas juos pakeis? Užsienyje rengti specialistai? Galbūt. Savo pačių mokyklose parengtieji? Dar labiau abejotina. Kas jau yra patikrinta ir visai patikima, – nauji mums reikalingi žmonės turės subręsti Sąjūdyje, naujojoje jo bangoje. Kitokioje galbūt, veiklesnėje, konkretesnėje, griežtesnėje, gal net praktiškesnėje. Bet iš esmės iš tokios pat medžiagos kilusioje – iš tikėjimo savim ir Lietuva. Šiandieninė Sąjūdžio būtinybė dar ilgai truksiančiame mūsų gyvenimo nenormalume, Sąjūdžio bendriausių poveikių įvardijimo galioje ir visapusiškoje jų sugestijoje, o taip pat stebėtina sugebėjime atsinaujinti. Šito ir linki Sąjūdžiui tie, kurių palydėjimui yra skirta ši konferencija. Linki tvirtai žinodami, nes netrukus visi vėl susėsime prie vieno stalo – jau nepriklausomoje Lietuvoje. (*Plojimai*)

ALOYZAS SAKALAS. Virgilijus Čepaitis – „Sąjūdžio ateitis“. Dešimt minučių. Ruošiasi Algirdas Gureckas.

VIRGILIJUS ČEPAITIS. Mielieji bendražygiai, Sąjūdžio veteranai, gerbiamieji svečiai, ponios ir ponai! Kalbant apie Sąjūdžio ateitį, pravartu pradėti nuo praeities. 1988 m.

birželį Sąjūdis iškėlė sau tris siekiamybes, kurios skambėjo taip: viešumas, demokratija, suverenitetas.

Kas gi padaryta, siekiant šių tikslų Lietuvoje? Svarbiausiu laikyčiau suvereniteto, arba nepriklausomybės, siekį. Čia pasiekta itin daug. Priėmus mūsų Aukščiausiojoje Taryboje Konstitucijos pataisas dėl Lietuvos įstatymų viršenybės, Maskva bent žodžiais pritarė mūsų ekonominiam savarankiškumui, pasmerkė Molotovo–Ribentropo paktą. Šitas konstitucinis staigus kelias, kurį vertina visas pasaulis, visų Lietuvos žmonių ryžtas anksčiau ar vėliau atves mus į visišką nepriklausomybę.

Viešumo srityje taip pat šis tas pasiekta, nes, įsikūrus nepriklausomai Sąjūdžio spaudai, komunistų partijos kontroliuojama spauda bei televizija taip pat buvo priverstos sakyti truputį daugiau tiesos.

Mažiausiai pokyčių įvyko demokratijos srityje. Sąjūdžiui pavyko tik viena – viešojo politinio gyvenimo demokratizacija. Atsikūrė ir įsisteigė naujos partijos bei organizacijos, demokratiškai buvo išrinkti TSRS liaudies deputatai, tačiau visa tai neliečia gyvenimo esmės. Viskas Lietuvoje vyksta po senovei, veikia senosios iš totalitaristinės sistemos paveldėtos struktūros, nefunkcionuoja teisėtvara, kolūkiuose klesti feodalizmas, partinės prekybinės mafijos valdo rajonus ir miestus, jeigu ne visą respubliką. Mes visi tikimės, kad pirmuoju žingsniu į demokratiją, į valdžios atidavimą liaudžiai taps rinkimai į Aukščiausiąją Tarybą. Galbūt ir taps, jeigu tuose rinkimuose pralaimės partokratija ir jeigu Sąjūdis po rinkimų ras savyje jėgų iš opozicijos tapti pozicija ir imtis atsakomybės ištraukti Lietuvą iš gilių duobės, į kurią įstūmė ją ir bandė palaidoti komunistinis režimas. (*Plojimai*)

Praėjusią vasarą pasigirdo kalbų ir pasipylė straipsnių apie Sąjūdžio krizę, net jo eroziją. Iš dalies tai tiesa, Sąjūdis iš tiesų atsidūrė kryžkelėje. Paaiškėjo, kad toks Sąjūdis, koks jis buvo nuo pat pradžių, jau beveik išsėmė savo galimybes. Mes esame stiprūs masinėse akcijose, kai reikia sušaukti šimtą tūkstančių į mitingą ar surinkti milijoną parašų, tačiau nesugebame nuimti vieno kolūkio karaliuko, jeigu jį remia visa Lietuvos partinė mafija. (*Plojimai*)

Sąjūdžio kaip masių judėjimo organizacinė struktūra nėra pritaikyta nuosekliam ir pastoviam darbui. Jeigu norime, kad Sąjūdis įvykdytų savo tikslus, galų gale net savo programą, jis turi keistis. Sąjūdis turi ateiti į valdžią ir pertvarkyti gyvenimą, panaudodamas tai pertvarkai valdžios mechanizmą. (*Plojimai*)

Žinote, man kartais baisu skelbti nepriklausomybę. Įsivaizduokite, kad užporyt Aukščiausioji Taryba susirinkusi paskelbia nepriklausomybę. O kas nuo to pasikeis Lietuvoje? Negi manote, kad stebuklingu būdu per vieną naktį išnyks mūsų ministrai, kurie sabotuoja Lietuvos ekonominį savarankiškumą derybose su Maskva? Ar kur nors išgaruos kolūkių pirmininkai, jau dabar rezgantys pinkles naujai Lietuvai organizuodami pieno ir mėsos boikotą mūsų miestams? Ar mūsų partokratija liausis dalintis Lietuvą?

Nepriklausomybę mes galime skelbti tik tada, kai būsime įsitikinę, kad jau sukūrėme demokratinį mechanizmą, kad jūsų, mūsų visų balsas kažką reiškia kaimo, rajono, miesto, visos Lietuvos valdyme, kai būsime garantuoti, kad jokia chunta – vis tiek, komunistinė ar antikomunistinė – neužgrobs Lietuvoje valdžios. (*Plojimai*)

Vienas LKP CK biuro narys ne per seniausiai paskelbė laikraštyje, kad, jo nuomone, būsimajame parlamente bus Lietuvos komunistų vadovaujama naujųjų partijų koalicija. Kad tai būsiąs Lietuvos komunistų partijos vadovavimo metas. Nenoriu su tuo sutikti. Naujosios partijos sudaro tik mikroskopinę Sąjūdžio dalį. Dauguma mūsų nepriklauso jokiai partijai. Ir neteisinga yra Sąjūdžio žmones, nepriklausančius partijoms, išbraukti iš politinės veiklos tik todėl, kad jie nepriklauso jokiai partijai.

Ir čia norėčiau pakalbėti apie demokratijos perspektyvas. Jokia demokratija neįmanoma, jeigu Lietuvoje bus tik viena stipri partija, juo labiau turinti gajas totalitarizmo tradicijas ir visa aprėpiantį aparatą, ir kelios silpnos, nesudarančios jai konkurencijos. Demokratija

neįmanoma be konkurencijos, be pasirinkimo, be pozicijos ir opozicijos kovos. O juk mūsų spaudoje kartais nusišnekama iki tol, kad Sąjūdis po rinkimų turės pasidaryti priešininkas net tiems savo žmonėms, kurie ateis į valdžią. Tai arba visiškas nesusigaudymas politikoje, arba dar blogiau. Jeigu norime, kad atėję į valdžią Sąjūdžio žmonės pertvarkytų Lietuvą, visas Sąjūdis turi juos remti. Užteks jiems ir natūralios opozicijos iš kompartijos pusės. (*Plojimai*)

Negali būti demokratijos egzistuojant tik vienai sprendžiamą balsą turinčiai partijai. Išėjus yra tik viena, kaip aš ją matau. Jeigu iš tikrųjų norime, kad Sąjūdis nuo kalbų pereitų prie darbų, kaip sako mūsų oponentai, tarp kitko, turintys didžiausias galimybes dirbti, tik deja, jomis nesinaudojantys, žymi Sąjūdžio dalis turi pavirsti partija. Nematau jokių galimybių, kad socialdemokratai ar krikščionys demokratai net per porą metų sustiprėtų taip, kad galėtų konkuruoti su komunistais.

Reikia sukurti stiprią partiją, kuri įgyvendintų Sąjūdžio idėjas. Tik tokia partija – kol kas ją pavadinkime Sąjūdžio partija ar Atgimimo partija – žaibiškai sukurtų visoje Lietuvoje struktūras, kurios palaikytų ir remtų Sąjūdžio žmones visuose valdžios lygiuose nuo kaimo iki sostinės. (*Plojimai*) Tik tokia partija gali atkurti Lietuvą ir būti jos nepriklausomybės garantu. Sąjūdyje nuo pat pradžių nestigo žmonių, pasisakančių už jo pavertimą partija, įvedant narystę ir bent šiokią tokią drausmę.

Mes visada protestuodavome ir aš pats protestuodavau prieš tokias tendencijas. Iš tiesų pirmaisiais gyvavimo metais, kai visi dideliu būriu siekėme bendrą tikslą, kuriuos kartais net nedrįsdavome tiksliai apibrėžti, palaida Sąjūdžio struktūra padėdavo įveikti priešininkus. Tačiau dabar tikslai sukonkretėjo, sukonkretėjo pati mūsų veikla, ir tai konkrečiai veiklai reikia labiau apibrėžtos organizacijos. Niekas dar nėra sugalvojęs politiniame gyvenime nieko protingesnio už partiją, kai reikia įgyvendinti programas ir siekti konkrečių tikslų. Nėra turbūt prasmės paversti partija visą Sąjūdį, tą didįjį Sąjūdį, kuriame telpa ir kitos partijos. Tačiau manau, kad atsiras pakankamai žmonių, jokiai partijai dar nepriklausančių, tačiau manančių, kad reikia griežtesnės organizacijos Sąjūdžio tikslams įgyvendinti. Savaime suprantama, Sąjūdyje liks žmonės, kurie nepanorės stoti į Sąjūdžio partiją, tuo labiau kad 50 metų komunistų partijos monopolis daugelyje mūsų išugdė pasišlykštėjimą bet kokia partija. (*Plojimai*)

Didysis Sąjūdis, atsiradus partijai, liktų koks buvęs. Jis būtinas Lietuvai kaip galimybė atstovauti jai, kai reikalingas spontaniškas visos tautos valios išreiškimas, būtinas kaip demokratijos mokykla. Lietuvai būtinas ir Sąjūdžio Seimas, kuris nepraras reikšmės net demokratiškai išrinkus Aukščiausiąją Tarybą ir kuris galės tapti antraisiais visuomeniniais mūsų parlamento rūmais.

Kokius gi tikslus turėtų kelti sau ta Sąjūdžio, arba Valstybės atgimimo, partija? Kokią visuomenę ji bandytų sukurti? Ją būtų galima apibūdinti taip: laisvų žmonių visuomenė, demokratinė visuomenė, dvasinga visuomenė, besiuogdanti visuomenė.

Pabandysiu plačiau paaiškinti šias sąvokas.

Mūsų tikslas – laisvų žmonių visuomenė. Laisvė – ne tik prievartos atsisakymas. Laisvė yra galimybė apsispręsti asmeniniame gyvenime ir teisė turėti sprendžiamąjį balsą įvairialypėje visuomenės veikloje. Kolūkiečiai turi tapti laisvais ūkininkais, darbininkai – laisvais savo įmonių šeimininkais. Laisvės pagrindas – nuosavybė, įgyjama darbu ir ribojama tik socialinio teisingumo.

Mūsų tikslas – demokratinė visuomenė, kurioje pirmenybė teikiama privačiai iniciatyvai, o valstybei tenka tik tos iniciatyvos derinimas su visų žmonių interesais. Tokia visuomenė valdosi pati, užtikrindama kiekvienam žmogui teisę išsirinkti atstovus, kuriems leidžia tam tikrą laiką sau vadovauti, ir užtikrindama teisę juos nušalinti, jei jie vadovauja blogai.

Mūsų tikslas – dvasinga visuomenė. Mes turime panaikinti bet kurios partijos monopolį dvasiniame gyvenime, grąžinti tautai ne tik tautinę savimonę, bet ir dorovę, dvasinę

stiprybę, taip reikalingą pasaulio sumaišties laikais. Nieko verta bus gerovės valstybė, jei Lietuvos žmonės netaps dvasingi, dori ir geri savo artimiesiems. Šeima vėl turi tapti dvasinio ir materialinio tautos gyvenimo pamatu. Mes kylame iš mūsų tautos griuvusių tarytum po praūžusios karo audros, nusinešusios didžiumą gyvybių. Daugelis mūsų likome gyvi tik kūnu su nužudyta dvasia.

Mūsų tikslas – besiuogdanti visuomenė, kuri, kurdama nepriklausomybę, tuo pat metu kuria ir naują žmogų. besimokantį demokratijos, iš naujo išpažįstantį tiesas, kuriomis tikėjo ištisos mūsų protėvių kartos. Mes ateiname į nepriklausomybę tokie, kokie esame, ir mūsų priedermė suprasti, kad tokie, kokius mus padarė žlunganti santvarka, nesame tos nepriklausomybės verti ir turime be atilsio dirbti kurdami, ugdydami save naujam gyvenimui, naujai Lietuvai. Tiesa ir meilė nugalės! (*Plojimai*)

ALOYZAS SAKALAS. Ačiū. Kalba Pasaulio lietuvių bendruomenės vicepirmininkas ir jos įgaliotas atstovas Algirdas Gureckas. Tema – „Išeivija ir Lietuva“, dešimt minučių. (*Plojimai*)

ALGIMANTAS GURECKAS. Atsiprašau, noriu pataisyti – Algimantas Gureckas.

ALOYZAS SAKALAS. Atsiprašome.

ALGIMANTAS GURECKAS. Man didelė garbė lietuvių išeivijos vardu pasveikinti šią didingą „Lietuvos kelio“ konferenciją, kai tas kelias jau privedė Lietuvą prie jos nepriklausomybės vartų. (*Plojimai*)

Pasaulio lietuvių bendruomenė, būdama organizuota lietuvių išeivijos išraiška, visada siekė ir siekia laisvos, suvereninės, nepriklausomos Lietuvos. Pasaulio lietuvių bendruomenė visiškai pritaria Sąjūdžio nusistatymui siekti Lietuvos išsilaisvinimo einant į tikslą politiniu bei konstituciniu keliu, remiantis įstatymais, Konstitucija, tarptautiniais susitarimais ir bendrais teisės principais. Tai, be abejo, paradoksas, nes veikiantys įstatymai ir pati Konstitucija yra okupacinės valdžios primesta ir todėl negali būti laikomi teisėtais. Bet tai vienintelis kelias, kuris veda į Nepriklausomybę. Ir priešingai, kokios nors piktos konfrontacijos vestų į beviltišką akligatvį. Lietuvos nepriklausomybė gali būti pasiekta tik sumaniai panaudojant pačios Sovietų Sąjungos ekonominės, politinės bei ideologinės krizės sudaromas progas.

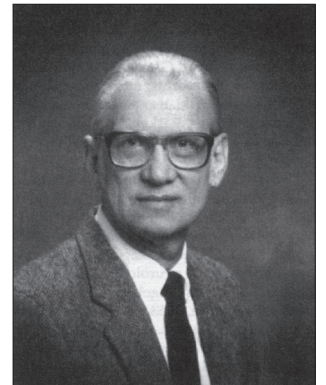
Laisvųjų Vakarų viešoji opinija nebuvo palanki Baltijos kraštų nepriklausomybei. Daugeliui Vakaruose didelis atrodė geriau negu mažas, lyg ir laisvėjanti imperija geriau negu kelios naujos tautinių pagrindų sudarytos nepriklausomos valstybės. Tik jūs patys savo pasiryžimu, vienybe ir vidine drausme išsikovojote pasaulio pagarbą Lietuvos laisvės troškimui.

Jūsų didingos masinės demonstracijos, ypač Baltijos kelias, ir nuostabus Sovietų Sąjungos prezidento Michailo Gorbačiovo sutikimas Lietuvoje pakeitė Vakarų viešąją nuomonę ir privertė ją susitaikyti su mintimi apie Baltijos kraštų, ypač Lietuvos, nepriklausomybę (*Plojimai*) o lietuviškas Sąjūdžio vardas įėjo į didžiąsias Vakarų kalbas ir mirga pasaulio žiniuose. (*Plojimai*)

Išeivija su nuostaba ir pasididžiavimu, o kartais ir su baime, džiaugiasi jūsų įžvalgumu ir drąsa, kartais, kaip mums atrodo, sėkmingai einant per prarąjas kardo ašmenimis. Tačiau išeivija vistik turi savo pasiūlymų, kurie išsilaisvinimo kelyje gal yra šalutiniai, bet lietuvių tautos ir Lietuvos ateičiai gali būti svarbūs.

Naujos ateities kūryba bus patvaresnė ir patikimesnė, jei ji bus statoma ant praeities tradicijų pamatų. Svarbu išsaugoti tautos istorinę atmintį ir patirtį – tai didelis tautos turas. Herojinių istorijos laikotarpių ir laimėjimų atminimas kelia pasididžiavimą ir teikia stiprybės, bet gal dar svarbiau prisiminti klaidas ir nuosmukius, iš kurių reikia pasimokyti, ko ateityje vengti ir saugotis.

Lietuvos valstybingumo tradicijos išsaugojimui turime pakankamą pagrindą. Vasario 16-osios Aktas kalba apie Lietuvos valstybės atstatymą, bet ne apie naujos sukūrimą, o dabartinio išsilaisvinimo kelio pagrindinė tezė yra Lietuvos Respublikos okupacijos bei

aneksijos neteisėtumas. Iš to išplaukia, kad teisės ir teisėtumo atkūrimas turėtų būti susietas su pirmosios Lietuvos Respublikos valstybės struktūros, jos institucijų bei tradicijų atkūrimu. Tai jokių būdu nereiškia, kad ateities Lietuva turėtų būti kokia buvo. Ne, ateities Lietuva turi būti ir bus tokia, kokios norės jos žmonės. Aišku, ji bus demokratinė, o ne autoritarinė. Tradicija neturi pasidaryti kliūtimi ateičiai. Ji neturi nulemti ateities, bet turėtų tik padėti pamatą ateities valstybiniam pastatui, kuriam ji suteiktą pastovumo ir tvirtumo.

Mums atrodo, kad atstatant Lietuvos nepriklausomybę, būtų tikslinga patvirtinti Vasario 16-osios Valstybės Atstatymo ir jos Nepriklausomybės Akta, o ne surašyti visai naują deklaraciją. (*Plojimai*) Svarbu palikti be pakeitimų ar patobulinimų pagrindinius ženklus ir simbolius, kuriais valstybė reiškia savo istorinę tapatybę ir tęstinumą – tai valstybės vardą, jos herbą Vytį, šalia trispalvės – istorinę Vyčio vėliavą, sostinę Vilnių, himną. (*Plojimai*)

Įnešant į pagrindinius valstybės tapatybės ženklus kokių naujovių, yra pavojus prarasti ryšį su senosios valstybės tradicija ir ją palikti gudams. (*Plojimai*) Mes galime su jais ta tradicija dalintis, tegul ir jie savo kraštą žymi Vyčiu, bet nepalikime gudams vieniems senąjį mūsų Vytį, neiškeiskime jo sau į paprastą raitelį ar dar ką nors kita. (*Plojimai*)

Valstybiniai ir tautiniai simboliai jungia ne tik praeitį su dabartimi, bet ir plačiame pasaulyje pasklidusią išeiviją vienija su tautos kamieniu. Išeivija savo ryšį su tėvyne išreiškia tais pačiais ženklais ir jų keitimasis jai būtų labai skaudus. (*Plojimai*)

Naujosios Lietuvos jungtis su Pirmąja Lietuvos Respublika būtų užtikrinta, jeigu valstybę atstacius būtų laikomasi paskutinės 1938 m. Konstitucijos. (*Plojimai*) Žinoma, jos pačios nustatyta tvarka pakeitus tas nuostatas, kurios nesiderina su demokratinės santvarkos principais. Tuo būdu naujam demokratiniam turiniui, nors ir trumpam, būtų pritaikyta senoji konstitucinė forma, o vėliau juk ir tą formą galima pakeisti. Paneigus senąją Konstituciją ir iškart skelbiant naująją, būtų pažeistas ryšys su buvusia Lietuvos Respublika, o tai labai apsunkintų Lietuvos valstybės tarptautinį pripažinimą ir suteiktą progą ginčyti jos teises į Lietuvos Respublikos palikimą. (*Plojimai*)

Kitas svarbus naujosios Lietuvos pagrindas – tai aiškus jos gyventojų pasisakymas už nepriklausomybę. Mums atrodo, kad būtų tikslinga surengti referendumą, kuris išreikštų Lietuvos žmonių valią net ir tuo atveju, jei pasirodytų, kad kelyje į Lietuvos nepriklausomybę jis nėra būtinais reikalingas, net ir tada, jei Lietuva jau būtų atgavusi savo nepriklausomybę kuriuo kitu būdu. Tiesa, mes gerai žinome, kad lietuvių tauta apsisprendė už Lietuvos valstybės atstatymą ir jos nepriklausomybę Vasario 16-osios aktu, vėliau patvirtintu Steigiamojo Seimo. Tačiau tauta juk visada gali savo valią dar kartą pareikšti. Pats referendumo klausimas gali būti atitinkamai suformuluotas – ne kaip naujas apsisprendimas, bet kaip jau įvykusio apsisprendimo patvirtinimas. Svarbu, kad Lietuvos santykiuose su Sovietų Sąjunga ar su Rusija neliktų progos kada nors ateityje tvirtinti, kad Lietuvos nepriklausomybė – tai kokių nors ribotų sluoksnių interesų rezultatas, o ne visų Lietuvos žmonių, didelės daugumos valios išraiška. (*Plojimai*)

Pagaliau anksčiau ar vėliau ir tarp pačių lietuvių, be abejo, atsiras istorikų revizionistų, kurie norės pasirodyti savo originalumu keldami panašias abejones. Ateities kartoms Lietuvos pasiryžimas už laisvę ir nepriklausomybę juk nebus toks akivaizdus, kaip mums, kurie regime jį savo akimis. Tad geriau nepalikti vietos ateities abejonėms ir neaiškumams.

Mums, išeivijos lietuviams, itin svarbu, kad pasaulio viešojoje opinijoje Lietuvos apsisprendimas būtų visai aiškus, o nėra nieko aiškesnio už referendumą, kurio iki šiol Lietuvoje niekada nebuvo. Jokie rinkimai ir seimų nutarimai, jokios konferencijos, demonstracijos ir peticijos negali jam prilygti savo nenuginčijamu aiškumu ir tiesioginio tautos valios pareiškimo autoritetu. Referendumas įtikintų visus skeptikus demokratiname pasaulyje arba bent jau juos nuginkluotų ir nutildytų. (*Plojimai*)

Mums rūpi, kad ateities Lietuvai būtų padėti kuo tvirtesni pamatai. Tokius pamatus, mūsų nuomone, sudarytų du pagrindiniai stulpai: visai aiškus ir neabejotinas Lietuvos gyventojų valios pareiškimas, o kitas – tai Lietuvos septynių šimtmečių valstybingumo tęstinumas ir tradicija, kuri per 1918–1940 metų atstatytą Lietuvos valstybę susisiečia su senąja XVIII šimtmečio gale išdraskyta Didžiąja Kunigaikštyste. Ant Lietuvos garbingos istorijos ir jos gyventojų nepalenkiamo pasiryžimo pamatų tegul kyla antrą kartą atkurta nepriklausoma, demokratinė Lietuva, laisva ir lygi kitoms pasaulio valstybėms. (*Plojimai*)

ALOYZAS SAKALAS. Ačiū. Prieš pertauką dar mums reikia patvirtinti redakcines komisijas. Į redakcines komisijas yra pasiūlyta, aš dar kartą perskaitysiu, šie žmonės: Saudargas, Zalatorius, Krikščiūnas, Butkus, Kuzmickas, Plečkaitis, Paulauskas, Alminas, Andriukaitis, kunigas Keina buvo pasiūlytas, bet jis serga. Toliau, papildomai per sekretoriatą buvo pasiūlyta Valiušaitis, Butkevičius...

ALEKSANDRAS ABIŠALA. Atsiprašau, kunigas Keina yra.

ALOYZAS SAKALAS. Atsiprašom, yra kunigas Keina?

ALEKSANDRAS ABIŠALA. Vadinasi, sekretoriatas neteisingai mus informavo.

ALOYZAS SAKALAS. Atsiprašom, kunigas Keina yra ir jis taip pat... Vadinasi, jūs sergat, bet dalyvaujat ir galite dalyvauti redakcinėje komisijoje. Taip reikia suprasti. Ačiū. Valiušaitis, Butkevičius, Radžvilas. Sekretoriatas taip pat tvirtina, kad Radžvilas yra Amerikoje. Manau, kad mes nematome, kad Radžvilas atsistotų ir pasakytų: aš čia esu. Taigi daugiau pasiūlymų nebuvo.

ALEKSANDRAS ABIŠALA. Gerbiamieji konferencijos delegatai, kol kas mes dar nesame išsirinkę balsų skaičiavimo komisijos, tačiau norėčiau jūsų sutikimo, kad jeigu aiški balsų persvara į vieną arba kurią kitą pusę, kad nereikėtų skaičiuoti konkrečių balsų, jeigu visiškai aiški persvara. Dėkui, nematau prieštaravimų. Taigi pradžiai pabandykim. Prašau pasiruošti mandatus, raudonus delegatų mandatus ir balsuoti, kas už tai, kad į redakcines komisijas konferencijos dokumentams rengti įeity: Saudargas, Zalatorius, Krikščiūnas, Butkus, Kuzmickas, Plečkaitis, Paulauskas, Alminas, Andriukaitis, Keina, Valiušaitis, Butkevičius.

Kas prieš?

/.../

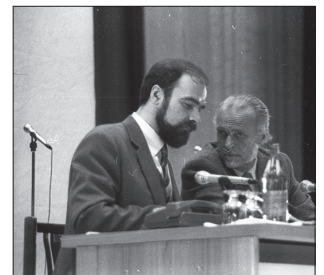
Susilaikė /.../ /.../ tai jau tikrai ir galbūt yra daugiau.

ALOYZAS SAKALAS. Labai nedaug susilaikiusiųjų. Redakcinės komisijos patvirtintos. Prašytume šių redakcinių komisijų narius pasidalinti darbu, kadangi vieniems reikės redaguoti programas, o kitiems kitus dokumentus. Beje...

ALEKSANDRAS ABIŠALA. Vieną minutėlę.

ALOYZAS SAKALAS. Beje, priminsiu. Prašytume visų delegatų siųsti, perduoti pastabas sekretoriatui konkrečiai nurodant, kurią programą ar kito dokumento vietą reikėtų pakeisti ar papildyti su konkrečiomis redakcijom.

ALEKSANDRAS ABIŠALA. Primenu. Vieną minutėlę prašau užtrukti. Primenu, kad pastabos priimamos programos tekstui, rinkiminės programos tekstui pagal jums išdailintą „Atgimimo“ laikraščio numerį. Prašau, primenu, kad kraštų delegacijos išsirinktų savo balsų skaičiuotojus. Ir keletas skelbimų. Justinas Šmitas, Lietuvos ūkininkų sąjungos tarybos narys, praneša, kad šių metų vasario 6 d. pusę vienuoliktos Kaune, Noreikiškėse, Žemės ūkio akademijoje, Sąjūdžio remiamiems kandidatams rengiamas seminaras kaimo pertvarkymo klausimais. Kitas skelbimas. Sociologai prašo pertraukos metu į urną sumesti užpildytas anketas. Norime darbo dienos pabaigoje paskelbti apklausos rezultatus. Dirba registracija. Tie, kurie nespėjo užsiregistruoti, prašome per šią pertrauką tai padaryti. Keletas skelbimų rusų kalba. Gerbiamieji, labai prašyčiau dar truputėlį tylos. Vieną minutę keturiasdešimt aštuonias sekundes. Perskaitysiu rusiškai, nes tai kreipimasis į žmones, lietuviškai vargiai suprantančius. *Orgkomitet MADO prigląšajet predstavitelej vostočno*

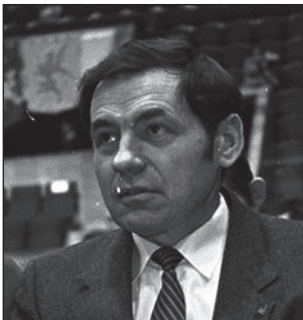
jeuropeiskovo demokratičeskovo dviženija učastvovatj v konferenciji MADO sievodnia v šestnadcatj časov. Jiesli v etom zalie po ošibkie nachoditsa gosti, želavšije učastvovajt v konferenciji MADO, napominajem, što MADO rabotajet po adresu Paleckio 41 v Institute projektirovanija kolchoznovo straitelstva.

Ilgosios pertraukos metu, pietų pertraukos metu, Sąjūdžio būstinėje prašome miestų ir rajonų atstovus – rinkimų organizatorius – atsiimti rinkiminę medžiagą. Audrius Butkevičius prašo pertraukos metu, dabar, dešinėje scenos pusėje pasilikti kandidatus į šias apygardas: 85, 86, 87, 88, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 129, 130, 131, 132 ir 133. Pertrauka iki 12.30 val.

ANTRASIS POSĖDIS

Ekonomika, socialinė rūpyba

ALEKSANDRAS ABIŠALA. Pranešėjas Kazimieras Antanavičius. Pranešimo tema – „Ūkininkavimo demokratizavimo prielaidos“. Ruošiasi Laima Andrikienė. Prašome gerbiamąjį pranešėją. (*Plojimai*)

KAZIMIERAS ANTANAVIČIUS. Brangieji, istorijos akivaizdoje patyrėme katarsį. Laisvai, nevaržomai tariame visiems mums ir žmonijai brangius žodžius – Laisvė, Nepriklausomybė, Demokratija. Per pusantrų metų nueitas toks kelias, kuriam einat žingsnelis po žingsnelio, kaip mums nuolatos siūloma, ir šimtmečio nepakaktų. Paslaptinai išsiilgtoji ir gausiai apraudotoji tolių toliuose švytėjusi nepriklausomybė jau ranka pasiekama. Jau laikas visomis jėgomis kibtį į darbą, kurti naują Lietuvą. Pirmiausia diktatūrą, komandavimą ir visuotinį paklusnumą turime pakeisti įdvasinta laisve, demokratija, iniciatyva. Norėčiau pabrėžti: įdvasinta laisve, laisve, kuri kuria, o ne griaua.

Deja, viso to mums taip stinga. Ir jei apie demokratiją bei laisvę visuomenės gyvenime nuolatos kalbame ir mąstome, tai ekonomikos demokratizavimas, ūkinės veiklos laisvė vis dar lieka neįprasminti. O be demokratinių santykių ekonomikoje, be ūkinės veiklos laisvės neįmanoma demokratinė visuomenė. Administracinė komandinė sovietinės ekonomikos sistema yra ne netikėtai susiklostęs stalinizmo ar brežnevizmo padarinys, o dėsningas ir neišvengiamas proletariato, o tikriau – komunistų partijos diktatūros palydovas. Tokiai visa apimančiai ir viską naikinančiai diktatūrai įgyvendinti, naikinančiai iš tiesų viską ir pirmiausia ne ekonomiką, o žmogaus dvasią, žmogaus laisvę, žmogaus iniciatyvą, tokiai naikinančiai diktatūrai įgyvendinti visai valdžiai diktatoriaus ar saujelės jam tarnaujančių rankose sutelkti reikalinga ir tiesiog būtina yra padaryti visus visiškai priklausomais nuo diktatoriaus ar valdančiosios chuntos.

Bolševikai tą suprato tik per keletą metų po spalio maišto. Lozungu „Žemė tiems, kas ją dirba“ patraukė savo pusėn valstiečius ir kareivius, greitai patyrė, kad valdžios neišlaikys, kad diktatūra žlugs, todėl griebėsi turbūt barbariškiausios per visą žmonijos istoriją priemonės – visuotinai konfiskavo žmonių, religinių bendruomenių, kooperatyvų ir akcinių bendrovių turtą, turtą, įgytą už sąžiningai uždirbtus žmonių pinigus. Ar tai buvo nacionalizacija, kaip ilgus metus buvo teigiama? Ne. Tai buvo apiplėšimas naudojant jėgą, ginklą ir terorą. Tai buvo neregėto masto valstybinis plėšikavimas, valstybės, o tikriau, bolševikų partijos karas prieš savo tautas. Jie suprato, kad žmogus, turintis nuosavybę, gali bent dalinai jaustis nepriklausomu, gali pasipriešinti beprotiškiems nurodymams. Jei išmestas kaip žuvis ant kranto, tuojau pat prarandi paskutinį duonos kąsnį, šeimą, likusi be rūpintojo, praranda gyvenamąjį būstą, – užsimerkęs, geliančia širdimi vykdysi ir pačius kvailiausius, pačius bukaprotiškiausius nurodymus. Bolševikai tai puikiai suprato.

Pernai per pokalbį su Kanados konservatorių partijai atstovaujančiu senatoriumi pasakiau, kad pirmutinė mūsų ekonomikos reformos priemonė bus nuosavybės santykių pakeitimas – denacionalizacija. Mano nuostabai, jis nedaug mąstęs atsakė: komunistai

jums to niekada neleis, nes visa jų valdžia laikosi dėka „visuomeninės nuosavybės“. Iš tiesų karalius – komunistų partijos centrinis aparatas – pasisavino visą valstybės ir žmonių turtą, o iš esmės ir žmonės tapo karaliaus nuosavybe. Todėl nederėtų stebėtis nei rūmais, nei brangenybėmis, nei vilomis, kurias dabar rodo nuolatos televizija ne tik pas mus, bet ir Rytų Europos šalyse, – karaliai prisigriebė viską. Tai nejaugi disponuodamas tokiais turtais karalius – komunistų partijos aparato viršūnė (tapatinu karalių ir viršūnę, kad kam nors nepalikėtų neaiškumų), – negi jie vaikščios kaip jo nuosavybėje esantys vergai? Ne.

Neatsitiktinai čia pavartotas žodis vergai. Nei caras, nei karalius neturėjo tiek teisių ir valdžios, kiek turi bolševikinis karalius. Feodalinėje santvarkoje buvo atskirų kunigaikščių ir feodalų nuosavybė, buržuazinėje visuomenėje – daugiau demokratijos, nes daugiau savininkų. Ir tose valstybėse, kurias mes galime pripažinti socialistinėmis, – Švedijoje, Suomijoje – vos ne visi, arba tikriau, visi, kas nori ir sugeba, yra savininkai, todėl ir demokratija ten klesti, ir demokratija nepajudinama, nes kiekvienas turi materialųjį pagrindą. Vadinas, svarbiausioji demokratijos prielaida yra nuosavybė. Kuo didesnė visalšiaudinė, atsiprašau, visuomenės dalis tampa savininkais, tuo laisvesnė tampa ūkinė veikla, plinta demokratiniai santykiai ekonomikoje. Štai kodėl ekonominės reformos pirmasis žingsnis turi būti nuosavybės formų pakeitimas. Žmogus turi turėti nuosavą gyvenamąjį būstą, tam tikrą nuosavybę, kuri, be kita ko, suteiks žmogui daugiau pasitikėjimo savimi. Tai ramybė dėl šeimos ateities, dėl šeimos likimo. Nuosavybė yra būtina sąlyga ūkinei iniciatyvai ir naudingumu grįstiems tarpusavio santykiams plėtoti. Todėl būtina jau šiais metais ryžtingai vykdyti žemės ūkio, socialinės infrastruktūros, paslaugų sferos ir dalinį pramonės denacionalizavimą. Žemės ūkyje ir paslaugų sferoje iš esmės turėtų likti tik akcinė ir privati ar individuali nuosavybė. Pramonėje pirmajame etape būtų tikslinga palikti apie 50 procentų valstybinės nuosavybės. Palaipsniui besiplėtojant demokratiniams rinkos santykiams išryškės, kokią valstybinę nuosavybę yra tikslinga laikyti.

Dabar visas Lietuvos nacionalinis turtas, sukaupėtasis pramonėje, žemės ūkyje, socialinėje infrastruktūroje, yra sukurtas bendromis visuomenės narių pastangomis ir yra visuomenės. Kaip padalyti tą visuomeninį, o iš tikrųjų ir dabar tebesisavinamą Komunistų partijos centrinio aparato turtą Lietuvos žmonėms? Tam galime tiktai žvilgtelėti į siūlomus TSRS Aukščiausios Tarybos pirmininko pasirašytus (parašyta apačioje – pirmininkas, bet parašo nėra) respublikų išstojimo iš Tarybų Sąjungos mechanizmus. Ten kalbama apie tai, kad respublikos turi sumokėti. Kam sumokėti? Už ką sumokėti? Iš čia logiškai visiškai akivaizdu, kad tai ne visuomeninė nuosavybė, o nuosavybė karaliaus, tai yra Komunistų partijos centrinio aparato, ir jam reikia sumokėti. Kitokios išvados iš tų mechanizmų padaryti neįmanoma. (*Plojimai*) Iš tiesų, net jokia logika nekvepia tame dokumente. Juk jeigu turim visuomeninę nuosavybę, t. y. liaudies nuosavybę, tai padalykit, kiek kiekvienam žmogui tenka, ir po to žiūrėkit, ar reikia kam nors mokėti, ar ne. O štai čia vadovaujamas tu pačiu feodalinio principu.

Išdalyti tą turtą Lietuvos žmonėms galime trimis būdais: a) išdalyti visą visuomeninę nuosavybę tikriesiems jos savininkams – respublikos žmonėms; b) išparduoti visą nuosavybę akcininkams ir privatiems savininkams; c) dalį visuomeninės nuosavybės išdalyti, kitą dalį parduoti akcininkams ir privatiems savininkams, trečią dalį palikti valstybės nuosavybei, pabrėžiu, valstybės, ne visuomenės. Pakanka apgaudinėti. Visuomenė iš tikrųjų dabar nieko neturi. Visą tvarko valstybinis biurokratinis aparatas. Manau, kad Lietuvai yra priimtinas trečiasis variantas.

Antra svarbi ir būtina ekonomikos demokratizavimo prielaida yra išlaisvinti visas įmones, ūkius ir ūkines organizacijas iš bet kokio sąjunginio ar respublikinio žinybinio pavaldumo. Visoms respublikos įmonėms, ūkiams ir ūkinėms organizacijoms turi būti suteiktas nežinybinis statusas. Ministerijos ir žinybos neturi tiesiogiai valdyti jokių gamybinių ir ūkinių organizacijų. Jos turi vykdyti tik valstybės valdymo funkcijas. Naujas

Lietuvos vyriausybės įstatymas, numatantis demokratinę ekonomikos sanglaudą, įmonių bei ūkių šeiminkavimo laisvę, jau yra parengtas. Jis turėjo būti jau paskelbtas, bet mūsų neryžtinga valdžia ir to išsigando – liepė laikyti nežinioje. Tą įstatymą turės priimti naujai išrinktosios Aukščiausiosios Tarybos pirmoji sesija.

Numatoma palikti tik 15 ministerijų vietoj dabar Lietuvoje esamų per 40 ministerijų ir žinybų. Respublikinio lygio administracinis aparatas turi sumažėti 2–3 kartus, tačiau svarbiausia tai, kad ministerijos nebeteks teisės duoti ūkinėms organizacijoms kokių nors užduočių ar nurodymų, ką gaminti, kam ir už kiek parduoti. Jau nuo kitų metų pradžios nebeturi būti jokių planinių užduočių ir planų, kurių įvykdymą kontroliuotų valstybinio valdymo žinybos. Neturi būti ir privalomų valstybinių užsakymų. Kiekvienas valstybinis užsakymas turi būti naudingas įmonei ar ūkiui. Iš tiesų valstybė, užsakydama pavyzdžiui, mėsą, pieną, linus ar bulves, privalo pasirūpinti, kad tuos užsakymus realizuoti būtų naudinga ūkiams ir organizacijoms. Būtina nustatyti tokias kainas, kad įmonė ar ūkis siektų gauti kuo didesnę valstybinį užsakymą. Ir aiškinimai, kad šito daryti negalima, manau, yra grindžiami tikrai valstybinio biurokratinio aparato noru išlikti reikalingiems. O kaip, sako, be mūsų: štai ims ir bulvių neaugins, štai ims ir žuvies be mūsų nebus! Iš tikrųjų, ant jų stalo gali kartais ir pristigti. *(Juokas salėje, plojimai)*

Trečia ir galbūt svarbiausia ekonomikos demokratizavimo prielaida yra tai, kad visų ūkio subjektų, žmonių, ūkių, įmonių ekonominės veiklos kriterijumi turi tapti naudingumas. Ūkinis subjektas pats turi spręsti, kokios veiklos imtis, ką gaminti, kam parduoti, su kuo susitarti, sutartis sudaryti. Niekas negali būti verčiamas gaminti nuostolius nešančią produkciją. Kiekvienas žmogus, įmonė, ūkis turi teisę laisvai keisti savo veiklos pobūdį, siekdamas gauti didesnes pajamas. Ūkinėje veikloje visi turi vadovautis tik įstatymu ir pinigų. Bet kurio valdinio organo užsakymai vykdomi tik tada, kai jie naudingi gamintojui. Valdiniai organai turi teisę tik kontroliuoti, ar nepažeidžiami įstatymai? Ar laikomasi valstybinių standartų ir saugaus darbo sąlygų? Tik darbo kolektyvas, akcininkai ar jų pakviesti ekspertai gali spręsti įmonės ar ūkio vidaus gyvenimo klausimus. Žinoma, finansų inspektoriai turės plačius įgaliojimus patikrinti, ar teisingai mokami mokesčiai. Už sukčiavimą teks mokėti dideles baudas. Ir aš matau, kad galbūt jau kitąmet mes pasidarysime bent penkis kartus sąžiningesni. Kiekvienas įrašysim tiksliai rublis rublin ar litas litan, kiek yra mūsų pajamų. Manau, kad taip bus. Ne dėl to, kas mes sąžiningi pasidarysime, bet dėl to, kad mes bijosime didžiulių baudų arba į kalėjimą atsisėsti trims mėnesiams už tai, kad nesumokėtas mokestis. *(Plojimai)*

Ketvirta ekonomikos demokratizavimo prielaida laikyčiau monopolijų panaikinimą. Seniai žinoma, kad monopolija ir diktatūra – broliai dvyniai, kad monopolija veda į stagnaciją. Tačiau pasaulis nežino kitos taip smarkiai monopolizuotos ekonomikos, kaip sovietinė. Gal todėl pasaulis ir nematė tokių ekonominių kvailysčių, kaip sovietinės. Monopolijos, tarp kitko, buvo reikalingos komanduojuojantiems. Monopolija pas mus tapo svarbiausiu diktatūros įrankiu. Jei aš neduosiu, niekur negausi. Komanduojuojantieji, naudodamiesi monopolisto teisėmis, uzurpuoja nepaklusniousius, o savo veiksmus lengvai pridengia valstybės interesais. Deja, ir dabar stengdamiesi išlaikyti ministerijas, komitetus, žinybas, vis įrodinėja: o kas gi gins valstybės interesus? Ačiū, jau jūs prigynėt. *(Plojimai)*

Ūkinis savarankiškumas atpalaiduos žmonių iniciatyvą ir kūrybines jėgas. Žmonėms bus suteiktas stimulus dirbti ir laiku įvykdyti sutartinius įsipareigojimus. Pakils produktų kokybė ir susiklausymas. Tai savo ruožtu be jokių abejonių atves prie žmonių gyvenimo lygio kilimo. Kada? Jei reforma bus vykdoma ryžtingai, jei Maskva nedidins ekonominio spaudimo, pirmuosius rezultatus žmonės pajus tuojau pat po pinigų reformos, t. y. kitų metų pradžioje. O iš tikrųjų? Iš tikrųjų, be abejo, ir spaudimas plėtosis, ir reforma nebus taip ryžtingai vykdoma, todėl, matyt, galima tikėtis, kad mūsų ekonomikos rezultatus mūsų žmonės pajus po dvejų, trejų metų.

Pašalpos invalidams ir bedaliams, pensijos turi būti padidintos jau šių metų pabaigoje. Būtina nustatyti tvarką – ir tai numatoma mūsų parengtuose įstatymuose, – kad pašalpos, pensijos, stipendijos būtų perskaičiuojamos vieną, du kartus per metus atsižvelgiant į kainų kilimą, pragyvenimo minimumą. Numatyta iš esmės pertvarkyti socialinių reikmių tenkinimo tvarką siekiant sudaryti žmogui sąlygas pasirinkti gydytis, mokytis, poilsavimo įstaigas bei sąlygas. Svarbiausias visų ekonominių ir socialinių permainų tikslas – žmogus, jo reikmės ir jo interesai. Manau, kad laisvi žmonės, atmetę beprotišką bolševikinę tvarką, sugebės nesunkiai tapti pasiturinčiais šeiminkais ir ūkininkais. Sąjūdžio žmonės, tapę Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos deputatais, skirs savo jėgas ekonomikos reformai, suteikiančiai laisvę ir savarankiškumo teises žmonėms, rajonams, miestams, įmonėms ir ūkiams. Tad kviečiu visus Lietuvos žmones – lietuvius, lenkus, rusus, žydus – ryžtingai pareikšti savo nusistatymą. Kursime ir sutelktomis jėgomis, sutelktai dirbami tikrai sukursime naująją Lietuvą. Lietuvą, kurioje žmogus nebus nei vergas, nei baudžiauninkas, kurioje žmogus galės būti žmogumi. Ačiū. (*Plojimai*)

ALOYZAS SAKALAS. Laima Andrikenė – „Ekonominis savarankiškumas ir santykių su TSRS, kitomis užsienio valstybėmis perspektyvos“. Dešimt minučių. Ruošiasi Eduardas Vilkas.

LAIMA ANDRIKIENĖ. Pirmiausia turiu pranešti, kad šitas pranešimas priklauso ne man. Jį paruošė gerbiamoji Kazimiera Prunskienė prieš išvykdamą į užsienį. Kadangi ji negali dalyvauti šioje konferencijoje, perskaitysiu pranešimą aš.

Baltijos respublikų pastangos atkurti valstybingumą iki pastarojo meto buvo forsuojamos dviem keliais. Pirmą, per istorinės tiesos įrodinėjimą, apie Lietuvos, Latvijos ir Estijos inkorporavimą į TSRS, per teisingumo atstatymą ir, antra, per ekonominio savarankiškumo siekimą. Viena ir kita vyksta parlamentiniu būdu. Pirmuoju atveju daugiausia remiamasi tarptautine teise, o antruoju – perestroikos galimybėmis. Šio kelio pradžioje Maskva buvo kurčia pirmiesiems argumentams, antrieji gi, įvilkti į respublikos ūkiskaitos rūbą, labiau atitiko perestroikos fasadą ir ilgainiui virto visuotinai populiaria tema. Įvykių eiga Sąjungoje ir jos parlamente padidino galimybes atkurti valstybingumą pirmuoju keliu, kuris neabejotinai trumpesnis ir visuotinesnis. Tuo tarpu ekonominio savarankiškumo atgavimas, jei nevyktų analogiški veiksmai keičiant LKP statusą, tarybinės armijos statusą mūsų respublikose ir kita, reikštų tik pirminį valstybingumo atkūrimo žingsnį. Kas kartą aiškėja, kad šios pastangos viena kitą papildė, jei jas patys tinkamai suderiname. Ir anksčiau, t. y. derybų dėl Lietuvos ekonominio savarankiškumo pradžioje, ir dabar Sąjūdyje ir kitose radikaliuose judėjimuose bei partijose yra balsų, ignoruojančių ekonominio savarankiškumo siekimo svarbą. Pastarosios nereikėtų suvesti vien į ekonomikos sritį ar pamatyti tiesioginį idėjų pastangų nevaisingumą, nes TSRS Aukščiausiojoje Taryboje priimtas įstatymas dėl Lietuvos TSR, Latvijos ir Estijos ekonominio savarankiškumo nerealizuojamas. Sąjunginė vyriausybė blokuoja įstatymą, ir tai menkai priklauso nuo formuluočių tobulumo. Vyriausybė įstatymo interpretacija atspindi jos interesus. Vietiniai oponentai – vieni dėl demonstruojamo radikalumo, kiti dėl konservatyvumo neigdami tikrąjį įstatymo turinį – daro TSRS vyriausybei naudingą darbą. Ypač pirmieji, nes deklaruodami nepasitenkinimą, ieškodami, ko ten neturi būti – nacionalinės valiutos įvedimo, finansinių sąskaitų su Maskva metodikos ar panašiai, rodo susitaikėlišką poziciją, permeta kaltę nuo TSRS vyriausybės, nevykdančios įstatymo, jo iniciatoriams.

Trumpai apie dabartinę derybų su Maskva būklę. Parengtame TSRS Ministrų Tarybos nutarimo projekte derybos dėl jo nutrūko dėl politinių priežasčių. Palankiausiai suformuluota ir abipusiškai suderinta užsienio ryšių kompetencija. Ji apima licencijų išdavimo respublikos produkcijai teisę, savarankišką užsienio kreditų gavimą, muitinių respublikinį pavaldumą. Nesutarėme dėl visų įmonių ir bankų perdavimo. TSRS vyriausybė grubiai pažeidė įstatymą perduodama Taupomąjį banką TSRS valstybinio banko žinion. Sustabdomos respublikų užsienio bankų operacijos. Susidaro įspūdis, kad TSRS vyriausybė pradės

ekonominę blokadą nuo bankų veiklos paralyžiavimo. Jei kitų respublikų bankams būtų duotas nurodymas nevykdyti atsiskaitymų su mūsų bankais ir ūkiniais klientais, tieki-
mai savaime sutriktų. Toks pavojus jau nėra argumentas susitaikyti su savivale. Reikia
nedelsiant kurti nacionalinę bankų sistemą. Estija ir Latvija jau įkūrė TSRS valstybiniam
bankui nepavaldžius respublikos bankus su nacionalinės valiutos emisijos teise. Tokį
sprendimą turėtume priimti ir mes kartu su Lietuvos banko įstatymu artėjančioje Lietuvos
Aukščiausiosios Tarybos sesijoje. Įstatymas parengtas. (*Plojimai*) Turime kompetentingų
bankininkų. Kur kas kebliau su įstatiniu fondu. Reikia atgauti Maskvos disponuojamų
mūsų lėšų dalį. Yra keli būdai, kaip konkrečiai perimti Taupomojo banko ir užsienio banko
resursus. Sausio 25–28 dienomis Taline vykusiame pasitarime nutarėme pirmiausia dar
kartą išbandyti derybas su sąjunginėmis instancijomis, labai konkrečiai suformulavę savo
reikalavimus. Kartu ryžtingai ėmėmės nacionalinės valiutos spausdinimo reikalų. Tą aš
daraau dabar Jungtinėse Valstijose. (*Plojimai*)

Ekonominės blokados grėsmė ta, kad mums bus nutraukti tiekimai, pirmiausia kuro,
metalo dirbinių, pašarų, trąšų ir žemės ūkio technikos. Netgi be mus baudžiančių centro
sprendimų jis nustoja valdyti tiekimą. Kitos respublikos irgi turi problemų. Todėl mes
neturime laukti, kol reikalai galutinai pašlis. Būtina skubiai išanalizuoti gyvybiškiausias
tiekimo sritis, įvertinti pagrindines reikmes, išsiaiškinti, kas tiekia svarbiausias prekes ir
kas jas potencialiai galėtų patiekti iš TSRS ir kitų valstybių, užmegzti atitinkamus ryšius,
kurti komercinius ofisus Sąjungos teritorijoje. Parengti šiuos duomenis esu užsakiusi ekono-
minėms tarnyboms. Deja, ši sfera sunkiai prieinama ekonominei reformai ir jos komisijai.
Reguliuojant tiekimo reikalus vis dar dominuoja dabar jau paties premjero vadovaujami
žygiai į centrinės instancijas. Suaktyvinti paralelines struktūras, komercines resursų tiekėjų
paieškas sekasi sunkokai. Kliudo įmonių ir tiekimo organizacijų įprotis apsirūpinti pagal
skirtus fondus, vyriausybės pozicijos nevieningumas, skeptiškas požiūris į komercinių
sandėrių Sąjungoje ir už jos ribų galimybes, nesugebėjimas jų ieškoti, rasti jas ir panaudoti.
Ekonominės reformos komisija negali imtis tiekimo. Tai ne jos misija. Tam yra didžiulis
specializuotas aparatas. Atėjo laikas sekti, kaip Sąjunga vykdo įsipareigojimus mums ir
atitinkamai reaguoti į sutrikimus. Patiekdami visą įsipareigotą produkciją, kai mums
jos tiekama tik dalis, prarandame galimybę kompensuoti nepateiktą kiekį komerciniais
mainais. Suprantama, kad geriau turėti tvirtas garantijas ir kad įsipareigojimus vykdytų
abi pusės, tačiau negalime taikytis ir su diskriminacinėmis sąlygomis, kai iš mūsų reika-
laujama, o mūsų interesai žlugdomi. (*Plojimai*)

Praėjusiais metais Lietuva iš Sąjungos negavo užplanuotų resursų už 145 mln. rublių,
pašarų už 26 mln., technikos už 40 mln., plataus vartojimo reikmenų už 64 mln. rublių.
Lietuva nepateikė apie 34 tūkst. tonų mėsos produktų už 70 mln. rublių ir kai kurių kitų
prekių. Atrodytų, jog ir šis santykis mūsų nenaudai. Maža to, kaip nuobauda už nepateiktą
mėsą šiemet mums 195 tūkst. tonų sumažintas pašarų tiekimas, rinkos fondo aprūpinimas
importinėmis prekėmis. Skola „Agrobankui“ dėl kainų žemės ūkio produkcijai skirtumo
padidėjo 47 mln. rublių. Be to, dar ir Leningrado miestas, negavęs reikiamo kiekio mėsos,
ėmėsi savo sankcijų apribodamas tiekimus. Jei būtume gerai išžvalgę Sąjungos rinką ir
pasirenę komerciniams ryšiams, ryžtingiau siektume išvaduoti ryšius iš centro reguliuo-
jamos sferos, manevruodami savo prekėmis, mėsos ir pieno produktais, cementu, technika,
paslaugomis, mums reikalingomis prekėmis apsirūpintume patys. Čia ir prasidėtų pirmieji
rimti žingsniai į naujus rinkos santykius su Sąjungos respublikomis.

Sunku suvesti respublikos ekonominių ryšių galus, apskaičiuoti tikrą įvežimo ir išvežimo
balansą, kai tokio pobūdžio darbai buvo daromi už mus centre ir pranešami kaip nuos-
prendis. TSRS statistikos organai visokiais būdais, operuodami Sąjungoje veikiančiomis
ir pasaulinėmis kainomis, įrodinėja mūsų prekybos saldo esant neigiamą. Paprašėme,

kad ekspertizę atliktų užsienio specialistai. Remdamiesi jų įvertinimais, galėsime priimti patikimesnius sprendimus.

Ekonominių ryšių su Sąjunga krizė didėja, bandymas išeiti iš jos grįžtant į ankstesnę būklę beprasmiškas. Lygiateisė parterystė su kitomis respublikomis įmanoma užmezgant tiesioginius ryšius arba per tarp pačių respublikų sudarytą sąjunginę rinkos komisiją. Sukurti tokią komisiją jau ne kartą siūlėme TSRS parlamente, ir teks dar kartą tai padaryti, kad ji būtų veikli, o jos darbas veiksmingas, reikia visų partnerių brandumo ir suinteresuotumo. Kadangi šito tikėtis sunku, į organizuotą Sąjungos rinką ateisime ne taip greitai.

Pastaruoju metu į respubliką veržiasi daug užsienio firmų, iš dalies suinteresuotų Sąjungos rinka. Aktyviau įsisavindami Sąjungos rinką, galėtume sudaryti naudingus sandėrius su Vakarais. Ilgametis vienpusiškas parsisamdymas Rytams net tik nenaudingas, bet gali būti pražūtingas. Ateityje mūsų bendradarbiavimas su Rytais ir Vakarais bus glaudžiai tarp savęs susipynęs, mes turime dideles galimybes pasinaudoti mūsų geopolitine padėtimi. Tokio pobūdžio patyrimą jau galėtume kaupti Baltijos rinkoje, tačiau šį procesą stabdyti yra rimtų jėgų ir mūsų Ministrų Taryboje. Pastaruoju metu konservatyvios jėgos suaktyvino pasipriešinimą, padidėjus Maskvos dėmesiui mums, naiviai patikėta dar vienu šansu grąžinti senas pozicijas ir seną tvarką. Neaišku, kam naudinga puoselėti viltis, kad daugelis geriausių atveju nieko neveikiančių, o dažniausiai stipriai spaudžiančių stabdžius asmenų dar gali išlikti valdžioje. Kiekvienas prarastas mėnuo komplikuoja padėtį, didina krizę.

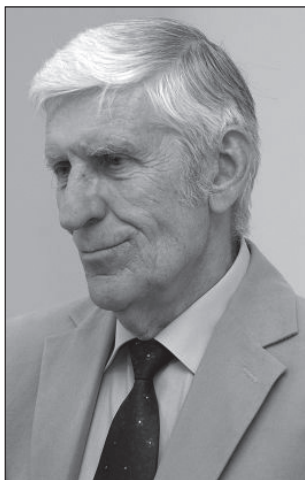
Ekonominės reformos komisijos, dirbančios iš dalies visuomeniniais pagrindais, sukūrimas ir mano paskyrimas į dabartines pareigas panaudojamas pademonstruoti, jog pertvarka vyksta, o pagrindinėse aparato struktūrose visas pozicijas stengiamasi palikti nepajudintas. Jeigu ateinančioje sesijoje jokių veiksmų nebus imtasi, dalis Ekonominės reformos komisijos narių kartu su manimi išeis iš Ministrų Tarybos struktūros. Dirbsime tiesiog naujai Aukščiausieji Tarybai. (*Plojimai*)

Susumuodama tai, ką pasakiau, siūlau. Pirmą, derybas dėl Ekonominio savarankiškumo įstatymo įgyvendinimo perkelti atgal į TSRS Aukščiausiąją Tarybą, susiejant tai su Lietuvos valstybingumo atkūrimo motyvų visuma. Antra, sureguliuoti kadrų, atsakingų už svarbiausius ekonominius klausimus, bankininkystę, finansus, tiekimą, užsienio ekonominius ryšius ir kita, paskyrimą atitinkamoms funkcijoms vykdyti, neutralizuoti vidinį esamų vadovų pasipriešinimą reformoms. Trečia, siekti, kad Lietuvos Aukščiausiojoje Taryboje būtų priimti ekonomikos įstatymai, nuosavybės, Lietuvos banko įstatymai ir kad jie būtų įgyvendinti. Ketvirta, nedelsiant kurti komercinius ofisus TSRS ir užsienyje, derinant šį darbą su Baltijos rinkos interesais, panaudoti mūsų deputatų korpuso įtaką plėtojant naujus rinkos santykius su kitomis respublikomis ir valstybėmis, ieškoti patikimų garantų ekonominei blokadei neutralizuoti. Penkta, kol bus įvesta nacionalinė valiuta, įvesti laikinas rinkos apsaugos priemonės, pirmiausia užkertančias kelią išvežti prekes iš Lietuvos. Kol tebedirba sena vyriausybė, įkurti prie Aukščiausiosios Tarybos Neatidėliotinių ekonominių priemonių komisiją. Kazimira Prunskienė. Ačiū. (*Plojimai*)

ALOYZAS SAKALAS. Eduardas Vilkas – „Lietuvos ekonomikos problemos“. Ruošiasi Valdas Terleckas.

ALEKSANDRAS ABIŠALA. Kol prieis pranešėjas, noriu priminti, kad laukiamos jūsų pataisos konferencijos dokumentams ir programai. Vieną minutėlę. Pataisas konferencijos dokumentams, kurie jums pateikti, galite siųsti iki 14.30 valandos, pataisas programai – iki 17 valandos. Prašau sudarytų redakcinių komisijų narių jau dabar susirinkti kambaryje už scenos ir pasiruošti darbui, nes jau yra gauta nemažai pataisų. Prašom, gerbiamasis akademike.

EDUARDAS VILKAS. Gerbiamieji konferencijos dalyviai. Kalbant tokiu stambumu, kokių stambumo yra šis renginys apie ekonomikos problemas Lietuvoje, aš pasakysiu: yra

tiktai viena problema – sukurti rinką. Kitų problemų nėra arba jos visos natūraliai stosis į savo vietas, kai mes apmąstysime, ką reiškia sukurti rinką. Tie ekspertai, kurie neseniai buvo atvykę į Lietuvą iš tikrai garbingų tarptautinių mokslo centrų, labai teisingai pasakė, ir galų gale čia nereikia didelio proto ir net didelio išsimokslinimo, kad suprastume: norint sukurti rinką, reikia paleisti kainas. Paleidus kainas, automatiškai pasidaro rinka. Turint galvoje Lietuvos ūkio nedidumą, aš pasakyčiau, kad pradėti, tikrai pajudėti iš vietos su ekonomine reforma Lietuvoje užtektų keleto mėnesių, ir pradėtų matytis kažkokie rezultatai. Žinoma, po to, kai bus paleistos kainos, eis infliacija. Be abejo, nereikia griebtis gesinti tos infliacijos, nes infliacija yra būtent ekonomikos apsauginė priemonė, kuri pagydo ją. Reikia gelbėtis nuo didelės infliacijos, kai ji pasidaro šuoliuojanti, t. y. kai ji yra keli šimtai procentų. O dabar, kai infliacija yra tik 10 procentų, – tas, kas pernai laikėta taupomojoje kasoje tūkstantį rublių, juk ir nepajutote, kad ten liko tik 900. (Šurmulys salėje) Iš esmės tai ir bus ta kaina, kurią mums reikės sumokėti už perėjimą nuo vienos, neefektyvios ekonomikos prie kitos.

Žinoma, ta rinka, kuri stichiškai atsiras, kai mes jai leisime vystytis, dar nebus ta ekonominė sistema, kurią galima būtų pavadinti modernia ekonomine sistema, nes tai bus maždaug XIX a. rinka. Kad ji būtų šiuolaikinė, moderni, mums reikės nuveikti didelį darbą, sukurti visą infrastruktūrą, kuri rinką daro labai efektyviu ūkio mechanizmu. Čia aš turiu galvoje ir pinigų sistemą, ir bankus, ir informacinę sistemą, biržas ir t. t. Kaip jūs suprantate iš tų pavadinimų, mes nieko šito dar neturime ir nelabai aišku, kada turėsime.

Aš prisidėčiau prie to optimizmo, kuris dažnai skamba iš ekonomistų lūpų, kad čia vienas, du, mes viską ir padarysime. Iš tikrųjų, jeigu mes būtume tik Lietuva ir mums nereiktų ir neturėtume ryšių su išoriniu pasauliu, tai, Dievaži, net ir aš apsiimu šitą reformą padaryti per porą metų. Tačiau visa bėda yra ta, kad mūsų ūkis yra stipriai integruotas į Sąjungos ūkį, ir jis negali nebūti integruotas, nes ryšių nukirtimas reikštų uždaryti mūsų gamyklas ir palikti didžiulę dalį žmonių, aš manyčiau, didesnę pusę palikti be darbo, o tai yra neįmanoma, ir aš nenoriu, taip sakant, šituo gąsdinti, aš pritariu tam, kad mes turime visam pasauliui ir pirmiausia Tarybų Sąjungai aiškiai sakyti, kad mūsų šitas neišgąsdins, jeigu mums reikės tuos ryšius nukirsti, mes esame pasiryžę juos nukirsti, bet mes turime padaryti viską (*Plojimai*), kad šito neatsitiktų. Iš vienos pusės, kad išvengtume tikrai skaudžių ekonominių praradimų, iš kitos pusės, kad tokiu būdu prarastume galimybes didžiuliui bizniui. Tiesiog kas bent kiek supranta ekonomiką, supranta, kad čia davė Dievas mums kaimyną daug kuo blogą, bet jis kai kuo yra ir geras, tik reikia jį gerai išnaudoti. (*Juokas salėje, plojimai*)

Ir aš noriu eiti prie pabaigos. Pirmame posėdyje, kai mes kūrėme Lietuvos ekonominio savarankiškumo koncepciją, pirmame posėdyje, primenu, tas buvo gegužės mėnesį, jau dabar net neprisimenu, kuriais metais, mes sutarėme, kad mūsų koncepcijoje yra du dalykai: yra rinka ir bendroji rinka, Vakarų Europos bendrosios rinkos modelis. Aš galiu patvirtinti, kad mano pažiūros nepasikeitė, aš ir dabar už tą patį modelį. Žinoma, mūsų noras atsiskirti ir svaiginimasis tuo, kad mes būsime laisvi, vis dėlto neturi užgožti mūsų galvojimo apie modernią ekonomiką. O moderni ekonomika – tai didelė, atvira ekonomika, atvira rinka. Ir siūlydami tokį modelį Tarybų Sąjungai ir gindami tokį modelį patys, mes artėjame į Europos tautų bendriją, į Europos efektyvią ekonomiką, kuri yra, sakyčiau, bene aktyviausia ir efektyviausia pasaulinės ekonomikos dalis. Per šitą modelį mes galime tikrai pasiekti ekonominį efektyvumą ir, be abejo, išvengti iš vienos pusės didžiulių nuostolių, didžiulių keblumų, iš kitos pusės, panaudoti pasaulio patyrimą. Būtent tik jį panaudodami mes galime sparčiai augti. Aš manau, kad Lietuvos būsimoji parlamentas ir nauja Lietuvos vyriausybė tai padarys taikiai, efektyviai, su visų gerų žmonių pasaulyje pagalba, šita padarys greitai ir efektyviai. Ačiū. (*Plojimai*)

ALOYZAS SAKALAS. Ačiū. Prašome redakcinės komisijos narius susirinkti 27 kambarėje. Jūsų ten laukia, yra nemažai darbo. Taip pat prašome kaip ekspertus atvykti į tą patį kambarį Mečislovą Treinį ir Alvydą Baležentį.

ALEKSANDRAS ABIŠALA. Vladas Terleckas – „Dėl Lietuvos ekonominės politikos“. Ruošiasi Albertas Šimėnas.

VLADAS TERLECKAS. Gerbiamieji konferencijos dalyviai! Gal tokia Terlecko dalia – sukelti tam tikrą disonansą. Norėčiau pasakyti, kad mes į rinkimus turėtumėm eiti su švaria sąžine, su tiesa. Remdamiesi tuo, turėtume formuluoti ekonominės, socialinės politikos uždavinius rinkiminėje programoje. Tik tuomet mes galėsime ištesėti tuos pažadus ir galėsime drąsiai žvelgti žmonėms į akis. Maniau, kad paruoštoje programoje formuluojami ekonominės socialinės politikos uždaviniai yra tokie, tarsi mes gyventume ekonominio savarankiškumo sąlygomis ir realiai juos galime įvykdyti. Turbūt atėjo laikas, jeigu jau ne per vėlu, pasakyti Lietuvos žmonėms, jog 1989 m. lapkričio 27 d. TSRS liaudies deputatų suvažiavimo priimtas Pabaltijo ekonominio savarankiškumo įstatymas tėra deklaracija be reikiamo turinio, be prielaidų. Kokios jos turėtų būti, konkrečiai buvo išdėstyta Vilniaus universiteto ekonomistų draugijos pareiškimė, todėl aš jų nevardinsiu. Šį pareiškimą vieni ekonomistai – gaila, kad ekonomistai, – įvertino kaip radikalizmą, kiti kaip bereikalingą panikavimą. Ar taip yra iš tiesų? Praėjus tam tikram laikui po šio pareiškimą paskelbimo, per tą laiką padaryti TSRS vadovybės žygiai, priimti sprendimai parodė, kad universiteto ekonomistai buvo net per dideli optimistai, o ne pesimistai. Kas paaiškėjo? Paaiškėjo, kad centras ne tik nesilpnina centralizmo pinigų, finansų, kredito srityse, o priešingai, stiprina, labiau įtempia vadžias. Pavyzdžių pakankamai. Mums perduodami tik du specializuoti bankai, galiausiai neturi esmės, ar perduos keturis, ar du specializuotus bankus. Jeigu valstybinis bankas išlieka centro žinioje, tai apie ekonominį savarankiškumą, apie savarankišką ekonominę politiką neverta ir kalbėti.

Toliau pavyzdžiai. Čia buvo minėta, kad Taupomasis bankas perduotas valstybiniam bankui. Pasakyčiau, kad užsienio atsiskaitymai, valiutinės operacijos yra koncentruojamos Maskvoje. Negana to, kuriama vieninga atsiskaitymų sistema per valstybinį banką, ir kurioms respublikoms? – Pabaltijo ir Baltarusijos Respublikai. Todėl savarankiškos ekonominės politikos įgyvendinimas yra užblokuotas. Dar daugiau, stipresniais saitais esame pririšami prie centro, o antra vertus, bloginamas įmonių aprūpinimas žaliavomis, įrengimais, atsarginėmis dalimis ir kita. Dėl to vis realesnis darosi nedarbo, skurdo ir maištų, streikų pavojus. Tolesnės įvykių eigos nenoriu prognozuoti. Kam bus suversta atsakomybė už lengvai numatomus padarinius, turbūt aišku. Tai ar Lietuvos žmonės nenusigręš, tiksliau, ar jie nebus nugręžti nuo tų siekių, kurių siekiame, būtent nuo žinomų dalykų?

Štai dėlto aš matau tokią išeitį: reikia pasakyti tautai tiesą, kokia ji būtų karti, ir siūlyčiau Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos sesijoje to ekonominio savarankiškumo įstatymo netvirtinti. (*Plojimai*)

Dėl to kyla abejonių, ar dabartiniu metu reikia forsuoti įvairių įstatymų priiminėjimą. Jų nenoriu vardinti. Mūsų darbo grupė yra parengusi jų ne vieną – dėl pinigų įvedimo, dėl Lietuvos banko įsteigimo ir t. t.

ALEKSANDRAS ABIŠALA. Jūsų laikas eina į pabaigą.

VLADAS TERLECKAS. Maniau, kad tai būtų anksti, ir tam tikras kuris nors rinkiminis tikslas. Ką realiai mes galime šiandien padaryti? Pirma, reikia sustabdyti turto išdalinimo, būtų išpardavimo procesus, kurie yra žalingi mums ir kurie yra naudingi centrui. Pavyzdžiui, būtų pardavimas yra gyventojų piniginių santaupų konfiskavimas, ir tas atimtas konfiskuotas santaupas panaudoja centras komandiniam mechanizmui išsaugoti. (*Plojimai*)

Antras realiai įgyvendinamas uždavinys – tai rinkos apsaugojimo priemonių įgyvendinimas, gynimasis nuo parduotuvių turistų. Tam yra paruošta programa, gaila, kad nuo

lapkričio 16 d. ji padėta į kažkurį stalčių ir neįgyvendinama. Ir visa tai mane įtikina, kad be politinio savarankiškumo ekonominis suverenumas yra negalimas. Ačiū už dėmesį. (*Plojimai*)

ALEKSANDRAS ABIŠALA. Ačiū. Albertas Šimėnas – „Socialinė rūpyba, socialinis draudimas, socialinės garantijos, gyvenimo sąlygų gerinimas“. Ruošiasi Algimantas Nasvytis.

ALOYZAS SAKALAS. Vytautas Statulevičius prašo paskelbti, kad pirmadienį, 16.00 val., Aukščiausiosios Tarybos Prezidiume įvyks TSRS liaudies deputatų posėdis. Pirmadienį, 16.00 val., Aukščiausiosios Tarybos Prezidiume.

ALBERTAS ŠIMĖNAS. Gerbiamieji konferencijos dalyviai, svečiai, Lietuvos žmonių dauguma visada sąžiningai dirbo ir tebedirba, tačiau pagal pragyvenimo lygį tarp pasaulio šalių nuolat ritamės žemyn ir šiuo metu užimame vietą geriausiu atveju tik septintajame dešimtuose.

Mūsų žemas pragyvenimo lygis – tai dėsningas, neišvengiamas išsigimusios jėga Lietuvai primestos santvarkos rezultatas. Partokratija, deklaruodama socialinės lygybės ir teisingumo principus, faktiškai sukūrė didžiulę socialinę nelygybę, o kartu ir neteisę. Socialiniam teisingumui pasiekti visų pirma reikia pašalinti akivaizdžias deformacijas, susijusias su materialinių ir dvasinių vertybių paskirstymu. Visų pirma reikia panaikinti susiklosčiusią praktiką, kai keleriopai aukštesnės pajamos, o kartu ir pragyvenimo lygį turi grobstytojai, spekuliantai, materialinių finansinių vertybių bei valdžios postų skirstytojai ir jų veiklos kontrolieriai. Reikia panaikinti gamintojo diktatą vartotojui, kai gamintojui sudaromos galimybės nekokybiškoms reikmėms ir paslaugoms nustatyti nepagrįstai aukštas kainas. Būtina panaikinti kvalifikuoto darbo bei švietimo, sveikatos apsaugos, kultūros, mokslo sferas aptarnaujančių darbuotojų apmokėjimo diskriminaciją. Šių ir daugelį kitų negerovių priežastis yra administracinė biurokratinė ūkio valdymo sistema. Įgyvendinus valstybės reguliuojamą rinkos mechanizmą, tuo pačiu panaikinamos sąlygos, suformavusios išvardytas deformacijas. Gyventojų socialinėms teisėms ginti naujo ūkinio mechanizmo sąlygomis reikės įgyvendinti šias pagrindines priemones.

Pirma, užtikrinti pragyvenimo minimumą daugiavaikėms šeimoms, ligoniams, invalidams, pensininkams, tai yra tiems, kurie negali dirbti. Antra, sudaryti sąlygas ikimokyklinio amžiaus vaikų auklėjimą perkelti į šeimas. Trečia, darbščiam ir turinčiam atitinkamus gabumus jaunimui sudaryti sąlygas pageidaujamai specialybei ir profesijai įsigyti. Ketvirta, darbingo amžiaus gyventojams garantuoti darbo vietą bei sąlygas kvalifikacijai pakelti bei specialybei pakeisti. Ir penkta, visiems respublikos gyventojams garantuoti sveikatos apsaugą bei valstybės ekonominę paramą aprūpinant respublikos gyventojus butais.

Invalidų socialinėms teisėms ginti turi būti parengti atskiri įstatymai. Valstybės paramą negalintiems užsidirbti pragyvenimo lėšų gyventojams reikia iš esmės peržiūrėti. Valstybės biudžeto lėšomis turi būti užtikrintas pragyvenimo minimumas daugiavaikėms šeimoms, ligoniams, invalidams. Pensijų dydis negali būti mažesnis, negu nustatytas pragyvenimo minimumas. Lėšų poreikis pragyvenimo minimumui užtikrinti turi būti nustatomas remiantis pirmaeilį vartojimo reikmių minimaliu poreikiu ir galiojančiomis kainomis. Pragyvenimo minimumo dydis kiekvienais metais turi būti peržiūrimas. Šiuo metu jis turėtų sudaryti apie 90 rublių.

Vaikų auklėjimas vaikų darželiuose ir lopšeliuose, primenančiuose kareivines, prieštarauja humanizmo principams. Žemos dorovės ir moralės daigai pasėjami būtent ikimokykliniame amžiuje. Reikės sudaryti sąlygas vaikus auklėti namuose suteikiant motinoms atostogas bei skiriant pašalpas ir kompensacijas vaikų priežiūrai, iki jiems sukaks septyneri metai.

Dabar, kai atgimstančiai Lietuvai labai reikalingi specialistai, negalime leisti sau prabangos toliau masiškai rengti pseudospecialistus su mokslo baigimo diplomais. Valstybė turi

duoti žalią gatvę tik gabiam ir siekiančiam žinių jaunimui. (*Plojimai*) Darbo užmokestis, o kartu ir pragyvenimo lygis turės atitikti darbo kiekį ir jam atlikti reikalingą kvalifikaciją, kuri priklauso tik nuo asmeninių pastangų ir gabumų. Tai ir yra socialinio teisingumo pagrindas. Šiuo metu vos ne galutinai sužlugdytą darbo prestižą atstatys rinkos mechanizmas. Žinome, kad rinkos mechanizmo sąlygomis egzistuoja darbo vietų problema, todėl jau dabar reikia tam tikrų sprendimų. Visų pirma turi būti sukurta bendra informacinė sistema, leidžianti operatyviai teikti duomenis apie darbo vietų pasiūlą ir paklausą respublikos miestuose ir rajonuose. Ji padėtų sumažinti struktūrinį nedarbą. Darbuotojų priėmimas bei atleidimas iš darbo turi būti reglamentuojamas įstatymu taip, kad atleisti iš darbo būtų galima tik tada, kada darbuotojas blogai vykdo savo pareigas, arba gamybos reorganizavimo, siaurinimo bei bankroto atvejais. Atleistam darbuotojui reikės garantuoti sąlygas paklausą respublikoje turinčiai profesijai įsigyti, t. y. išmokėti atitinkamą piniginę kompensaciją bei apmokėti kvalifikacijos kursus. Gyventojų aprūpinimo darbu problemą pagrindinai turės spręsti vietos savivaldybės. Gyventojams, negalintiems susirasti darbo, jį privaloma tvarka turės suteikti vietos savivaldybės darbo biurai. Šie biurai turės garantuoti darbą, nereikalaujantį kvalifikacijos, o kartu atlyginimą, artimą nustatytam pragyvenimo minimumui.

Kritiška padėtis sveikatos apsaugos srityje. Šios problemos sprendimo būdams aptarti šiandien skiriamas atskiras pranešimas.

Respublikos miestuose eilės butams gauti nemažėja. Beveik penktadalis respublikos miestų gyventojų neturi butų. Galiojanti jų paskirstymo sistema gyventojams nekelia pasitikėjimo. Aukštų valdininkų artimieji bei jų globojami asmenys eilėse gauti butą beveik neužsilaiko. Gana paini privilegijų norint gauti butą sistema sudaro sąlygas spekuliacijai ir kyšininkavimui. Kooperatinius butus gavę gyventojai su pagrįstu pavydu žvelgia į privilegijuotuosius, nemokamai gavusius valstybinius butus. Butą gauti eiliniam kultūros, švietimo, sveikatos apsaugos darbuotojui kur kas sudėtingiau negu statybinės organizacijos arba turtingos įmonės dirbantiesiems. Gyventojų aprūpinimo butais problemą numatoma spręsti taip, kad būtų panaikintos išvardytos deformacijos. Butas – materialinė vertybė, turinti savo kainą, už kurią jis ir turi būti parduodamas. /.../

Gyventojams, pageidaujantiems įsigyti nuosavą butą, tačiau neturintiems lėšų, valstybė turės skirti ilgalaikį kreditą lengvatinėmis sąlygomis minimaliam gyvenamajam plotui įsigyti. Kreditą, kaip ir komunalinius butus, turi skirstyti vietos savivaldybė pagal vieną eilę. Į šią eilę įtraukiamos visos savivaldos teritorijoje gyvenančios šeimos ir viengungiai, kuriems faktiškai priklausančias gyvenamasis plotas yra mažesnis už nustatytą normatyvą. Pirmumo teisė eilėje nustatoma, įvertinant šeimos narių skaičių, laiko trukmę laukiant buto, turimą apsirūpinimą gyvenamuoju plotu. Laisvai išparduodamų ir skirstomų pagal vieną eilę butų santykį nustato valstybė. Butų rinkos įteisinimas paverstų gyvenamųjų namų statybą labai pelninga veiklos sritimi, tai būtų geriausia garantija gyvenamųjų namų statybai plėtoti, o kartu ir gyventojų problemoms dėl butų spręsti.

Suprantama, kad socialinių garantijų sistemą turės įteisinti naujas parlamentas. Užtikrinti Lietuvos žmonėms visas būtinas socialines garantijas vykstant ūkio reformai galimybės labai ribotos. Todėl pereinamuoju laikotarpiu turės būti įteisintos minimalios socialinės garantijos tiems, kuriems labiausiai jų reikia. Ir tik po ūkio reformos, kai Lietuvos biudžetas bus pajėgus sukaupti reikiamų lėšų, bus galima įgyvendinti visą socialinių garantijų sistemą ir perspektyvoje ją toliau vystyti.

ALOYZAS SAKALAS. Jūsų laikas.

ALBERTAS ŠIMĖNAS. Suteikti Lietuvos žmogui žmogiškas gyvenimo sąlygas – ekonominės reformos esmė ir prasmė. Ačiū. (*Plojimai*)

MĄSTYMAI

ALMANTAS SAMALAVIČIUS

UNIVERSITETAS VARTOTOJIŠKOJE MONOKULTŪROJE

Ne paslaptis, kad šiuolaikinis modernusis universitetas išgyvena gilią ir globalią, tiesa, anaipol ne pirmą ir tikrai ne paskutinę, krizę. Europoje viena iš šios krizės apraiškų buvo prieš keletą metų per visą kontinentą nuvilniję (tiesa, Lietuvą kaip ir kitais panašiais atvejais stebuklingai aplenkę) studentų neramumai, kuriuos iš dalies paskatino sisteminio reiškinių, vadinamo Bolonijos procesu, raida. Šis procesas, kiek galima spręsti iš Europos Sąjungos priimtose Bolonijos deklaracijos, yra grindžiamas keliais tarpusavyje nevisiškai susijusiais, tačiau vienas kitą įtvirtinančiais siekiniais. Viena iš jų – mėginimas sukurti europinę universitetų sistemą, konkurencingą Jungtinėms Amerikos Valstijoms, be to, gebančią nepasiduoti jų dabartiniam dominavimui tarptautinėje akademinėje rinkoje. Taip pat žūt būt norima subendravardiklinti gana skirtingas, savų kultūros tradicijų nulemtas nacionalines aukštojo mokslo sistemas europiniu mastu, įvedant vieningą trijų pakopų studijų ir akademinio laipsnių sistemą, kuri, be kitų dalykų, esą turėtų veikti ir kaip gerokai efektyvesnis globalios darbo rinkos instrumentas, ir t. t.

Nė kiek nenuostabu, kad Bolonijos siekiniai, ypač jų įgyvendinimo tempai ir formos, sulaukė rimtos kritikos ir netgi atvirai reiškiamo pasipriešinimo daugelyje Europos šalių. Suvokę, kad šios reformos „architektų“ yra priverstinai stumiami į naujas varžybas dėl aukštojo mokslo sertifikatų ir konkurentabilumo tarptautinėje darbo rinkoje (o tos varžybos taipgi susijusios su dramatiškai didėjančiomis paskolomis išsilavinimui įgyti), studentai savo nepasitenkinimą ėmė reikšti masiniais protestais. Universitetų dėstytojai ir profesūra savo kritiškus požiūrius dėstė kiek nuosaikiau – skelbdami svarstymus tiek specializuotoje akademinėje spaudoje, tiek viešojoje erdvėje. Vertėtų pridurti, kad ta kritika buvo ne „retrogradiškai“ mąstančių akademikų nepasitenkinimo išraiška, o veikiau rimta intelektualinė pastanga išryškinti šio proceso dviprasmybes, prieštaravimus ir potencialius pavojus. Nepretenduodamas pateikti labai plačią diskusijų šiuo klausimu panoramą, toliau pasiremsiu keletu gana reprezentatyvių tekstų, kuriuos viešojoje erdvėje publikavo daugiau nei šimtą įvairių Europos šalių visuomenės ir kultūros žurnalų vienijantis interneto portalas *Eurozine* (www.eurozine.com), atsiliepdamas į vis aiškiau ryškėjančius Bolonijos proceso socialinius ir kultūrinius padarinius, kurie akivaizdžiai disonuoja su kai kuriais jį paskatinusios deklaracijos tikslais.

Rumunų aukštojo mokslo ekspertė profesorė Joana Bot (Ioana Bot), aptarusi prielaidas, kuriomis grindžiama Europos aukštojo mokslo erdvės reforma, atkreipė dėmesį, kad dau-

geliui su ja susijusių lūkesčių nelemta išsipildyti dėl labai įvairių priežasčių. Jos nuomone, tradicinė modernioji Europos aukštojo mokslo sistema, integravusi XIX a. Vilhelmo Humboldto pasiūlytą universiteto modelį, kuris yra skirtas fundamentalių mokslo tyrimų vykdymui ir kartu lavina bei ugdo laisvą, nepriklausomą ir kritiškai mąstančią asmenybę, yra neišvengiamai priklausoma nuo valstybės paramos. Tuo tarpu amerikietiškas „tyrimų universiteto“ modelis buvo kuriamas plėtojant jo ilgalaikius ryšius su privataus verslo struktūromis. Įžvalgiame straipsnyje „Europos universitetų reforma. Dešimt pasiūlymų ieškant atsakymo“ rumunų mokslininkė įžvalgiai diagnozavo Bolonijos deklaracijos įgyvendinimo ES šalyse prieštara ir problemas. Tarp kitų dalykų analitikė pastebi, kad įsivaizdavimas, esą Bolonijos reforma padės efektyviai pasirengti perėjimui prie „masinio aukštojo mokslo“, turėtų būti vertinamas itin atsargiai: „Universitetas, teikiantis išsilavinimą masėms ir kartu esantis akademinio elito institucija, yra tik iliuzija: neįmanoma vienu metu atlikti abiejų vaidmenų, taigi kyla didelė rizika, kad nebus atliktas nei vienas, nei kitas uždavinys. Jei universitetas pertvarkomas į profesinę mokyklą, kurioje lavinami gavusieji vidurinį išsilavinimą, savo elitiškumą jis praras, o jei kasdieninę gerovę norima užtikrinti pasitelkiant vidurinės klasės, įvaldžiusios gausybę profesijų, produktyvumą, tada esmingo mokslinio, technologinio ir kultūrinio progreso galima tikėtis tik iš intelektualinio elito. Noras plačiosioms masėms suteikti aukštąjį išsilavinimą yra natūralus, bet jo nereikėtų demagogiškai vadinti švietimo kokybės gerinimu“^{*}.

Ne mažiau kritiškai Bolonijos proceso siekinius, ypač jų orientaciją į ekonominio konkurentabilumo aspektą, vertina ir žinoma vokiečių visuomenės veikėja ir akademikė, dabartiniu metu – Europos Viadrinos universiteto rektorė Gezinė Švan (Gesine Schwan). Jos nuomone, primygtinis pastarojo meto europinės universitetų reformos saistymas su ekonomikos ir darbo rinkos „poreikiais“ yra ganėtinai apgaulingas, juoba, kad „giliai įsišaknijęs netikrumas, kokią formą darbo rinka įgis ateityje, verčia vis labiau abejoti, ar aukštojo mokslo tikslas yra rengti absolventus konkrečiai profesijai. Nenutuokdami, kokias ateities darbo rinka, nebežinome, kokias profesijas ir įgūdžius aukštasis mokslas turėtų teikti. Tačiau darbo rinka juk nėra mums primesta likimo, jai galima daryti didelę įtaką. Pavyzdžiui, galima įvairiai reaguoti į globalios konkurencijos iššūkius: kompanijos gali intensyviau darbo reikalaujančią gamybą perkelti į tas šalis, kur maži atlyginimai, arba gali namuose padidinti darbo intensyvumą Taylora pasiūlytu būdu. Jos gali darbuotojus pakeisti mašinomis arba imtis inovacijas skatinančių procedūrų – pavyzdžiui, ląstelienos gamybos. Pastarasis sprendimas, specialistų nuomone, yra visų perspektyviausias. Tačiau tam reikės itin kvalifikuotų darbuotojų“^{***}. Šios analitikės nuomone, orientavimasis į mistifikuojamus rinkos „poreikius“, abstraktų konkurencingumą, siaurai suprastą darbo rinką sukelia daugiau problemų, negu jas išsprendžia. Nenuostabu, kad apmąstydamą universitetinio lavinimo vaidmenį šiuolaikinėje demokratiškoje visuomenėje, profesorė G. Švan kelia klausimus, reikalaujančius ne įprastų skubotų sprendimų, kurie dažniausiai sukelia daugiau problemų nei jų išsprendžia, bet giliai ir visapusiškai apmąstytų atsakymų: „Tad ar mums reikia politiškai apibrėžti universitetų tikslą? Ir ar tai įmanoma? Ar ekonominės globalizacijos logika verčia mus paaukoti politinį sutarimą, demokratiją, laisvę ir teisingumą efektyvesnės ekonomikos, savęs įtvirtinimo ir išlikimo dėlei? Ar tai nereiškia, kad politikos idėja, įtvirtinta Apšvietos lavinimo koncepcijoje, politiškai atsakingų jos piliečių, t. y. individų, veikiančių bendruomenės labai (tą bendruomenę apibrėžiant kaip nacionalinę valstybę, kuriai jis ar ji priklauso), samprata yra pasenusi ir nepriimtina?“^{***}

Dar griežčiau Bolonijos deklaraciją ir jos pagrindų vykdomą aukštojo mokslo reformų politiką vertina austrų analitikė Marion von Osten. (Beje, Europoje nuvilniję masiniai studentų protestai prasidėjo nuo akcijų būtent šios šalies sostinės Vienos dailiųjų menų akademijoje.) Ji teigia, kad nederėtų visų pastarojo meto nesėkmių, patirtų reformuojant

UNIVERSITETAS, TEIKIANTIS IŠSILAVINIMĄ MASĖMS IR KARTU ESANTIS AKADEMINIO ELITO INSTITUCIJA, YRA TIK ILIUZIJA: NEĮMANOMA VIENU METU ATLIKTI ABIEJŲ VAIDMENŲ, TAIGI KYLA DIDELĖ RIZIKA, KAD NEBUS ATLIKTAS NEI VIENAS, NEI KITAS UŽDAVINYS.

^{*} Bot I. Europos universitetų reforma. Dešimt pasiūlymų ieškant atsakymo // Kultūros barai, 2010, Nr. 10, p. 4.

^{**} Schwan G. Žinios nėra kastuvas. Universitetai demokratiškoje visuomenėje // Kultūros barai, 2010, Nr. 11, p. 5–6.

^{***} Ten pat, p. 7.

aukštojo mokslo sistemą Europos Sąjungos šalyse, išvesti vien iš Bolonijos deklaracijos. Kita vertus, akivaizdu, kad ne vienoje ES šalyje reformuojant aukštojo mokslo sistemą buvo atsižvelgiama į šiandieninės darbo rinkos „reikalavimus“ ir tegul ir netiesiogiai pasinaudota jos kai kuriomis prielaidomis. Pasak M. von Osten, pastarojo meto aukštojo mokslo krizę ES erdvėje derėtų sieti su globalia neoliberalizmu grįsta ekonomine politika. Tad galima pagrįstai tvirtinti, kad sutapus Bolonijos principų įgyvendinimui ir stiprėjant įvairių sričių biurokratizacijos tendencijoms, „ši nauja „valdymo“ forma iliustruoja, jog nacionalinės valstybės susiduria su nauja valstybingumo forma, kai vis didesnę įtaką nacionaliniams įstatymams daro antivalstybiniai veikėjai. Tai neapsiriboja vien švietimo politika, kaip aiškiai parodo antiglobalistų sąjūdis. Įgyvendinti antivalstybines instrukcijas skatina abstraktus diskursas, apeliuojantis į laisvosios rinkos reguliacinę galią, konkurencingumą, efektyvumą ir optimizacijos poreikį, kitaip sakant – į neoliberalias ideologijas. Tad Bolonijos proceso tikslai, pateikiami postnacionaliniame Europos Sąjungos politikos kontekste, atskleidžia naują įtraukimo ir išstūmimo dinamiką, o tai būdinga ne tik aukštojo mokslo sistemai. Šio posūkio pagrindas yra įsitikinimas, kad žinojimą galima akceleruoti ir optimizuoti, o jo prieinamumą galima kontroliuoti taikant patentavimo ir monetarizavimo būdus. Manoma, kad žinojimas gali būti pasitelkiamas ne tik konkrečiam naudojimui, pavyzdžiui, kompanijų ekonominei gerovei užtikrinti. Žinių gamybą ir distribuciją norima pertvarkyti pagal verslumo principus. Tačiau nacionaliniai įstatymai nesuteikia tam pagrindo, įteisinti šiuos argumentus nacionaliniame kontekste galima tik griebiantis spaudimo ir nurodant tariamą neišvengiamybę, kad ir kokia būtų jos prigimtis.“*

Bambergo universiteto sociologijos profesorius Richardas Munchas, nagrinėjęs Bolonijos proceso padarinius vokiškajai aukštojo mokslo sistemai, taip pat akcentuoja ekonomistinio mentaliteto dominavimą šiuolaikinėje visuomenėje ir jos politinėse struktūrose ir pastebi sunkiai nuneigiamą neoliberalizmo ideologijos įtaką universitetų studijų programų bei juose gaminamo žinojimo suprekinimui. Šios tendencijos nėra naujos, tačiau jos ypač

UNIVERSITETAI, KURIE VEIKIA KAIP VERSLO ĮMONĖ, TURI PADARYTI VISKĄ, KAS ĮMANOMA, KAD PRITRAUKTŲ KUO DAUGIAU PARAIŠKOVŲ. ŠIAME ŽAIDIME – UNIVERSITETAMS IR VERSLO SĄJUNGOMS VARŽANTIS DĖL KAPITALO – IŠSILAVINIMAS TAMPA ESMINIU RESURSU. IŠSILAVINIMAS – TAI ŽMOGIŠKASIS KAPITALAS, INVESTUOJAMAS SIEKIANČI NAUDOS.

sparčiai įsigalėjo pastaraisiais dešimtmečiais. Pasak R. Muncho, „kadangi išsilavinimas redukuotas iki prekės, skirtos rinkai, tai lemia, kad prabangos produkto vertę pirmiausia apibrėžia akademinio titulo prestižas, savo ruožtu nurodantis, kiek pinigų galima reikalauti už tą produktą. Taip išsilavinimas mutuoja iš kolektyvinio valstybės siūlomo gėrio, kurio vertė pasitikima, į prestižo objektą, kurio vertė priklauso nuo jo išskirtinumo laipsnio. Akademinio titulo išskirtinumas savo ruožtu priklauso nuo to, kokia išranki yra priėmimo į kursą procedūra. Kuo didesnis paraiškas pateikusiųjų skaičius, tuo selektyvesnis studijuojamas kursas, tuo didesnė prestižinė jo vertė. Universitetai, kurie veikia kaip verslo įmonė, turi padaryti viską, kas įmanoma, kad pritrauktų kuo daugiau paraiškovų. Šiame žaidime – universitetams ir verslo sąjungoms varžantis dėl kapitalo – išsilavinimas tampa esminiu resursu. Išsilavinimas – tai žmogiškasis kapitalas, investuojamas siekiant gauti kuo daugiau naudos.“** Vokiečių analitikas, kaip ir daugelis jo kolegų kitose Europos šalyse, neabejoja, kad universitetinio išsilavinimo suprekinimas esmingai pakerta šios institucijos tradicijos pagrindus ir paverčia universitetą rinkos subjektu.

Tarptautiniu mastu pripažintas portugalų sociologas Boaventura de Sousa Santos teigia, kad universitetinio lavinimo virsmo rinkos objektu ištakas reikia sieti su globalaus masto krize, kuri pasireiškė per du pastaruosius dešimtmečius. Jo nuomone, šioji krizė – tai „struktūrinis reiškiny, nulemtas fakto, kad valstybinis universitetas prarado prioritetinę padėtį tarp kitų valstybės palaikomų viešojo gėrio sričių.“ Sociologo nuomone, tokį esmingą bendrosios valstybinės politikos nuosmukį sąlygojo ekonominės raidos modelis, kuris neretai vadinamas neoliberaliąja globalizacija, todėl „du esminiai dešimtmečio procesai – valstybės investicijų į valstybinius universitetus mažėjimas ir merkantilinė univer-

* Von Osten M. *Bolonijos paradoksas* // Kultūros barai, 2010, Nr. 9, p. 8–9.

** Munch R. *Bolonija, arba švietimo kapitalizavimas* // Kultūros barai, 2010, Nr. 9, p. 12–13.

siteto globalizacija – yra dvi tos pačios monetos pusės. Tai du stulpai didžiulio globalaus universitetinės politikos projekto, kuriam lemta iš esmės pakeisti universiteto kaip viešojo gėrio pamatus, paverčiant jį dideliu ir labai pelningu edukacinio kapitalizmo aikštynu. Šį projektą sudaro skirtingi universiteto merkantilizacijos lygmenys. Pirmasis lygmuo yra tada, kai universitetas, kad įveiktų finansinę krizę, verčiamas kurti savus resursus, t. y. bendradarbiauti su pramoniniu kapitalu. Šis lygmuo dar leidžia universitetui išsaugoti autonomiją ir institucinę specifiką, nes privatizuojama tik dalis jo teikiamų paslaugų. Antrasis lygmuo pasiekiamas, kai tendencingai panaikinamas skirtumas tarp valstybinių ir privačių universitetų, – tai reiškia, kad universitetas kaip visuma pertvarkomas į verslo įstaigą, kuri ne tik gamina rinkai, bet ir pati kuria universitetinių paslaugų rinką. Tos paslaugos gana įvairios, pavyzdžiui, administravimas, mokymo programos ir medžiaga, laipsnių sertifikavimas, dėstytojų rengimas, dėstytojų ir studentų vertinimas. Ar vis dar prasminga kalbėti apie universitetą kaip apie viešąjį gėrį, kai pasiekiamas antrasis lygmuo, jau yra tik retorinis klausimas, “* – daro įžvalgią išvadą sociologas. Jo įsitikinimu, šiuolaikinis universitetas kaip institucija patiria didžiulį išorinį ir vidinį spaudimą, verčiantį paversti preke jo teikiamą žinojimą, be to, socialinę universiteto atsakomybę pakeičia raginimas siūlyti visuomenei tik tokias žinias ir įgūdžius, kurie teikia tik tai, kas „ekonomiškai naudinga ir komerciškai atsiperka.“**

Visiškai nenuostabu, kad ši ekonominės ir komercinės vertybės sureikšminusi ir suabsoliutinusios ideologija esmingai ir galbūt negrįžtamai transformuoja universitetą kaip instituciją. Galimas dalykas, kad stovime ties šios senos institucijos galutinės transformacijos ir dezintegracijos slenksčiu. Kita vertus, kai kurie aukštojo mokslo sociologai, tyrinėjantys šios institucijos istorinę raidą, pabrėžia, kad šiandieninis universitetas yra praradęs „giminystės“ ryšius, siejusius jį su viduramžių universitetais; jį veikiau derėtų sieti su XIX a. įvykusio moderniojo universiteto iškilimu, o tai buvo laikotarpis, kai jis virto *tyrimus gaminančia* institucija, todėl natūralu, kad į tyrimus orientuoto universiteto idėja moderniojoje epochoje tapo dominuojanti.*** Tačiau nors ir nutolęs ar netgi atitrūkęs nuo savo viduramžiškųjų šaknų, modernus universitetas kurį laiką liko ištikimas tam tikroms maksimoms, t. y. nevaržomai mokslinių tyrimų plėtrai, prigimtinei akademinės laisvės ir institucinės autonomijos puoselėjimui, taip pat ir jaunų žmonių rengimui būsimai profesinei veiklai. Kitaip tariant, nepaisant esmingų transformacijų, universitetas dar kurį laiką išliko institucija, visuomenėje glaudžiai siejama su žinių ir išsilavinimo kaip viešojo gėrio samprata. Ją palaikė ir universitetams skiriama nuolatinė nacionalinių valstybių parama. Pastaraisiais dešimtmečiais pasaulį apėmusios ekonominės krizės ir tam tikrų jų sprendimo būdai – pirmučiausia didžiausiųjų Vakarų galių posūkis neoliberalizmo link, ekonominė globalizacija, savo logiką iš ekonomikos ir verslo sferos perkėlus į kultūrą ir visuomenės institucijų sanklodą, – sąlygojo tiek vidinius universiteto kaip institucijos pokyčius, tiek išorinės aplinkos transformacijas. Atsiliepiant į šias krizes, universitetai buvo spirte spiriami tapti rinkos dalyviais, taip pat patys kurti ir dalyvauti kuriant tarptautinę akademinę studijų ir tyrimų rinką, grįstą varžoviškumu, ekonominės ir komercinės naudos kriterijais, galiausiai veikiančią panašiai kaip ir kitos šiuolaikinės verslo korporacijos.

Praėjusiojo amžiaus pradžioje garsus amerikiečių ekonomistas Torsteinas Veblenas toliaregiškai numatė kai kurias būsimas moderniojo universiteto mutacijas. Analizuodamas kapitalistinėje visuomenėje veikiančius galios mechanizmus, jis pastebėjo naujaisiais laikais iškilusias „pinigų kultūros“ poveikį moderniajam universitetui. Kita vertus, Veblenas aiškiai suprato, kad industrinė visuomenė ir jos propaguojamos vertybės neišvengiamai persmelkia visas jos institucijas, įskaitant ir universitetą. Jis tvirtino, kad mentaliniai

VISIŠKAI NENUOSTABU, KAD ŠI EKONOMINĖS IR KOMERCINĖS VERTYBĖS SUREIKŠMINUSI IR SUABSOLIUTINUSI IDEOLOGIJA ESMINGAI IR GALBŪT NEGRĮŽTAMAI TRANSFORMUOJA UNIVERSITETĄ KAIP INSTITUCIJĄ.

* Santos B. S. *Universitetas XXI amžiuje. Demokratiškos ir išlaisvinančios universiteto reformos link* // Kultūros barai, 2011, Nr. 9, p. 11.

** Ten pat, p. 12.

*** Wittrock B. *The Modern University: the Three Transformations* // Sheldon Rothblatt and Bjorn Wittrock. *The European and American University since 1800: Historical and Sociological Essays*. Cambridge, 1996, p. 305.

įpročiai, kuriuos suformavo mokykla ir scholastinė tradicija, turi ekonominę vertę, kuri padeda apibrėžti individo visuomenėje naudingumą.* Daugelį šimtmečių didžiausią įtaką lavinimui darė dvasininkija, tad daugelis ankstesnės kultūros elementų ir ritualų buvo perkelti ir į industrinės visuomenės švietimo sistemą, tačiau pastaroji, nors ir išsaugodama kai kuriuos iš tų elementų, skatino pokyčius ir galios, ir švietimo struktūrose. Todėl mokslą ir humanitarinę žinią imta vertinti anaipol ne dėl intelektualinių ar kognityvinių interesų, bet dėl vadinamosios „laisvalaikio klasės“ praktinių interesų. Pasak Vebleno, mokslas industrinėje visuomenėje klestėjo tik tiek, kiek industrinė visuomenė buvo prisitaikiusi prie tokio mąstymo modelio, ir tiek, kiek joje dominavo ekonominis interesas.

**POSOVIETINĖS LIETUVOS
VISUOMENĖ, KAIP
IR DAUGELIS KITŲ
POKOMUNISTINIŲ
RYTŲ IR VIDURIO
EUROPOS VISUOMENIŲ,
PARODŽIUSIŲ NEMENKĄ
IMUNITETĄ IŠTISUS
PENKIS DEŠIMTMEČIUS
SKIEPYTAI KOMUNIZMO
IDEOLOGIJAI, PASIRODĖ
VISIŠKAI NEATSPARI
GUNDYMAMS VAISIUMI,
KURIS PRIKLAUSOMYBĖS
LAIKOTARPIU JAI BUVO
UŽDRAUSTAS.**

Nepaisant praėjusiojo amžiaus aštuntajame dešimtmetyje pagausėjusių svarstymų apie industrinės epochos pabaigą ir naujos postindustrinės visuomenės atsiradimą, kuriuos inspiravo iškilęs amerikiečių sociologo Danielio Belo ir kitų socialinių mąstytojų veikalai, panašu, kad atsisveikinimas su ja buvo pernelyg ankstyvas, kadangi šiuolaikinėje Vakarų visuomenės socialinėje organizacijoje industriniai principai veikia iki šiol. Tiek mokykla, tiek universitetas, kaip ir kitos moderniosios visuomenės institucijos, yra absorbavę industrinės gamybos logiką, masiškai ugdydami individus, kurie, menkai suvokdami socialinio ritualo, kuriame dalyvauja, prasmę ir tikslus, tampa vartotojiškumą didžiausia šiuolaikinio gyvenimo vertybe ir siekiniu skelbiančių ideologijų lengvu grobiu.

Praėjusiojo amžiaus aštuntajame dešimtmetyje filosofas ir istorikas Ivanas Illichas paskelbė keletą plačiai nuskambėjusių veikalų, kuriuose analizavo svarbiausias moderniosios Vakarų visuomenės institucijas – švietimo, energetikos, sveikatos apsaugos sistemas, atskleisdamas jų ritualinį pobūdį, slepiantį konfliktus tarp socialinio principo ir socialinės organizacijos. Viena iš šių veikalų, aptardamas mokyklą kaip vieną iš svarbiausių moderniosios visuomenės institucijų, jis pastebėjo, kad ji jau tapo milžiniška globalia industrija, kuriančia ir palaikančia savo pačios poreikį ir institucionalizuojančia socialinį ritualą, kurio neįveikę asmenys virsta gamybos proceso „atliekomis“. Pasak I. Illich, „ateitis priklauso nuo to, ar sąmoningai pasirinksi gyvenimą, grįstą veiksmu ar vartojimu, ar tokį gyvenimą, kuris leis mums būti labiau spontaniškais, nepriklausomais, ar tokį, kuris mums leis tik gaminti ir gadinti, gaminti ir vartoti – o pastarasis tėra stotelė kelyje į gamtos niokojimą ir taršą. Ateitis priklauso nuo to, kokias institucijas pasirinksi – ar tokias, kurios remis veiksmu grįstą gyvenimą, ar tokias, kurios plėtos naujas ideologijas ir technologijas.“**

Deja, praėjus keliems dešimtmečiams po to, kai moderniųjų socialinių sistemų veikimo principus perpratęs filosofas paskelbė savo perspėjimą, galima konstatuoti, kad Vakarų visuomenė pasuko antruoju – gamybos, vartojimo ir taršos gausinimo – keliu. Nenuostabu, kad kitų institucijų, jau anksčiau pasidavusių vartotojiškos ideologijos etosui, draugijoje galiausiai atsirado ir šiuolaikinis universitetas, vis akivaizdžiau tampantis vartojimo rinkos ir vartotojiškų žinių gamybos subjektu. Posovietinės Lietuvos visuomenė, kaip ir daugelis kitų pokomunistinių Rytų ir Vidurio Europos visuomenių, parodžiusių nemenką imunitetą ištisus penkis dešimtmečius skiepytai komunizmo ideologijai, pasirodė visiškai neatspari gundymams vaisiumi, kuris priklausomybės laikotarpiu jai buvo uždraustas. Vartotojiškumo ideologija, kuri, kad ir kaip tai būtų ironiška, gebėjo įveikti Berlyno sieną gerokai anksčiau nei žlugo dvipolis Šaltojo karo pasaulis, dar sparčiau tapo daugelio išpažįtamu *visaverčio* pokomunistinio gyvenimo vaizdiniu, geidžiamybe, o veikiai ir neatsiejama šiandieninės visuomenės bei jos kultūros dalimi. Šios ideologijos taikiniu tapo ir posovietinės Lietuvos universitetai. Jų ateities profilius modeliuojanti aukštojo mokslo politika šią instituciją stumia gilyn į „laisvosios rinkos“ glėbį, akindama plėtoti vis glaudesnius verslo ir aukštųjų mokyklų ryšius, vis agresyviau varžytis dėl studijų programų akreditavimo, studijų krepšelių ir aukštesnės vietos vietinėje studijų ir tyrimų rinkoje. Universitetai

* Veblen T. *The Theory of Leisure Class*. New York, 1902, p. 367.

** Illich I. *Deschooling Society*. New York, 1972, p. 76.

ideologiškai akinami ir instituciniais būdais spiriami kurti bei reklamuoti savo „prekes“, teikiamas „paslaugas“ ir neretai su dideliu entuziazmu patys transformuojasi į „žinių holdingo kompanijas“, aukodami savo tradicinę paskirtį – būti valstybės remiamo „viešojo gėrio“ kūrėjais ir saugotojais.

Pietryčių Azijos mąstytojas Sulakas Sivaraksa, plėtojantis budistinės išminties tradiciją, yra pastebėjęs, kad šiuolaikinis kapitalizmas ir jo skatinamas vartotojiškumas yra grįsti trimis dalykais, kuriuos budizmas laiko nuodingais: goduliu, neapykanta ir iliuzija. Vartotojiškoji monokultūra, kurią kapitalizmas skiepija visame pasaulyje, yra glaudžiai susijusi su visa šia triada. Be to, vartotojiškumas „taip pat remia tuos, kurie turi ekonominę ir politinę galią, atlygindamas jiems už jų neapykantą, agresiją ir pyktį. Vartotojiškumas eina ranka rankon su moderniąja lavinimo sistema, kuri gamina protą be išminties. Mes sukuriame iliuziją savyje ir vadiname tai žinojimu. Kol mokyklos neperkels savo energijos į tai, kad mokytų holistinių, dvasinių vertybių, užuot primetusios iliuziją, esą pasitenkinimą ir gyvenimo prasmę galima rasti gavus geriau apmokamą darbą, tol jos liks reklamos agentūrų aistraulių vadais, o mes tikėsime, kad vartodami daugiau, sparčiau ir gyvendami patogiau, tapsime laimingesni. /.../ Kol neperprasime godulio, neapykantos ir iliuzijos savyje ištakų, neišsilaisvinsime iš vartotojiškumo religijos ir liksime įstrigę iliuzinėse laimės paieškose.“* Tačiau nepanašu, kad šis, regis, pačiu laiku pateiktas kvietimas puoselėti išmintį, gebančią atsispirti vėlyvojo kapitalizmo mitologijos žavesiui, artimiausiu laiku ras daug pasekėjų visuomenėje, išgyvenusioje ištisą pusšimtį metų prievartą primestu „socialistinės vartojimo dietos“ režimu, o šiai dietai pasibaigus netrukusioje pasiduoti vartojimo kvaituliui ir dėl to tvirtai pasiryžusioje garbingą universiteto instituciją ir prasmingą universitetinio lavinimo tradiciją galutinai pertvarkyti iki prekių ir paslaugų tiekėjų rinkos.

* Sivaraksa S. *Seeds of Peace*. California, 1992, p. 8–9.

PAMINĖJIMAI

MANVYDAS VITKŪNAS

ORŠOS MŪŠIS

TAUTŲ ISTORINĖJE

ATMINTYJE

Lina Kalinauskaitė. Oršos
mūšiui – 500 metų
(1514–2014).

Neseniai paminėjome įspūdingos pergalės prie Oršos 500 metų sukaktį. Lietuvos Respublikos Seimas 2014-uosius buvo paskelbęs Oršos mūšio metais. Parlamento sprendimas motyvuotas visa eile svarių aplinkybių. Kaip buvo rašoma nutarimo aiškinamajame rašte, 1514 m. rugsėjo 8 d. įvykęs Oršos mūšis yra viena didingiausių Lietuvos kariuomenės pergalų po Žalgirio mūšio ir nepaprastai svarbi Lietuvos istorijos data: „Kaip teigia Lietuvos istorikai, pergalė Oršos mūšyje, pasiekta ginant Lietuvos teritorinį vientisumą prieš žymiai (beveik tris kartus) didesnę priešo kariuomenę, įgalino Lietuvą sudaryti paliaubas, kurios net 40-čiai metų valstybėje užtikrino taiką. /.../ Oršos mūšis yra svarbi istorinė jungtis su Baltarusija ir Ukraina – mūšyje dalyvavo daugiatautė LDK kariuomenė, pati mūšio vieta yra dabartinės Baltarusijos teritorijoje, o mūšyje LDK kariuomenei vadovavęs karo vadas Konstantinas Ostrogiškis.“*

Kova dėl Smolensko

XVI a. pradžia Lietuvos istorijoje – sudėtingų santykių su Maskvos Didžiąja Kunigaikštyste, iš kurios palaipsniui išaugo Rusijos valstybė, laikotarpis. Maskva telkė iš mongolų-totorių kontrolės išsivadavusias rusų žemes. Didžiausia jos geopolitinė konkurentė buvo Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Lietuvos valdovų vykdytos ekspansijos į Rytus dėka Lietuvos sienos tuo metu pietuose siekė pietų Ukrainos stepes, o rytuose – Smolenską. Būtent šis miestas buvo vartai iš tuometinės Lietuvos į Rusiją. Maskvos didieji kunigaikščiai atvirai kišosi į LDK gyvenimą, stengdamiesi nuteikti Lietuvos valdinius stačiatikius prieš LDK valdovus katalikus bei ragindami stačiatikių žemes atsimesti nuo LDK ir vienyti su Maskva.

Dėl LDK rytinių žemių jau XV a. pabaigoje prasidėjo Lietuvos karai su Maskva. Iš pradžių buvo kovojama dėl Okos aukštupio kunigaikštysčių, kurias prie Lietuvos prijungė Vytautas. Karo metu didesnė dalis šių žemių atiteko Maskvai. 1500–1503 m. karas atsinaujino. Jo metu Lietuva patyrė skaudų pralaimėjimą Vedrošos mūšyje. LDK buvo priversta pasirašyti paliaubas, neteko dalies rytinių žemių. 1507 m. karas vėl atsinaujino, tačiau netrukus Lietuvos kariuomenė sugebėjo sustabdyti rusų puolimą. Buvo pasirašyta „amžinoji taika“, tačiau ji išsilaikė vos penkerius metus. 1512 m. rusai pradėjo puldinėti Lietuvą. Pagrindiniu Maskvos didžiojo kunigaikščio Vasilijaus III taikiniu tapo Smolenskas. Maskvos valdovas siekė atplėšti kuo daugiau Lietuvos žemių ir netgi surado sau stiprų sąjungininką Vakarų

* Seimas 2014-uosius paskelbė Oršos mūšio metais. [http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=4445&p_k=1&p_d=143589].

Europoje – Šventosios Romos imperijos (Vokietijos) imperatorių Maksimilijoną I, su kuriuo sudarė sąjungą prieš Jogailaičius, o tuo pačiu – prieš Lietuvą ir Lenkiją.

1514 m. vasarą maskvėnai prie Smolensko, kurį gynė Jurijaus Sologubo vadovaujama Lietuvos karių įgula, atsivežė net tris šimtus pabūklų ir pradėjo talžyti miesto sienas. Smolenske veikė Maskvos agentai, sklido raginimai „pasiduoti pravoslavų carui“. Smolensko stačiatikių vyskupas Varsonofijus tapo derybininku tarp miestiečių ir Vasilijaus III. Galiausiai negausi lietuvių pajėgų įgula liepos 30 d. kapituliavo (prieš tai išsiderėjusi, kad kariai liks gyvi ir galės laisvai grįžti į Lietuvą). Vasilijus III triumfavo. Po Smolensko į jo valdžią pateko Mstislavlis, Kričevas ir kiti rytiniai LDK miestai. Rusų pajėgos skverbėsi vis gilyn į Lietuvą. Žygimanto Senojo Lietuvos kariuomenė ir jai į pagalbą atvykę lenkų daliniai žygiavo pasitikti priešo. Valdovas su keliais tūkstančiais karių pasiliko prie Bori-sovo, o pagrindinės pajėgos, vedamos Lietuvos didžiojo etmono Konstantino Ostrogiškio, skubėjo į rytus, link Smolensko. Pakeliui buvo sutriuškinti keli priešakiniai rusų būriai. Netoli Oršos LDK kariuomenė pasiekė Dniepro upę. Kitame krante stovėjo pagrindinės maskvėnų pajėgos.

Smolensko gynybinė siena. 1912 m. Fotografas S. Prokudinas-Gorskis.

Ispūdinga pergalė

Rašytinių šaltinių teigimu, LDK kariuomenę sudarė nuo 30 iki 35 tūkstančių žmonių, o rusų kariuomenės buvo kur kas daugiau – net iki 80 tūkstančių žmonių. Daugelis karybos istorikų mano šiuos skaičius esant gerokai padidintus. Oršos mūšyje dalyvavusių LDK karių bei į šią kariuomenę įtrauktų lenkų ir įvairių samdinių skaičius įvairiuose šaltiniuose nurodomas skirtingas, tačiau dažniausiai kalbama apie 15–16 tūkstančių Lietuvos raitelių,

K. Ostrogiškis. Baltarusijos nacionalinis istorijos muziejus.

taip pat nuo 3,4 tūkstančio ar 5 tūkstančių ir net iki 14 tūkstančių lenkų raitelių bei 3 tūkstančius lenkų pėstininkų. Lenkų kariai šioje karinėje kampanijoje dalyvavo kaip Lenkijos kariuomenės kariai, taip pat kaip savanoriai arba LDK samdiniai. Kiek buvo artilerininkų, neaišku, tačiau buvo nedaug ir vargu ar viršijo kelis šimtus. Mūšyje dalyvavusių karių skaičius yra vienas iš sudėtingiausių Oršos kautynių istorijos klausimų, dėl kurio tyrėjai bene labiausiai laužo ietis.

Jungtinei kariuomenei šiame mūšyje vadovavęs iš Voluinės (dab. Ukrainos teritorijoje) kilęs K. Ostrogiškis (gimė apie 1460 m., mirė 1530 m.) buvo patyręs karvedys ir administratorius. Ėjo svarbias Lucko seniūno, Voluinės maršalkos, Vilniaus kašteliono, Trakų vaivados pareigas, 1497–1500 ir 1507–1530 m. buvo Lietuvos didysis etmonas (kariuomenės vadas). Tai buvo didelis stačiatikio pripažinimas LDK, kur svarbiausias pareigas eidavo katalikai. Pirmąjį didelį mūšį prie Vedrošos 1500 m. K. Ostrogiškis pralaimėjo ir pateko į rusų nelaisvę, iš kurios pabėgo. Šį kartą jis turėjo puikią progą atsisteisti priešams už ankstesnę nesėkmę.

Pasiekę Dnieprą, lietuviai ir jų sąjungininkai pradėjo keltis į kitą krantą, kur jų jau laukė priešas. Persikelta ne tik per brastas, bet ir pontoniniu tiltu, atokiau nuo priešo akių suręstu iš valčių, atsivežtų statinių ir bei vietoje nukirstų medžių. Netoli kranto jau buvo išsiriкиavusi rusų kariuomenė, vadovaujama Ivano Čeliadnino. Ji netrukė kur kas mažesnei K. Ostrogiškio vadovaujamai kariuomenei persikelti per Dnieprą – I. Čeliadninas neabejojo savo pergale. Patarėjų raginimus smogti lietuviams ir lenkams, kai tik dalis jų bus persikėlę per Dnieprą, rusų pajėgų vadas arogantiškai atmetė, norėdamas vienu smūgiu sutriuškinti priešus ir „atvaryti juos iki Maskvos it gyvulius“.

Mūšis prasidėjo rusų dešiniojo sparno kavaleristams atakavus LDK kairiojo sparno kavaleriją. Ši ataka buvo atremta. Rusams puolus dešinią sparną, lietuviai ir lenkai staiga ėmė trauktis. Tai buvo apgaulingas manevras: besiveržiantys maskvėnai pateko į užmaskuotų artilerijos pabūklų, taip pat lengvųjų šaulių ginklų ugnį ir, patyrę didžiulius nuostolius, iškriko. Bene pirmą kartą Europos karybos istorijoje buvo panaudota artilerijos pasala. Sąjungininkų kavalerija atkirto rusų avangardą ir smogė pagrindinėms maskvėnų pajėgoms, kurios neatlaikė atakos ir ėmė trauktis. Netrukus rusai ėmė paniškai bėgti. Prie maskvėnų pralaimėjimo labai prisidėjo jų vadų nesutarimai. Atskirais mūšio momentais I. Čeliadninas ir Michailas Bulgakovas-Golica nesuteikė vienas kitam reikiamos paramos. Maskvėnų pajėgos patyrė traukiantį pralaimėjimą. Nuo kelių šimtų iki kelių tūkstančių maskvėnų (tarp jų – daug karo vadų bajorų) pateko į nelaisvę. Daugelis kilmingesnių karių (bajorų) buvo įkalinti, o žemesnės kilmės kariai atiduoti dirbti į Lietuvos bajorų ūkius. To meto rusų rašytiniuose šaltiniuose teigiama, kad „maskvėnų nuostoliai buvo siaubingi“. Nors buvo laimėtas reikšmingas mūšis, esminė persvara kare su Maskva nepasiekta. Smolenskas iki 1611 m. liko rusų rankose. Tai, kad iškart po įspūdingos pergalės prie Oršos nebuvo užimtas Smolenskas, sumenkino Oršos mūšio ilgalaikius rezultatus. Beje, vienas iškiliausių to meto Lietuvos politikų Albertas Goštautas nuožmiai kritikavo K. Ostrogiškį dėl neišnaudotos progos užimti Smolenską ir netgi kaltino jį taip pasielgus sąmoningai.* Šis 1514 m. karinės kampanijos aspektas dar laukia nuodugnesnių tyrimų. Kaip ten bebūtų, Rusijos veržimasis į Lietuvos gilumą ir apskritai Vakarus po Oršos mūšio buvo sustabdytas, o kovos tam tikrą laiką apsiribojo lokaliais pasienio susidūrimais.

Sustabdyta priešo ekspansija

Pergalė šalia Dniepro 1514 m. buvo ne tik puikus K. Ostrogiškio, kitų lietuvių, jiems talkinusių lenkų ir kitų pajėgų pažangesnės karybos, modernesnės ginkluotės, sumanesnės taktikos (ko vertas vien artilerijos pasalos surengimas!) pavyzdys. Nors tąkart lietuvai nepavyko atsiimti Smolensko, rusų veržimasis gilyn į Lietuvą sustabdytas. Pasiekta

* Albertas Goštautas, Vilniaus vaivada, Bonai Sforcai, Lenkijos karalienei, prieš kunigaikštį Konstantiną Ostrogiškį ir prieš Radvilas. Vertė E. Ulčinaite // *Senoji Lietuvos literatūra. V knyga. Vilnius, 2011, p. 38.*

svarbi tarptautinės politikos pergalė – suardyta Maskvos ir Šventosios Romos imperijos imperatoriaus Maksimilijono I sąjunga. Žinia apie LDK pergalę prieš Maskvos Didžiąją Kunigaikštystę apskriejo Europą. Specialūs pasiuntiniai būrelius rusų belaisvių išgabeno parodyti į Budą (dabar – Budapeštas), Veneciją ir kitus Europos miestus. Europa turėjo pamatyti, kad kol ji didžiausią dėmesį skyrė kovai su turkais, rytuose iškilo dar vienas pavojingas priešas – Maskva. Galima sakyti, turime reikalą su XVI a. „propagandiniu karu“, kurį jogailaičiai vykdė prieš savo grėsmingus priešus. Žygimantas Senasis katalikiškosios Europos akyse siekė būti pripažintas didvyriu, o Lietuva ir Lenkija buvo nurodomos kaip tikras krikščionybės bastionas rytuose.

Nors stiprėjančios Rusijos grėsmės rytuose nepavyko likviduoti, rusų veržimasis į vakarus buvo pristabdytas. Stabilizavus situaciją rytuose, kurį laiką nekylant tiesioginio maskvėnų įsiveržimų pavojui į didesnę LDK žemių dalį, Lietuvoje buvo tinkamos sąlygos ir pakankamai laiko gana pažangiai šalies ekonominei ir kultūrinei raidai XVI a. – renesanso idėjų sklaidai, švietimui (1579 m. įkurtas Vilniaus universitetas), ūkiui (plečiami seni ir steigiami nauji miestai, XVI a. viduryje ir antrojoje pusėje įgyvendinama valakų reforma), valstybės institucijoms ir teisei (sukurtas ir 1529 m. įsigaliojo Pirmasis Lietuvos statutas), monumentaliajai architektūrai (išpuoselėti Valdovų rūmai Vilniuje) ir daugeliui kitų svarbių pokyčių Lietuvos valstybėje. Pergalė Oršos mūšyje ir gana ilgas santykinai ramus Lietuvos istorijos laikotarpis sudarė sąlygas mūsų šaliai sėkmingai gyvuoti ir vystytis dar daugiau nei šimtmetį, ir tik XVII a. pirmojoje pusėje Lietuva kartu su Lenkija ėmė sparčiai silpti dėl daugelio vidinių bei išorinių priežasčių, ir XVII a. viduryje tai galiausiai virto Tvanu vadinama tragedija, kai krašte kelis metus šeimininkavo rusų ir švedų kariuomenės, vyko neregėto masto skerdynės, o kraštas dar labai ilgai negalėjo atsigauti nuo patirto sukrėtimo. Oršos mūšis XVI a. pradžioje sustabdė maskvėnų veržimąsi gilyn į Lietuvą, deja, to

Oršos mūšis. Lukas Kranachas vyresnysis(?). Varšuvos nacionalinis muziejus.

nepavyko padaryti XVII a. viduryje. Todėl „Rytų Žalgirio“ vardas, kartais taikomas Oršos mūšiui, išties yra pelnytas.

Žalgirio šešėlyje

Visgi tenka pripažinti: Oršos mūšis Lietuvoje iki šiol neįamžintas taip, kaip derėtų. Istorikas Tomas Baranauskas yra atkreipęs dėmesį, kad Lietuvos karas su Rusija, prasi-dėjęs beveik su Rusijos valstybės susikūrimu (ant Maskvos Didžiosios Kunigaikštystės pamatų) XV a. antroje pusėje, truko ne ką trumpiau nei karas su kryžiuočiais – 175 me-tus (nuo 1492 m. iki 1667 m.), ir pertraukos tarp šių karų niekada nebuvo ilgesnės nei 25–27 metus.* Ir šie karai nebuvo nė kiek mažiau kruvini nei kovos su Vokiečių ordinu. Tačiau skirtingai nei karai su kryžiuočiais ilgaamžės Lietuvos kovos su Maskvos Di-džiaja Kunigaikštyste ir iš jos išaugusia Rusijos valstybe mūsų istorinėje atmintyje dar nesurado savo vietos. Lietuvos teritorijoje beveik nėra tiesiogiai su Oršos mūšiu siejamų, visuotinai atpažįstamų atminties ženklų. Tam tikra prasme monumentaliais pergalės prie Oršos paminklais tapo K. Ostrogiškio pastatytos dvi cerkvės Vilniuje. Privilegijas statyti stačiatikių šventoves karvedys gavo po Oršos mūšio.** Tačiau ilgainiui jas labai mažai kas siejo su istorine pergalė.

Tik neseniai Lietuvoje Oršos mūšis buvo prikeltas iš užmaršties, ir 2014 m. rudenį išties gana iškiliai paminėta jo sukaktis. Tai, kad labai ilgą laiką šis mūšis buvo atsidūręs mūsų tautos istorinės atminties užkaboriuose, lėmė daugybė priežasčių, kurias pabandysime aptarti šiame straipsnyje.

Istorinė atmintis pasireiškia daugybe formų – per bendrąjį pasakojimą (vadinamąjį naratyvą), mokslinę ir grožinę literatūrą, vadovėlius, audiovizualines priemones (kina, radiją, televiziją), šventes, atminimo dienas. Objektyvus istorinės atminties įvertinimo „lakmuso popierėlis“ yra gatvėvardžiai, paminklai, įvairių institucijų pavadinimai, kuriuose įamžintas tam tikrų istorinių įvykių ar asmenybių atminimas. Jei pažvelg-sime į šias, prancūzų istoriko Pjero Nora (Pierre Nora) terminais kalbant, „atminties vietas“, išvysime gana įdomų vaizdą. Lietuvoje Oršos mūšis iki pat jo 500 metų ju-biliejaus nebuvo sulaukęs šio įvykio svarbai adekvataus reikšmingo įvertinimo. Itin iškalbinga yra gatvėvardžių analizė. Lietuvoje kai kurios viduramžių ir naujųjų amžių laikotarpio kautynės įamžintos gatvių pavadinimuose, tačiau joms tekęs dėmesys yra labai nevienodas. Saulės mūšio vardu pavadinta vos viena gatvė Jauniūnų gyvenvietėje Joniškio rajone, kur dalis istorikų lokalizuoja 1236 m. įvykusias kautynes. Su Durbės mūšio įamžinimu bent iš dalies galime sieti Skuode esančią Durbės gatvę (nors galima manyti, kad taip tiesiog pagerbtas netoliese, Latvijoje, esantis Durbės miestas). Tuo tarpu garsiosios Žalgirio kautynės, išspaudusios neišdildomą pėdsaką lietuvių istorinėje savimonėje, gatvėvardžiuose atsispindi itin ryškiai – mūsų šalyje yra 65 Žalgirio ir dvi Griunvaldo gatvės. 1435 m. įvykusios Pabaisko kautynės davė vardą jų lauke išaugusiam miesteliui Ukmergės rajone, o pačioje Ukmergėje yra Pabaisko gatvė, tačiau ji sietina ne su mūšio įamžinimu, o su netoliese esančiu miesteliu. Salaspilio, esančio dabarti-nės Latvijos teritorijoje, kur 1605 m. įvyko įspūdingos ir Jono Karolio Chodkevičiaus vadovaujamiems lietuviams pergalingai pasibaigusios kautynės su Švedijos karaliaus Karolio IX pajėgomis, vardas įamžintas mažoje gatvelėje viename iš naujųjų Vilniaus pakraštyje kylančių kvartalų. Be to, Biržuose pastatytas paminklas Salaspilio kautynių atminimui, o J. K. Chodkevičiaus vardu pavadintos kelios gatvės įvairiuose Lietuvos miestuose.

Oršos mūšio, paties Oršos vietovardžio, kaip ir jame įspūdingą pergalę šventusio kar-vedžio K. Ostrogiškio vardo nerasime nė viename gatvėvardyje. Taip pat Lietuvoje nėra paminklo Oršos mūšiui ar K. Ostrogiškiui.

* Baranauskas T.
Oršos mūšis – di-
džiausia Lietuvos
karinė pergalė
prieš Rusiją.
[<http://www.delfi.lt/news/ringas/lit/tbaranaus-kas-oršos-mu-sis-didziausia-lie-tuvos-karine-per-gale-pries-rusija.d?id=10641866>].

** Gruzdienė D. Kuni-
gaikštis Konstanti-
nas Ostrogiškis // *Lietuvos krašto ap-
saugos ministrai ir
kariuomenės vadai*
Ats. red. ir sud. G.
Surgailis. I tomas.
Vilnius – Kaunas,
2008, p. 39.

Pamiršta vėlyvoji LDK

Akivaizdu, kad kalbant apie LDK istorinę raidą mūsų kolektyvinėje atmintyje daug daugiau vietos tenka ankstyvajam Lietuvos valstybės istorijos periodui – nuo XIII a. iki XV a. pradžios, laikotarpiui „nuo Mindaugo iki Vytauto“. Šioje itin sunkių kovų su Vokiečių ordinu, kitais gausiais priešais, valstybės susikūrimo, įsitvirtinimo bei plėtros epochoje ne viena lietuvių karta ieškojo įkvėpimo, istorinio pamato tautos atgimimui ir valstybės mūro atstatymui. Tai buvo ir kiek romantizuota „pagoniškoji“ – senojo baltų tikėjimo epocha, ir esą „grynai lietuviškas“ LDK istorijos periodas.

Lietuvos istorijos įvykiai po Vytauto mirties 1430 m. (500-osios Vytauto Didžiojo mirties metinės kartu su neįvykusio Vytauto karūnavimo metinėmis 1930 m. Lietuvoje paminėtos itin pompastiškai) tarsi grimzdo į istorinės atminties miglą. Ypač tai pasakytina apie laikotarpį po 1569 m. Liublino unijos, kai Lietuva jungtinės valstybės ryšiais buvo susieta su Lenkija. Vėlyvasis LDK laikotarpis tiek tautinio atgimimo XIX a. antrojoje pusėje – XX a. pradžioje, tiek tarpukario Lietuvos Respublikos visuomenei buvo žinomas, gana plačiai reflektuojamas mokslinėse ir mokslo populiarinimo publikacijose, tačiau akivaizdžiai nebuvo toks savas, artimas ir, sakytume, to meto suvokimu vertas pasididžiavimo, kaip „senoji didvyriškoji pagoniškoji“ Lietuva. Vėlyvasis LDK laikotarpis liko tarsi mažiau garbingas, netgi esą „suteptas“ unijiniais ryšiais su Lenkija. Toks vertinimas, nors ir neobjektyvus, tačiau suprantamas, turint galvoje tarpukario Lietuvos ir Lenkijos santykių kontekstą bei Vilniaus okupaciją. Nors Oršos mūšis įvyko dar iki Liublino unijos, jis irgi tarsi pateko į „mažiau herojišką“ vėlyvąjį LDK istorijos periodą. Kad šis periodas buvo nepelnytai sumenkintas tarpukario istorinėje atmintyje bei istorinėje politikoje, iliustruoja kad ir toks pavyzdys: iš vienuolikos Lietuvos kariuomenės pulkų, kuriems buvo suteikti istorinių asmenybių (kunigaikščių, karvedžių) vardai, vienuolika siejami su XIII–XV a., ir tik vienas asmuo (Lietuvos didysis etmonas Jonušas Radvila, kurio vardu buvo pavadintas husarų pulkas) „atstovavo“ vėlyvajam LDK laikotarpiui.

Kitas pavyzdys. Lietuvių istorinės savimonės formavimui nemenkos įtakos turėjusi Adolfo Šapokos redaguota „Lietuvos istorija“, išleista 1936 m. Joje Oršos mūšiui skirtos vos kelios eilutės, o ankstesni Saulės, Durbės, Žalgirio, vėlesnis Salaspilio (Kircholmo) mūšis sulaukė daug didesnio dėmesio. Apie Oršos mūšį beveik nieko nebuvo rašoma ir tarpukario Lietuvos periodinėje spaudoje, nors daugeliui kitų žymesnių Lietuvos karo istorijos įvykių dėmesio nestigo.

Iš nedaugelio pavyzdžių, kai Oršos mūšis užėmė deramą vietą tarp kitų kautynių, paminėtini nuo 1923 iki 1927 metų Lietuvos kariuomenės karininkams įteikiami kardai, ant kurių geležčių vienoje pusėje buvo išgraviruoti svarbiausių iki 1795 m. Lietuvos laimėtų mūšių pavadinimai ir datos (tarp jų ir Oršos), o kitoje pusėje – nepriklausomybės kovų svarbiausių kautynių pavadinimai bei datos.* Po Antrojo pasaulinio karo taip ir nesusiformavo gilesnis Oršos mūšio reikšmės suvokimas, neatsirado šiam mūšiui skirtų atminimo ženklų.

Tai, kad istorinėje atmintyje buvo itin sureikšmintos kovos su Vokiečių ordinu, iš dalies lėmė ir geografinės aplinkybės. Didelė dalis kovų su kryžiuočiais vyko dabartinės Lietuvos teritorijoje. Vilnius, Kaunas, Trakai, Kernavė, Veliuona, Seredžius, dalies istorikų su Pilėnų gynyba siejamas Punios piliakalnis bei daugybė kitų atminties vietų buvo ir yra čia pat, dabartinėje Lietuvos valstybėje, iki šiol lietuvių gyvenamose žemėse. Tai leidžia jausti daug tvirtesnę ryšį su šiais praeities įvykiais, nors nėra būtina sąlyga (pavyzdžiui, Žalgirio mūšis vyko dabartinės Lenkijos, Durbės – dabartinės Latvijos teritorijoje). Oršos mūšis vyko toli nuo dabartinės Lietuvos, dabartinės Baltarusijos rytinėje dalyje. Skirtingai nei Žalgirio kautynės, neatsiejamoms nuo Vytauto Didžiojo asmenybės, Oršos mūšis nebuvo tiesiogiai siejamas su tuometinio Lietuvos didžiojo kunigaikščio ir Len-

* Jakštys G. Oršos mūšis ir modernioji Lietuvos kariuomenė: istorinės atminties aspektas // Tarptautinė mokslinė konferencija „1514 m. Oršos mūšis: karinė pergalė ir jos ženklai“. Pranešimų tezės. Vilnius, 2014, p. 126–127.

kijos karaliaus Žygimanto Senojo asmeniu – jis mūšyje nedalyvavo, nors kaip valdovas buvo aktyvus visos karinės kampanijos organizatorius bei epizodiškas dalyvis. Be to, savo reikšmingumu ir garsumu Žygimantas Senasis lietuvių istorinėje atmintyje nėra iš tolo negali varžytis su Vytautu. Tuo tarpu kautynių prie Oršos nugalėtojo laurus pelnęs Lietuvos karvedys K. Ostrogiškis tik per kelis pastaruosius dešimtmečius Lietuvoje tapo plačiai visuomenei (nekalbu apie istorikus) gerai žinoma istorine asmenybe. Esu tikras – jei K. Ostrogiškis būtų gimęs ne dabartinės Ukrainos, o Lietuvos teritorijoje, ir jei jis būtų buvęs ne stačiatikis, o katalikas, šis vardas būtų buvęs kur kas labiau atpažįstamas dar tarpukario Lietuvoje.

„Ideologiškai netinkamas“ mūšis

Sovietinės okupacijos metais deramai įamžinti Oršos mūšio atminimą nebuvo įmanoma dėl politinių priežasčių: pergalė prieš rusus maskvėnus niekaip nesiderino su sovietmečiu brukta „ilgaamžės lietuvių ir rusų tautų draugystės“ ideologema. Bandyti įamžinti istorinę atmintį kalbant apie Oršos mūšį sovietmečiu galėjo būti ne tik „ideologiškai neteisinga“, bet netgi pavojinga. Oršos mūšis ir toliau liko ne tik beveik pamirštas. Kalbėti apie kai kuriuos kitus kovų su rusais epizodus, pavyzdžiui, apie 1863–1864 m. sukilimą, buvo galima pasitelkiant „klasių kovos“ naratyvą, gi Oršos mūšio atveju jis netiko.

Todėl sovietmečiu plačiau buvo nagrinėjamos rytuose tarp lietuvių ir totorių vykusios kovos (pavyzdžiui, šiai temai skirtos istorikų Romo Batūros* ir Broniaus Dundulio** monografijos), tačiau jokių būdų ne tarp lietuvių ir rusų. Kovų su kryžiuočiais temai buvo uždegta „žalia šviesa“ – tokie tyrimai buvo ne tik leidžiami, bet ir skatinami. Iškart po Antrojo pasaulinio karo (o atskirais atvejais ir jo metu – Žalgirio vardu buvo pavadintų sovietinių raudonųjų partizanų diversantų būrių) pradėta ieškoti istorinės atminties simbolių, siejančių viduramžių lietuvių kovas su kryžiuočiais ir Sovietų Sąjungos kovą su nacių Vokietija. Tai visiškai atitiko nuožmaus sovietizacijos skleidėjų, Lietuvos istorijos revizionisto, Lietuvos istorijos mokslo „ideologiniu prievaizdu“ ilgą laiką buvusio Juozo Žiugždos suformuotą Vokiečių ordino ir hitlerinės Vokietijos bendrinimo istoriniame diskurse ideologemą: „Didžiajame Tėvynės kare Tarybų Sąjungos ginkluotosios jėgos, Komunistų partijos vadovaujamos, sunaikino hitlerininkų plėšikiškas kariaunas, pasišovusias moderniomis priemonėmis tęsti grobikiškųjų pirtakų – kryžiuočių – kruvinąją žygį prieš Rytų Europą, prieš Tarybų Sąjungą.“*** Dar iki sovietinės okupacijos lietuvių istorinėje savimoneje ir taip stipri „žalgiriados“ idėja buvo toliau stiprinama: leidžiamos knygos, Žalgirio vardu vadinamos sporto draugijos, komandos, gamyklos, kolūkiai, o 1960 m. minint Žalgirio mūšio 550-ąsias metines, Vilniuje ant Gedimino kalno atidengtas paminklinis akmuo. Apie tokius atminimo ženklus Oršos mūšiui, pavyzdžiui, kai 1964 m. sukako 450 metų nuo šių kautynių, buvo galima tik pasvajoti.

Paminklo taip ir nėra

Oršos mūšį iš istorinės užmaršties pradėta kelti tik Lietuvai atgavus nepriklausomybę. Tačiau tai vyko labai palengva: ėmė gausėti publikacijų populiariojoje spaudoje, atsirado vienas kitas mokslinis straipsnis. 2009 m. išleistas Jono Užurkos romanas, skirtas Oršos mūšiui atminti.**** Lietuvos kariuomenėje Oršos mūšiui taip pat skirtas tam tikras dėmesys – Oršos mūšio vardu Juozo Vitkaus inžinerijos batalione Kaune pavadinta salė, o Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademijoje Oršos mūšio vardas suteiktas vienai iš kariūnų bataliono kuopų.

Tikras Oršos mūšio „nušvitimas“ Lietuvos istorinėje atmintyje įvyko tik artėjant 2014-iesiems, rengiantis paminėti pergalės 500 metų sukaktį. Pasirodė proginiai leidiniai,

* Batūra R. *Lietuva tautų kovoje prieš Aukso ordą*. Vilnius, 1975.

** Dundulis B. *Lietuvos užsienio politika XVI a.* Vilnius, 1971.

*** Žiugžda J. *Kryžiuočių ordino žlugimas ir jo idėjinių palikuonių revanšizmas // Lietuvių kovos su kryžiuočiais*. Red. J. Jurginis. Vilnius, 1964, p. 326.

**** Užurka J. *Oršos mūšis – Lietuvos kariuomenės galybė, 1514 m.* Vilnius, 2009.

monetos, pašto ženklai, apie mūšį ir jo sukakties minėjimą plačiai kalbėta žiniasklaidoje. Surengtos kelios mokslinės konferencijos, tarp kurių svarbiausia buvo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmuose vykusio tarptautinė mokslinė konferencija „1514 m. Oršos mūšis: karinė pergalė ir jos ženklai“, sukvietusi gausų būrį istorikų iš Lietuvos ir užsienio. Taip pat surengtas itin iškilmingas mūšio metinių minėjimas Vilniuje, daug mažesnių viešųjų renginių, parodos muziejuose. Neabejotina, kad nuo šiol apie Oršos mūšį Lietuvos visuomenė žinos tikrai daugiau nei anksčiau, tačiau ilgalaikių atminimo ženklų – paminklų Oršos mūšiui, K. Ostrogiškiui, Oršos mūšio gatvės ar pan. – taip ir neatsirado. Tačiau ar verta tuo stebėtis, jei iki šiol Lietuvos sostinėje Vilniuje neturime paminklo Vytautui Didžiajam?..

Erzina Rusijos diplomatus

Maskvos didžiojo kunigaikščio Vasilijaus III kariuomenės pralaimėjimą prie Oršos Rusijos visuomenė ir istoriografai skirtingais laikais vertino nevienodai – nuo apgailestavimo dėl skaudaus maskvėnų pralaimėjimo, kuris tapo rimtu smūgiu Maskvai, iki lietuvių ir jų sąjungininkų pergalės menkinimo. Senojoje rusų istoriografijoje (pavyzdžiui, Nikolajaus Karamzino darbuose*) Oršos mūšis vertinamas dar gana objektyviai – Maskvos kariuomenė patyrė siaubingą pralaimėjimą kovoje su Lietuvos pajėgomis. Netgi sovietmečiu įžymus rusų istorikas Jevgenijus Razinas** taip pat gana nešališkai nagrinėjo mūšį, aiškinosi vienos pusės pergalės ir kitos pralaimėjimo priežastis.

Visiškai kitaip į Oršos mūšį žiūrėjo šovinistiškai, „didžiarusiškai“ nusiteikę istorikai ir ideologai. Tiems, kurie laikė ir tebelaiiko ženklą dalį buvusios LDK gyventojų rusėnų „didžiosios rusų tautos“ dalimi, Oršos mūšis buvo vienas iš geopolitinės kampanijos, kuria Maskva siekė „susigrąžinti nuo amžių rusiškas žemes“, „suvienyti rusų žemes“, epizodų, Maskvai, deja, ne itin sėkmingų. Jei maskvėnai prie Oršos būtų pasiekę pergalę, neabejotinai šis mūšis būtų laikomas vienu iš kertinių „Rusijos žemių surinkimo“ epizodų. Tačiau pergalę šventė lietuviai ir jų sąjungininkai, vedami stačiatikio (o tai dažnai buvo nutylima) karvedžio K. Ostrogiškio.

Jei jau Maskvai prie Oršos nepavyko pasiekti pergalės, o patirtas pralaimėjimas, kai kurie rusų istorikai ir politikai pasirinko kitą Oršos mūšio reikšmės, kautynių masto vertinimo poziciją – menkinimą: esą mūšis buvo „nereikšmingas“, „dirbtinai sureikšmintas“, o jo atmintis „politzuota antirusiškai nusiteikusių jėgų“. Aleksejus Lobinas, neabejotinai vienas iš giliausiai pažvelgusių į Oršos mūšio problematiką, dirbęs su istoriniais šaltiniais, parengęs nemažai mokslinių straipsnių ir monografiją*** apie šį mūšį, žurnalo „Rodina“ puslapiuose įnirtingai neigia daugelio lietuvių, lenkų, baltarusių istorikų esą pernelyg sureikšmintą Oršos mūšio svarbą, kuris „esą išgelbėjo Lietuvą nuo maskvėnų antplūdžio“. A. Lobino teigimu, šiose kautynėse LDK pasiekė taktinę pergalę, tačiau jos rezultatai buvo nereikšmingi (Lietuva susigrąžino vos kelias pasienio tvirtoves bei miestus, neatgavo Smolensko, maskvėnai jau netrukus vėl pradėjo puldinėti rytinius LDK pakraščius)****. A. Lobinas kritikuoja Oršos mūšį svarbia LDK pergale laikančius kolegas ir čia pat pažeria faktų, kad jau netrukus po mūšio maskvėnai vėl ėmėsi puldinėti Lietuvos pasienį (suprask, LDK nesustabdė Maskvos). Tačiau A. Lobinas kažkodėl nenori matyti kito akivaizdaus dalyko – jei prie Oršos K. Ostrogiškio vadovaujamos pajėgos būtų buvusios sutriuškintos, Vasilijus III būtų turėjęs galimybę ne tik „kramsnoti“ Lietuvos pasienį, bet ir rengti platų puolimą gilyn į LDK teritoriją, atplėšti nuo Lietuvos kur kas daugiau žemių, ne vien tik Smolenską. A. Lobinas pateikia ir kitų ganėtinai kontraversiškų 1514 m. karinės kampanijos vertinimų. Pavyzdžiui, Žygimanto Senojo bandymus po mūšio atsiimti Smolenską jis vadina „avantiūra“*****, nors vargu ar taip galima vertinti bandymą susigrąžinti priešo ką tik užimtą valstybės dalį.

Oršos mūšio 500 metų sukakčiai skirta 50 litų moneta. 2014 m.

* Карамзин Н. История государства Российского. Том 7. Санкт Петербург, 1816.

** Разин Е. А. История военного искусства. Т. 2. VI–XVI вв. Москва, 1957, р. 351–354. Pirmasis šio tomo leidimas pasirodė 1957 m.

*** Лобин А. Н. Битва под Оршей 8 сентября 1514 года. Санкт Петербург, 2011.

**** Лобин А. Н. Мифы Оршанской битвы // Родина, 2010, № 9, р. 111–113.

***** Лобин А. Реляции Ягеллонского двора о битве под Оршей 1514 года [http://zaprudrus.ru/zaprudrus/istbl/420-1514-60.html].

Vladimiro Putino režimo valdoma šių dienų Rusija Oršos mūšio atminimo įamžinimą kaimyninėse šalyse vertina gana nervingai. Štai Rusijos Federacijos ambasadorius Lietuvoje Aleksandras Udalcovas 2014 m. lapkritį interviu žurnalistams teigė, esą Lietuvoje „kartais linkstama iš konteksto ištraukti istorinius faktus, įrašyti į esamą politinį kontekstą ir įsukti į melagingą drobę“. „Pavyzdžiui, Lietuvos Seimas 2014-uosius paskelbė Oršos mūšio metais, nors kiekvienam istorikui aišku, kad šis įvykis nevertas tokio didelio dėmesio. Kalbėta apie vietinį kunigaikščių konfliktą, praktiškai nepadariusį jokios įtakos to meto įvykiams. Bet tada nugalėjo Maskvos kunigaikščius, o dabar daugelio politikų akyse tai atrodo svarbus pažymėjimas“, – svarstė A. Udalcovas.* Akivaizdu – diplomatas pats kalba visišką netiesą, sumenkindamas Oršos mūšį iki „vietinių kunigaikščių konflikto“ lygio, ir tikrai ne „kiekvienas istorikas“ pritartų tokiems Rusijos ambasatoriaus samprotavimams. Šių dienų Rusijoje tapo labai madinga kaltinti kone visas aplinkines šalis esą „perrašant“, „falsifikuojant“ istoriją, nors būtent Kremlius įnirtingai siekia pateisinti ilgaamžę Maskvos imperinę politiką ir istoriją paversti galingu informacinio karo ginklu.

Baltarusijoje – ideologiniai mūšiai

Baltarusijoje, kurios dabartinėje teritorijoje įvyko kautynės, skirtingų visuomenės bei akademinės istorikų bendruomenės atstovų grupės Oršos mūšiui teikia labai nevienodą reikšmę. Tautiškai nusiteikę Baltarusijos visuomenininkai ir istorikai Oršos mūšį laiko vienu iš svarbiausių jų tautos istorinės atspirties taškų ir tiesiogiai sieja su gimtąją, baltarusių tautos istorija. Be abejo, tarp jų yra ir radikaliųjų nacionalistų, kurie LDK laiko „baltarusių valstybe“ ir absurdiškai teigia, esą tiesioginiai dabartinių baltarusių protėviai *licvinų* ir buvo tikrieji lietuviai, o dabartiniai lietuviai – *lietuvisai* – yra veikiau žemaičiai, netgi mažai ką bendro turintys su LDK. Laimė, tokių radikalių istorijos klastotojų, bandančių uzurpuoti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istoriją ir išstumti iš jos pačius lietuvius, yra mažuma. Atrodo, bent jau dabar kur kas daugiau savo šalies istorijai neabejingų žmonių Baltarusijoje vertina praeitį adekvačiau, suvokia LDK kultūrinę, etninę, konfesinę įvairovę ir yra linkę vertinti LDK paveldą kaip vienodai svarbų dabartiniams lietuviams, baltarusiams, ukrainiečiams ir kitoms buvusiose LDK žemėse gyvenančioms tautoms. Ir radikaliems nacionalistams, ir nuosaikiems Baltarusijos patriotams Oršos mūšis – neabejotinai svarbus jų šalies istorijos įvykis. Jau XX a. pradžios baltarusių autoriai (Vaclavas Lastauskis, Vsevolodas Ignatauskis, Mitrofanas Dounar-Zapolskis), siekę grįsti tautos tapatumą ir atskirumą nuo „didžiarusių“, savo darbuose deramą dėmesį skyrė LDK pergalei prie Oršos, kur „lietuvių ir baltarusių pajėgos sustabdė maskvėnus, teriojusius baltarusių žemes“. Sovietmečiu patriotinis požiūris į savo krašto istoriją Baltarusijoje oficialiai vertintas kaip „antitarybinis“ ir „buržuazinis nacionalistinis“. Iš sovietinių Baltarusijos istorijos vadovėlių puslapių Oršos mūšis išnyko. Jo atminties aktualizacija Baltarusijoje įvyko yrant Sovietų Sąjungai, kai atsirado galimybė ir poreikis vėl garsiai pareikšti, kad baltarusiai nėra rusų tautos dalis, „dėl istorinių aplinkybių atsидūrusi svetimųjų – lietuvių ir lenkų – valdžioje“. 1991 m. paskelbus Baltarusijos nepriklausomybę, gaivinant ir tam tikrais istoriniais kolektyvinės atminties vaizdiniais grindžiant tautinį identitetą, Oršos mūšis tapo vienu iš svarbiausių istorinės atminties taškų. Apie Oršos mūšį ir K. Ostrogiškį pasirodė daugybė publikacijų (vien 1994 m. – daugiau nei 40).** Su Oršos mūšiu dažnai siejamos ir baltarusių nacionalinės baltai – raudonai – baltos vėliavos ištakos: esą jos prototipu tapo Oršos mūšyje naudotos ir ikonografijoje pavaizduotos Šv. Jurgio vėliavos – raudonas kryžius baltame fone.***

Oršos mūšis turėjo tapti ir kertine data, siejančia su istorine praeitimi Baltarusijos ginkluotąsias pajėgas. Įdomus momentas – 1992 m. iš Baltarusijos teritorijoje likusių

* Rusijos ambasadorius įvertino Lietuvos požiūrį į Rusiją. [http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/rusijos-ambasadorius-ivertino-lietuvos-poziru-i-rusija.d?id=66388654#ixzz3SgkDx4Tf].

** Сагановіч Г. Аршанская бітва 1514 г. – канфлікт гістарыяграфіі і ідэнтэчнасцяў. [http://www.jivebelarus.net/history/gistografia/orsha-battle-and-historical-identity-conflict.html].

*** Ткачев М. Национальные символы: народ и история // Гербовед, № 9 (21), 1997.

buvusios SSRS kariuomenės dalinių formuojant nepriklausomos Baltarusijos kariuomenę, daugybė prosovietiskai nusiteikusių karininkų atsisakė prisiekti Baltarusijos Respublikai teigdami, kad „priesaika duodama vieną kartą gyvenime“. Tada 1992 m. rugsėjo 8 d. gausus būrys patriotiškai nusiteikusių Baltarusijos karininkų (didžioji dalis – atsargos) prisiekė savo valstybei, o rugsėjo 8-oji – Oršos mūšio diena – pradėta švęsti kaip Baltarusijos karinės šlovės diena. Mūšio lauke buvo pastatytas paminklas, kryžius, 1994 m. surengtos didelės mūšio 580-ųjų metinių minėjimo iškilmės. Tačiau labai ženkliai prosovietiskai, prorusiškai nuteikusių visuomenės dalis jau tada aktyviai priešinosi Oršos mūšio metinių šventimui, kaltino istorinės atminties žadintojus „nacionalizmu“, siekiu „įkalti pleištą tarp broliškų rusų ir baltarusių tautų“. Pats mūšis buvo vadinamas „brolžudišku“, „rusų vidinės nesantarvės epizodu“. Tokios pozicijos šalininkų gretos Baltarusijoje labai gausios ir dabar.

Atėjus į valdžią Aleksandrui Lukašenkai, deklaravusiam siekius palaikyti artimus ryšius ir netgi kurti sąjunginę valstybę su Rusija, Oršos mūšis ideologiškai nebuvo parankus. Dirbtinai sustiprinus labai gajas nostalgiskas prosovietines nuotaikas visuomenėje, sugrąžinus nedaug modifikuotus sovietinius valstybės simbolius – herbą ir vėliavą, Oršos mūšis kaip baltarusių karinės šlovės ženklas oficialiu valstybiniu lygmeniu taip pat nebetiko. Remiantis 1998 m. Baltarusijos prezidento pasirašytu įsaku „Dėl valstybinių švenčių, šventinių dienų ir atmintinų datų Baltarusijos Respublikoje“ kaip „Tėvynės gynėjo diena“ minima vasario 23-ioji, dar 1922 m. sovietinėje Rusijoje įvesta kaip „Raudonosios Armijos ir Laivyno diena“.

Skirtingai nei oficialūs Baltarusijos valdžios atstovai, didelė dalis baltarusių istorikų Oršos mūšį vertina daug objektyviau, tyrinėja įvairius jo aspektus. Tačiau vengiant konflikto su valdžios institucijomis ir prorusiškai nusiteikusia visuomenės dalimi, Oršos mūšis viešuosiuose renginiuose, konferencijose tiesiogiai neakcentuojamas. Šio straipsnio autoriui 2014 m. rugsėjo 12–13 d. teko dalyvauti Myro pilyje (Baltarusija, Koreličių raj.) surengtoje mokslinėje konferencijoje „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės epochos kariniai triumfai“. Konferencija akivaizdžiai buvo skirta Oršos mūšio 500-osioms metinėms, tačiau vardan „politinio korektiškumo“ pavadinime tai nebuvo pažymėta.

2014 m. pradėta Rusijos agresija prieš Ukrainą visgi privertė suklusti Baltarusijos visuomenę ir šalies prezidentą. Neseniai A. Lukašenka viešai pareiškė, kad Baltarusija – ne rusų pasaulio dalis: „Kai kurie gudruoliai sako, kad Baltarusija – tai, kaip jie kalba, dalis rusų pasaulio ir kone Rusija. Pamirškite. Baltarusija – suvereni ir nepriklausoma valstybė. Mes priversime visus tuos, kurie mano, kad neva nebuvo tokios šalies, gerbti mūsų suverenitetą ir nepriklausomybę. Nebuvo, o dabar yra ir to reikia paisyti.“* Veikiausiai neatsitiktinai 2014 m. lapkričio pabaigoje Baltarusijos nacionalinis bankas išleido atmintinę monetą „Konstantinas Ostrogiškis“. Nors paties karvedžio nei gimimo, nei mirties sukaktis 2014 m. neminama, vėlgi akivaizdu – pagal „nutylėjimą“, neerzinant „broliškos“ Rusijos ir oficiali Minsko valdžia bent tokiu būdu pažymėjo Oršos mūšio 500-ąsias metinėms.

„XVI amžiaus antiteroristinė operacija“

Ukrainoje, kurios žemėse buvo K. Ostrogiškio gimtinė ir pagrindinės valdos, Oršos mūšio istorinė atmintis niekada nekėlė tokių kraštutinių aistrų kaip Baltarusijoje. Ukrainos prorusiškos ir patriotinės jėgos ietis tradiciškai kryžiuoja pirmiausia dėl XX a. istorijos įvykių, Stepano Banderos ir kitų ukrainiečių ginkluotos rezistencijos vadų asmenybių, Ukrainos partizaninės organizacijos UPA veiklos klausimų. Šių aistrų fone Oršos mūšis visada buvo tik smulki istorijos detalė. Tačiau ukrainiečiai niekada nepamiršo šio mūšio ir juo labiau K. Ostrogiškio bei kitų garbingų didikų giminės, kurios „gūžta“ yra Ostrogo

Ukrainos nacionalinio banko proginė moneta. 2014 m.

* Baltarusijos prezidentas A. Lukašenka sumušė spaudos konferencijų trukmės rekordą. [http://alkas.lt/2015/01/31/baltarusijos-prezidentas-a-lukasenska-sumuse-spaudos-konferenciju-trukmes-rekordavideo/].

Ukrainoje išleistas pašto ženklas Oršos mūšiui atminti. (Mūšio data nurodyta klaidingai.) 2005 m.

* Українська звитяга і мужність: Хрестоматія з військово-патріотичного виховання української молоді. Тернопіль, 2010.

** Ильницькая Т. Картина об АТО XVI века. [http://m.day.kiev.ua/ru/article/den-ukrainy/kartina-ob-ato-xvi-veka].

*** Čiurinskas M. Oršos mūšis // Žymiausi Lietuvos mūšiai ir karinės operacijos. Sud. K. Zikaras. Vilnius, 2013, p. 80.

**** Mija 500 lat od zwycięstwa Polaków pod Orszą. Wojska Ostrogskiego pokonały przeważającą siłę Moskwy. [http://www.polskatimes.pl/artykul/3567203,mija-500-lat-od-zwyciestwa-polakow-pod-orsza-wojska-ostrogskiego-pokonaly-przewazajace-sily-moskwy,id,t.html].

***** Drózdź P. Orsza 1514. Varšuva, 2000; Żygulski Z. jun. Polska. Broń wódzów i żołnierzy. Krokua, 1998.

***** Mówią wieki (2014 / 9): Orsza 1514; Mówią wieki: Opus 1514. Varšuva, 2014. Beje, 2013 m. buvo išleistas specialaus dvikalbis žurnalo „Mówią wieki“ numeris lenkų ir lietuvių kalbomis, skirtas 1863–1864 m. sukilimo 150-osioms metinėms paminėti.

pilis (Ukraina, Rivnės sritis). Apie Oršos mūšį buvo paskelbta mokslinių bei istorijos populiarinimo straipsnių.

Skirtingai nei Baltarusijoje, Ukrainoje Oršos mūšio istorinė atmintis ir artėjantis 500-ųjų metinių minėjimas netapo politiniu tabu. 2005 m. buvo išleistas K. Ostrogiškiui ir Oršos mūšiui atminti skirtas pašto ženklas (tiesa, su apmaudžia klaida – mūšio data nurodyta ne 1514, o 1512 m.). 2010 m. išleistoje Ukrainos švietimo ir mokslo ministerijos aprobuotoje karinio patriotinio jaunimo ugdymo programai skirtoje chrestomatijoje „Ukrainiečių pergalė ir drąsa“ neapeitas ir Oršos mūšis.* 2014 m. Oršos mūšio sukaktis plačiausiai minėta keturiose Ukrainos srityse – Rivnės, Vinicos, Žitomiro ir Chmelnickio. Ukrainos nacionalinis bankas išleido proginę monetą. Buvo ir įdomių, gana originalių istorinių kautynių jubiliejaus pažymėjimo būdų: kijevietis dailininkas Jurijus Nikitinas nutapė mūšiui atminti skirtą paveikslą, o kūrybos procesą buvo galima stebėti tiesiogiai internete. LDK pergalės prie Oršos sukaktis, minima Rusijos agresijos akivaizdoje, Ukrainoje įgavo ir visiškai naują, aktualizuotą prasmę. Pasirodė netikėtų, kartais istoriškai gal ir ne visai korektiškų vertinimų bei interpretacijų: istorikas ir dailėtyrininkas Nikolajus Bendiukas pavadino Oršos mūšį „XVI amžiaus antiteroristine operacija“.** Neabejotina, kad iš esmės pasikeitus Ukrainos ir Rusijos santykiams, istorinė atmintis apie Oršos mūšį bus vis labiau gaivinama ir įgis aiškią ideologinę prasmę.

Pergalė svarbi ir lenkams

Lenkijoje Oršos mūšis sulaukė didelio istorikų ir istorijos populiarintojų dėmesio. Tai nenuostabu – mūšyje kartu su LDK kariuomene dalyvavo ir gausios iš Lenkijos atvykusios pajėgos, dalis kurių buvo pasamdytos už Lietuvos seimo patvirtintų mokesčių pinigus. Atvyko ir už Lenkijos mokesčių mokėtojų pinigus samdyti kariai bei lenkų savanoriai.*** Todėl Oršos mūšis, be abejo, yra savas ir lenkams. Tai pagrįsta istoriškai ir teisingai. Deja, kartais įvairių publikacijų autoriai dirbtinai akcentuoja tik Lenkiją. Pavyzdžiui, straipsnis pavadintas „Sukanka 500 metų lenkų pergalei prie Oršos. Ostrogiškio kariuomenė įveikė gausesnes Maskvos pajėgas“****.

Lenkijoje, Varšuvos nacionaliniame muziejuje, saugomas svarbiausias Oršos mūšio ikonografinis šaltinis – Luko Kranacho vyresniojo (?) paveikslas „Oršos mūšis“. Lenkų autoriai yra paskelbę Oršos mūšio tyrimams svarbių publikacijų, tarp kurių visų pirma paminėtini Piotro Droždžio ir Zdislavo Žigulskio (jaunesniojo) darbai.***** 2014 m. Lenkijoje pasirodė specialus Oršos mūšio 500-osioms metinėms skirtas žurnalo „Mówią wieki“ („Kalba amžiai“) numeris, kuris buvo išleistas ir baltarusių kalba.***** Lenkų istorinėje atmintyje Oršos mūšis yra vienas svarbiausių Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bendros istorijos karinių akcentų.

Vietoje pabaigos

Įsibėgėjo Lietuvos, Lenkijos ir Ukrainos projekto – bendros kariuomenių brigados LITPOLUKRBRIG – įgyvendinimas. Tarpvyriausybinių susitarimų dėl šios Lietuvos, Lenkijos ir Ukrainos brigados steigimo trijų šalių gynybos ministrai pasirašė Varšuvoje 2014 m. rugsėjo 19 d. (beveik per Oršos mūšio 500 metų sukaktį!). Brigados štabas steigiamas Lenkijos mieste Liubline, todėl neatsitiktinai brigados emblemoje pavaizduoti šio miesto herbo simboliai – ožys ir vynuogienojai. Vargu bau šie simboliai turės tvirtą, karius motyvuojančią ir telkiančią galią. Kur kas prasmingesniu simboliu būtų tapęs K. Ostrogiškis arba bent jau XVI a. pradžios ginkluotės atributai ar karvedžio regalijos, o brigada galėtų būti pavadinta Oršos mūšio arba Konstantino Ostrogiškio vardu. Karo istorijos ir geopolitinių realių fone tai būtų istoriškai pagrįsta ir ideologiškai teisinga: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenei, kurią parėmė Lenkijos pajėgos, vado-

vavo iš dabartinės Ukrainos žemių kilęs Lietuvos didysis etmonas. Tiesa, šioje brigadoje labai trūksta Baltarusijos padalinio. Tačiau kas žino, gal ir šios šalies kariai ateityje stovės po bendromis vėliavomis kartu su ginklo broliais iš Lietuvos, Lenkijos, Ukrainos. Kaip stovėjo prieš 500 metų – prie Oršos.

Autorius nuoširdžiai dėkoja kolegoms Ričardui Diedialai ir majorui Gintautui Jakščiui už patarimus rengiant šį straipsnį.

Lietuvos Nepriklausomybės Akto signatarai Oršos mūšio lauke. Fotografė Birutė Valionytė. 2005 m.

PRISTATYMAI

TRANSISTORINĖ LIETUVIŲ TAUTA IR TRYS JOS ISTORIJS PARADIGMOS

**ALGIMANTAS BUČYS. SENIAUSIOS LIETUVIŲ LITERATŪROS ISTORIJA
IR CHRESTOMATIJA. VERSUS AUREUS. VILNIUS. 2012. 655 P.**

Kad ir pavėlavę, siūlome atkreipti dėmesį į originalų literatūros kritiko, teoretiko ir istoriko Algimanto Bučio veikalą, pašvęstą seniausiąjai lietuvių literatūros istorijai, kuri tebelaukia pripažinimo mūsų kultūroje. Knygoje siekiama supažindinti ne tik su XIII a. tekstais, kurie skirtini lietuvių literatūros istorijai, bet ir su šiame amžiuje lietuvių tautai tekusiais egzistenciniais pasirinkimais. Istorinė knygos dalis ypač vertinga drąsiai iškeltu moksliniu tikslu „atsikariauti“ lietuvių kultūros istoriją iš trijų imperinių sąmonių (vokiečių, maskolių, lenkų „koroniažų“) okupacijos. Ne mažiau vertingas ir įvaizdis lietuvių „transistorinės“ tautos, kuriai tenka uždavinys savo istorinėje sąmonėje suderinti tris paradigmas: Vakarų europocentristinę, Rytų krikščioniškąją ir pagoniškąją etnocentristinę.

Autorius pateikia tragiškus tautinės literatūros gimimo viduramžių Vakarų Europoje kontekstus. Kryžiaus žygių sakralizacija ir popiežių pretenzijos į pasaulinį viešpatavimą rodė akivaizdų Romos katalikų bažnyčios konfliktą su tikroju Kristaus mokymu. Kitatikius naikinę kryžiuočiai tapo Vakarų krikščionių civilizacijos avangardu. Ir Mindaugo dvare lotyniška raštija jau buvo, tačiau lietuviška, lotynų kalba parašyta, sakralinė literatūra tikriausiai dar nekurta.

Antroji paradigma susijusi su krikščionybės skilimu ir geopolitine Lietuvos padėtimi tarp Vakarų ir Rytų krikščionybės. Kaip tik bizantiškoji kultūra XIII a. sudarė prielaidas lietuviškajam skriptorijui Laurušavo vienuolyne atsirasti ir lietuvių krikščionių kultūrai plėtotis. Užsimezgė ir Lietuvos kunigaikščių remiama sakralinė literatūra, o gal ir metraščių tradicija sen. slavų kalba. Lietuvių krikščionių literatūra, polemizuojanti su pagoniškuoju pasauliu (su „gausiaja Šovėjo gimine“), leidžia sužinoti ir apie jį patį. Dar vienas XIII a. lietuvių literatūros šaltinis – tai lietuvių politinė emigracija į Pskovą (šv. Daumantas Timotiejus) bei Naugardą (šv. Charitina Lietuvaitė).

Trečioji paradigma siūlo atkurti pagoniškos kultūros kontekstą. Autoriaus įžvalgos reabilituoja pagonių dievobaimingumą, jų sakralinės būties vertę. Baltų pagonybė – tai istorinė religija, o ne vien karinė kultūra. Galbūt nėra neįveikiamo prieštaravimo tarp monoteizmo ir politeizmo, kuris pasirodo besąs panteizmas, per daugelį dievų sutinkantis aukščiausią esybę?

Transistorinis autoriaus požiūris neatmeta nė vienos iš trijų istorijos paradigmos. Ne tik todėl, kad lietuvių etnocentristinės paradigmos neįmanoma atkurti be kitų dviejų, išsiskynusių viduramžių pavelde. Mat, kaip tik per šių trijų paradigmos sankirtas atsiskleidžia seniausios lietuvių literatūros „teologinės ir humanistinės gelmės“. Jų autorius ieško pirmiausia „iš vidaus“, suvokdamas lietuvių literatūrą ir jos istoriją kaip *tautos kūrybos vienovę*, apimančią ne tik jos raštijos istoriją, bet ir šioje atsispindėjusias tautosakos versmes.

Gintaras Songaila